ماہنامہ
نعت
لاہور
سرکار صلے اللہ علیہ وآلہٖ وسلم دی جنگی زندگی
اپریل 1999
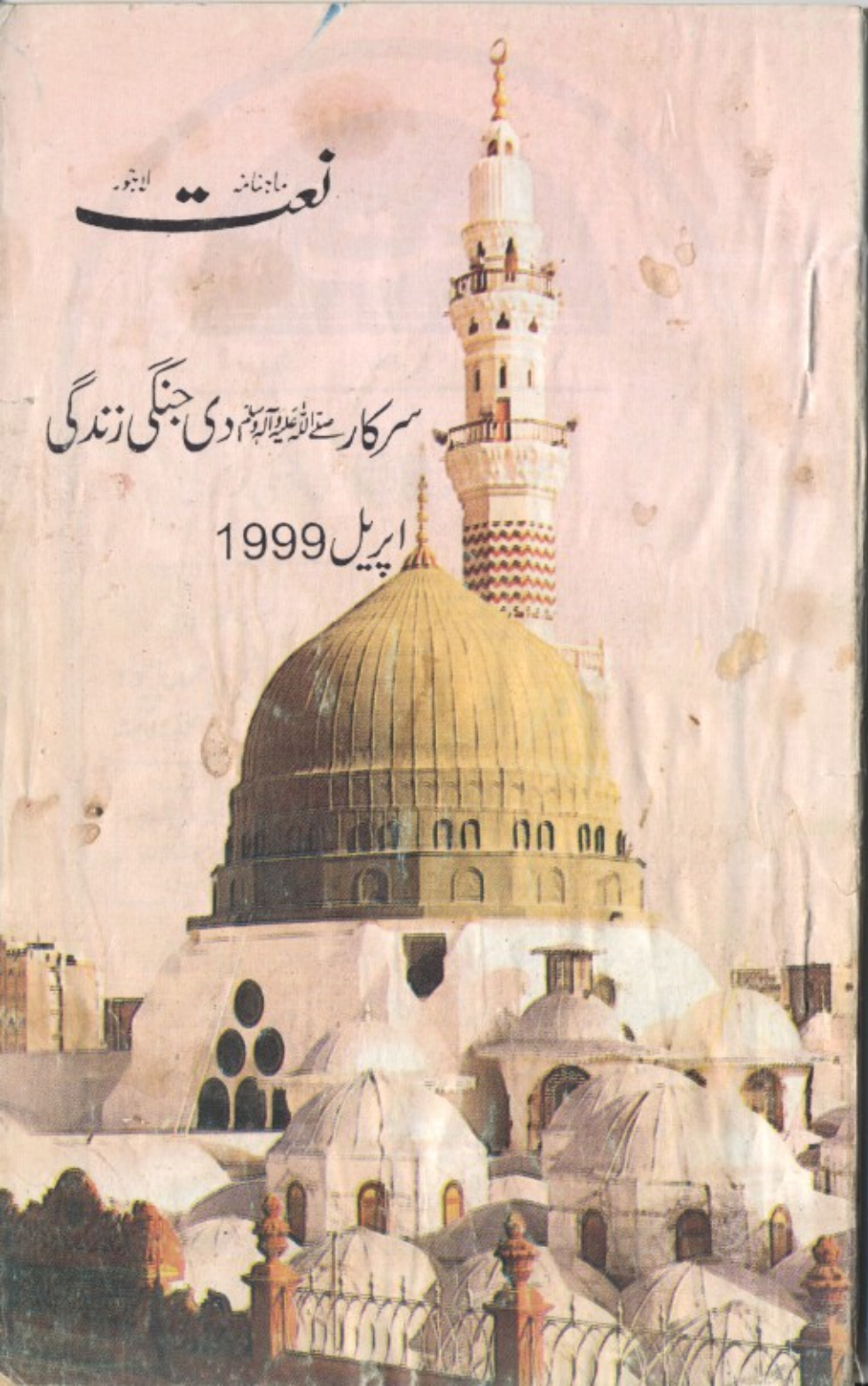
جلد ۱۱ اپریل ۱۹۹۹ شمارہ ۴

سرکار صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی جنگی زندگی

ایڈیٹر: راجا رشید محمود

مشیرِ خصوصی: چوہدری رفیق احمد باجوہ ایڈووکیٹ

ڈپٹی ایڈیٹرز: شہناز کوثر، اظہر محمود

مینیجر: اختر محمود

قیمت ۱۵ روپے (عام شمارہ)
۶۰ روپے (اشاعتِ خصوصی)
۲۰۰ روپے (زرِ سالانہ)
عرب ممالک کے لیے: ۱۰۰ ریال

پرنٹر: حاجی محمد نعیم کھوکھر: جمیم پرنٹرز۔ لاہور
پبلشر: راجا رشید محمود

کمپیوٹر کمپوزنگ: نعت کمپوزنگ سنٹر
خطاط: منظر رقم

بائنڈر: خلیفہ عبدالمجید۔ بک بائنڈنگ ہاؤس ۳۸۔ اردو بازار۔ لاہور

اظہر منزل مسجد سٹریٹ نمبر ۵۔ نیو شالامار کالونی۔ ملتان روڈ

فون ۷۴۶۳۶۸۴ لاہور (پاکستان) پوسٹ کوڈ ۵۴۵۰۰

پیامِ غم

قارئینِ نعت کو دُکھے دل کے ساتھ یہ اندوہ ناک خبر دی جا رہی ہے کہ ہمارے پیارے آقا و مولا حضور حبیبِ کبریا علیہ التحیۃُ والثناء کی والدۂ مکرمہ سیدہ آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی قبرِ مبارک کو بلڈوز کر دیا گیا ہے۔ کراچی سے ہمارے مہربان طارق اکرام، اپنے دو ہمراہیوں سید محمد اخلاق اور محمد رحمت اللہ کے ہمراہ ابواء شریف پہنچے تو انھوں نے یہ روح فرسا منظر دیکھا کہ پہاڑی پر واقع اس واحد مزار شریف کو بلڈوزر سے منہدم کیا جا چکا ہے اور Excavator استعمال کر کے جگہ کو کئی فٹ گہرائی تک کھود کر تلپٹ کر دیا گیا ہے۔

یہ وہ مقدس مقام ہے جہاں حضور رحمتِ ہر عالم ﷺ کبھی کبھی جمعرات کے دن خود تشریف لے جاتے، قبر کو سنوارتے اور محبت میں گریہ فرماتے تھے۔ مدیرِ نعت کو اپنے نو احباب کے ساتھ ۱۹۹۲ کی ایک جمعرات کو وہاں حاضری کی سعادت نصیب ہوئی تھی۔ عقیدت کے جو پھول اشکوں کی صورت میں وہاں نچھاور کیے گئے، انھوں نے اس کی زندگی کو اب تک گلزار بنا رکھا ہے۔

"سیرتِ حلبیہ" میں ہے کہ اُحد کی جنگ کے لیے کُفّار کی فوج ابواء کے مقام سے گزری تو سالارِ فوج ابوسُفیان کی بیوی ہند بنتِ عتبہ نے سیدہ آمنہ سلامُ اللہ علیہا کی قبرِ مبارک کو کھود ڈالنے کا مشورہ دیا مگر فوج کے سب بڑوں نے اس خواہش کو عمل کی شکل دینے کی سخت مخالفت کی۔ کافروں نے جو کام نہ کیا تھا، اب شاید "مسلمانوں" نے وہ کر دکھایا ہے۔

مدیرِ "نعت" کی والدۂ مرحومہ کی قبر پر اگر کوئی شخص ردّی کاغذ بھی پھینک دیتا ہے تو اسے دُکھ ہوتا ہے۔ خیال کیا جا سکتا ہے کہ حضور ﷺ کی مادرِ محترمؓ کے مزارِ مقدس کی جنھوں نے بے حرمتی کی ہے، ان سے سرکار ﷺ کتنے ناراض ہوں گے۔ اور یُؤْذُوْنَ اللّٰہَ وَرَسُوْلَہٗ کا مطلب ہے کہ جو حضور ﷺ کو ایذا دیتے ہیں، وہ جبّار و قہّار اللہ تعالیٰ کو ایذا دیتے ہیں۔

قارئینِ کرام غیرت و حمیت کا مظاہرہ کرتے ہوئے، اس معاملے میں رائے عامہ کو بھی بیدار کریں اور پاکستان کی حکومت اور سعودی عرب کے سفیر کو احتجاجی مراسلے بھی ارسال کریں۔

سرکار صلی اللہ علیہ وسلم دی جنگی زندگی

اظہر محمود

فہرست

غزوے (صفحہ ۹ توں صفحہ ۶۱ تیکر)

سریّے

وِچلی گل

حضورِ پاک ﷺ دی مدنی زندگی وچ جس طرح غزویاں تے سریّاں دا ذکر کتاباں وچ رملدا اے، اوس توں اِنج لگدائے، جیویں سرکار ﷺ نے اِتھے آ کے اپنا سارا زور لڑائیاں تے لادِتّا۔ ایہ وی لکھیا گیا اے کہ قریش کافراں دے قافلے لُٹن لئی کئی غزوے ہوئے، کئی سریّے گھلے گئے۔

"غزوے" توں مراد اوہ جنگاں لیّاں گیّاں نیں جنھاں وچ آپ سرکار ﷺ آپوں وی شریک سن۔ امام راغب اصفہانی دی کتاب "مفرداتُ القرآن" وچ "غزوے" بارے لکھیا اے کہ "اَلْغَزْو" دے معنے دشمن نال جنگ کرن دے اراوے نال نکلنا اے (ص ۵۳۷)۔ تے "سریہ" اوس جنگی مہم نوں کہیا جاندا اے جہدے وچ سرکار ﷺ آپ شامل نہ ہون۔

پر وِچلی گل ایہ اے کہ ہر سفر جیہڑا آپ سرکار ﷺ نے مدنی زندگی وچ فرمایا، اوہنوں "غزوہ" تے جیہڑی مہم گھلی (اوہ بھانویں جنگی ہووے یا سفارتی یا تبلیغی) اوہنوں "سریہ" کہیا جا رہیا اے۔ ایسے لئی، اَسّی توں ودھ "غزوے" "سریّے" ویکھ کے دشمناں نوں ایہ کہن دی لوڑ پے گئی کہ ایہ تے رُجھے ای ایسے کمیں رہے نیں۔

اساں حضور ﷺ دے ہر سفر نوں الگ الگ حصّے وچ بیان کر کے ایہ دَسیا اے کہ کیہڑیاں جنگاں اپنے بچاواسطے لڑیاں گیّاں سن، کنھاں وچ حملہ کرن والیاں دا پِچھا کرنا پیا۔ صلح دے معاہدیاں توں منہ موڑن والیاں نال جو لڑائیاں کیتیاں گیاں، اوہ کِنیاں نیں۔ جے کوئی چیلنج کرے تے اوہ قبول کر کے میدان وچ اُترنا کوئی جارحیت تے نہیں۔ جس ویلے کوئی تہاڈے تے حملہ کرن دیاں تیاریاں کر رہیا ہووے، اوہدے ارادیاں اگے بنھ مارنا چاہی دائے یا نہیں۔ جد کوئی پہل کر دئے تے فیر چپ رہیاں تے گزارا نہیں ہُندا، اوہدا جواب دَیّے تے اِنہوں تلوار دے زور تے اسلام پھیلاؤنا کہن والے کِنّے کُو سیانے نیں۔ علاقے وچ امن قائم کرن لئی، مختلف قبیلیاں نال معاہدے کرن خاطر سفر کرنا "غزوہ" کس طرح ہویا۔ سرکار ﷺ صحابہؓ نوں نال لے کے عُمرہ کرن چلے تے یار لوکاں نے ایس سفر نوں وی "غزوہ حُدَیبیہ" لکھ دِتّا۔

حضور ﷺ نے تبلیغ لئی اک واری دس، دُوجی واری ستر بندے گھلے' اوہناں نوں
شہید کردِتا گیا' تے کتاباں وچ ایہ وی "سریئے" دے طور تے ذکر اذکار وچ آئے۔ مظلوماں دا
بدلہ لین بندے ٹورے گئے' تے ایہ وی تلوار راہیں اسلام پھیلاؤن دے طعنے مہنے بن گئے۔
ڈاکواں حملہ کیتا' مسلماناں اوہناں دا پچھا کیتا تے ایہ وی اعتراض بن گیا۔ علاقے دی حفاظت
لئی آسے پاسے گشتی دستے گھلنا یا دشمن دی سُوہ' کیڑ لینا وی "جنگ" دے کھاتے پے گیا۔
ساڈی گویڑ مُوجب دو سریئے ایسے نیں جنھاں وچ دُشمناں دے تجارتی قافلیاں تے
حملہ کیتا گیا۔ اوہ تہانوں گھروں کڈھ دین' مدینے آکے وی تہانوں ساہ نہ لین دین' تہاڈیاں
چراگاہواں تے حملہ کر کے بندے مار دین' ڈنگر ہِک لے جان' تہاڈے تے دھاوا کر کے آپیں'
تہاڈے تجارتی قافلے وی لُٹ لین ---- تے تسیں اُچا ساہ وی نہ لو' ایہ کینکن ہو سکدا
اے۔

حضور ﷺ دی توہین کرن والیاں نوں لاہ دینا' بُتاں نوں توڑنا تے اسلام دی الف ب
اے۔ ایس مقصد لئی جو مُہماں ترتیب دِتیاں گیاں' اوہناں دا ذکر وی کردِتا گیا اے۔
"حِلفُ الفضول" کوئی سفر نہیں گا' پر اساں اوہنوں ایس لئی ایس کتاب دا حصہ بنایا
اے کہ ایہ حضور ﷺ دے سفراں دا بیان نہیں' آپ سرکار ﷺ دی جنگی زندگی بارے تحقیق
اے' تے سرکار ﷺ دی جنگی زندگی دی بنیاد ای مظلوماں دا ساتھ دینا' اتے اوہناں نوں سرچک
کے ٹُرن لائق بناؤنا اے۔
ہر "غزوے" یا "سریئے" بارے مختلف سیرت نگاراں دے اختلافات دی اساں
سامنے لیاندے نیں' تے کوشش کیتی اے کہ پڑھن والیاں دی سِدھے راہ ول رہنمائی کیتی
جاوے۔ اللہ قبول فرمائے۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

غزوے

اپنے بچاواسطے لڑیاں گیاں جنگاں

غزوہ بدر

مُشرکاں نے مدینے پاک دی چراگاہ تے حملہ کر کے راکھے نوں شہید کیتا'
رُکھاں نوں اَگ لائی تے ڈنگر ہِک کے لے گئے۔ حضور ﷺ نے اپنے صحابہ
کرامؓ نال اوہناں دا پِچھا کیتا۔ ڈھور ڈنگر واپس لے آئے پر کُرز بن جابر تے اوہدے
سنگی نس گئے۔ ایہہ شرارت کافراں ولوں پہل دی صورت وچ ہوئی۔ ایس توں
پہلوں تے بعد وچ حضور ﷺ نے جیہڑے سفر فرمائے۔ اوہ سفارتی سن تے
آس پاس دے وسنیک قبیلیاں نال معاہدے کرن لئی سن۔ صرف سریہ نخلہ وچ
ابھڑواہے مکے ویاں کافراں نال آمنا سامنا ہویا تے لڑائی ہوئی۔ اک کافر ماراگیا دو
پھڑے گئے جیہڑے بعدوں فدیہ لے کے رہا کیتے گئے۔ اوہناں وچوں اک مسلمان
ہو گیا تے مدینے پاک ای رہن لگ پیا دوجا مکے ٹُر گیا۔ اصل وچ بدر دی جنگ سریہ
نخلہ توں پیدا ہون والی اوس گرمی دا نتیجہ سی جیہڑی مکے دے کافراں نوں چڑھی۔
بعضے لکھدے نیں کہ حضور ﷺ جس قافلے دی خبر سُن کے
ذوالعشیرہ تیکر اپڑے سن' تے قافلہ نہیں سی ملیا' جس ویلے اوہ قافلہ سازسامان

لَے کے واپس مکّے ول مُڑیا تے حضور ﷺ نے اوہدے تے حملہ کرن لئی
ارادہ کیتا۔ اودھر، مکّے وچ افواہ پھیل گئی کہ قریش دے تجارتی قافلے اُتے مسلمان
حملہ کرن گے۔ ابو جہل بندے کٹھے کر کے لَے آیا۔

اصل گل ایہ اے کہ جے سرکار ﷺ کے تجارتی قافلے دی کھوج
وچ آئے ہُندے تے اوہنوں بچ کے نہ جان دیندے۔ مکّے دے کافر مسلماناں نال
جیہڑا سلوک کردے رہے سن، تے کُرز بن جابر فہری راہیں جو چھیڑ چھاڑ مدینے پاک
وچ وی کر گئے سن، اوہدے بدلے وچ اوہناں دے تجارتی قافلے لُٹ لئے جاندے،
تے حرج کوئی نہیں سی۔ پر ایہ گل سوچن لائق اے کہ بدر دی لڑائی تیکر مسلماناں
جس قافلے دا پچھا وی کیتا، اوہ بچ کے نکل جاندا سی۔ ہتھ کوئی وی نہ آیا۔ جیہڑا
سریّہ نخلہ دے نتیجے وچ ہتھ آیا سی، اوہ وی حضور ﷺ دی ہدایت مطابق
نہیں سی آیا۔

حقیقت ایہ اے کہ حضور ﷺ سمجھ دے سن کہ سریّہ نخلہ وچ پئی
ہوئی مار نوں مکّے دے مُشرک ہضم نہیں کر رہے۔ اوہ کوئی شرارت کر سکدے
نیں۔ ایس لئی سرکار ﷺ بندے کٹھے کر کے ٹُرے سن، جے ایہ نہ ہووے
کہ مشرک مدینے تے چڑھائی کر دین۔ ہو سکدا اے، آپ نوں کافراں دے حملے دی
اطلاع ای مل گئی ہووے۔ اجے مدینے دا دفاع تے مضبوط نہیں سی ہویا۔ ایہو ای
ہویا، کافر مُشرک پوری تیاری نال کیوں ٹُر کے بدر تیکر اپڑ گئے۔

سرکار ﷺ مدینیوں ٹُرے تے آپ دے نال ترن سو توں کُجھ ودھ
بندے سن۔ جیہڑے بندے جنگ وچ شریک ہوئے، اوہ ترن سو پنج (۳۰۵) سن۔
اٹھ شریک نہیں سن ہو سکے، پر مالِ غنیمت وچ تے آخرت دے ثواب وچ اوہ برابر

دے شریک ٹھہرائے گئے۔ مہاجراں وچوں حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ تے سیدہ رُقیہؓ بنتِ
رسولُ اللہ ﷺ دی بیماری پاروں لڑائی وچ شامل نہ ہو سکے۔ طلحہؓ نوں حضور
ﷺ نے خبر رسانی واسطے مقرّر کیتا سی۔ انصار وچوں حضرت ابولُبابہ رضی اللہ عنہ نوں
آپ ﷺ نے مدینے دا نگران بنا کے پِچھّے گھل دِتّا سی۔ عاصم بن عدی،
حارث بن حاطب دی وی ڈیوٹی لائی گئی۔ حارث بن الصمہ تے خوات بن خبیر راہ وچ
زخمی ہو گئے سن، ایس لئی اوہناں نوں واپس موڑ دِتّا گیا۔

آپ سرکار ﷺ نے مدینیوں ٹُردیاں عمرو ابنِ اُمِّ مکتوم رضی اللہ عنہ نوں
مدینے پاک وچ اپنا نائب مقرّر فرمایا سی۔ ایہناں دا ناں عمرو بن قیس بن زائدہ رضی اللہ عنہ
سی۔ **الاستیعاب** وچ اے کہ حضور ﷺ نے تیراں موقعیاں تے
ایہناں نوں اپنا نائب مقرّر فرمایا۔ الاستیعاب (جلد اول) وچ ایہ وی ہے کہ شاید
عبداللہ ابنِ اُمِّ مکتوم رضی اللہ عنہ (اکھوں اَنّھے صحابی) تے عمرو بن ام مکتوم اکو ای شخصیت
ہون۔

اسلامی لشکر زفران دی وادی وچ سی تے پتا لگا پئی کافر بڑی تیاری نال لڑن
لئی آ اپڑے نیں۔ حضور ﷺ نے بدر دے کھُوہ (یا چوئے) دے نیڑے پڑا
کیتا۔ ایہ کھُوہ بدر بن حارث (یا بدر بن کلدہ) نے بنوایا سی۔ ڈاکٹر محمد حمید اللہ نے
عہدِ نبوی ﷺ کے میدانِ جنگ وچ لکھیا اے کہ ایہ جگہ
مدینے پاک توں اسّی میل دور، تے سمندر توں ۱۲، ۱۳ میل دے پندھ تے ہے۔
البدایہ والنہایہ وچ حافظ **ابنِ کثیر** نے لکھیا اے کہ بدر توں ترن چار دن
پہلوں، حضور ﷺ دی پھُپھی عاتکہ بنتِ عبدالمطلب رضی اللہ عنہا نے خواب وچ
ویکھیا کہ مکہ دے کافر ذلیل و خوار نیں، تے اوہناں وچوں کئی، جنگ دے میدان

وچ لاشاں دی شکل وچ پئے نیں۔ رب کریم نے ایہ خواب سچّا کر دِتّا۔ بدر دا معرکہ ۱۷ رمضان سن ۲ ہجری نوں شروع ہویا۔ **عُروہ بن زُبیر** نے ۱۹ تاریخ لکھی اے تے **اسحاق النّبی علوی** ۱۹ نوں ای مَن دے نیں۔ جنگ دے شروع وچ اَسود مخزومی سیّدُ الشّہدا حضرت حمزہ ؓ دے ہتھّوں ماریا گیا۔ فیر عُتبہ، شَیبہ تے ولید بن عتبہ نوں حضرت حمزہ ؓ، حضرت علی ؓ تے عُبیدہ بن حارث ؓ نے مار سُٹیا۔

کافراں نے ہلّہ بول دِتّا۔ لڑائی شروع ہو گئی۔ مکہ دے کافراں دا لشکر ہزار دے قریب سی۔ گھوڑے، اونٹھ تے اسلحہ اوہناں کول وافر سی۔ مسلمان گھٹ وی سن، تے اوہناں کول حرب دا سامان تے اونٹھ گھوڑے وی تھوڑے سن۔ **واقدی** لکھدے نیں، چالیہ اونٹھ سن۔ **شیخ محمد رِضا مصری، فوق بلگرامی، نُور بخش توکّلی** وغیرہ لکھدے نیں کہ دو گھوڑے سن، **قسطلانی** کہندے نیں، تن سن۔

حق تے باطل دے ایس پہلے معرکے توں اک دیہاڑی پہلوں ای آپ سرکار ﷺ نے فتح دی خوشخبری سُنا دِتّی، تے صحاباں ؓ نوں اوہ ساریاں جگھاں وی وِکھا دِتیاں، جتھّے وڈّے وڈّے کافراں نے ماریاں جاناں سی۔ حضُور پاک ﷺ نے روڑیاں دی مُٹھ کافراں وَل سُٹی جیہڑی مسلماناں دی فتح تے کافراں دی ہار دا نشان بن گئی۔ اللہ پاک نے فرمایا 'ایہ مُٹھ روڑیاں دی، تُسّاں نہیں سُٹی، ایہ کم تے اللہ نے آپ کیتا اے۔

آقا حضور ﷺ نے صحابہؓ دی تنظیم کیتی۔ کیہڑا کس پاسے کھلوئے گا، کیہڑا کدھر رہوے گا۔ ایس دستے دا سربراہ کون اے، اوس دستے نوں کون لڑائے گا۔ جنگ چھڑی۔ مسلماناں جوابی حملہ کیتا۔ حضُور پاک ﷺ آپ

صحابہ کرامؓ نال موجود سن۔ مسلماناں دے جوش خروش اُگّے کافراں دے ہتھیار تے تعداد اوداوھا کاڑھ نہ کڈھ سکے تے اوہناں دی صفاں دی صفاں اُلٹیاں گیّاں۔ مشرک بے ترتیبی نال پچھے ہٹے، تے اوہناں وچ بھاجڑ پے گئی۔ ابوجہل جیہا آکڑ خاں ایس غزوے وچ کم آ گیا۔ ستّر (۷۰) کافر مارے گئے۔ چودہ صحابہ کرامؓ شہید ہوئے، چھ مہاجر تے اٹھ انصار۔

مکّے دے مُشرک افراتفری وچ تتّر بتّر ہو کے نسّے تے شرمندے شرمندے واپس مکّے جا وڑے۔ ستّر کو کافر قیدی بن گئے۔ قیدیاں وچوں جیہڑے غریب سن، اوہناں نوں اُنج ای چھڈ دِتا گیا۔ **المشاہد** وچ **حکیم رحمان علی** نے لکھیا ئے، کہ سائب بن عبید، عُبید بن عَمرو، صیفی ابنِ ابی رفاعہ تے مُطّلب بن حیطب ایہناں وچّوں سن۔ **عبداللہ بن محمد بن عبدالوہّاب** نے ابوعزہ جمحی دا ناں وی ایہناں وچ لیائے۔ ایہ شاعر سی۔ اپنیاں پنج دِھیاں تے اپنی غریبی دا ذکر کر کے، تے ایہ وعدہ کر کے رہائی لئی سا سُوہنی میں مسلماناں دے خلاف نہ بولاں گا، نہ لڑاں گا۔ پر اپنے وعدے دے خلاف اُحُد دی جنگ وچ شریک ہویا تے ماریا گیا۔

اسلامی لشکر لڑائی توں تن دن بعد مدینے وَل ٹُرپیا۔ صفرادی والوی وچ اپڑیا تے عبیدہ بن حارثؓ جنھاں دا پیر لڑائی وچ کٹ گیا سی، فوت ہو گئے، تے اوتھے ای دفن کر دِتّے گئے۔ اوہدے درّے تو باہر آ کے **مُسند احمد** موجب حضُور ﷺ نے غنیمت دے مال دی ونڈ فرمائی۔

نضر بن حارث بدر دی جنگ وچ کافراں دا جھنڈا چکن والا سی، تے اسلام دشمنی وچ بہت ودھیا ہویا سی۔ حضور ﷺ نے صفرا وچ ای اوہدی گردن مارن دا حکم دِتا، تے حضرت علیؓ نے حکم دی تعمیل کیتی۔ عرق الظبیہ اَپڑ کے آپ

ﷺ نے عقبہ بن ابی مُعیط دے قتل دا حکم صادر فرمایا۔ ایہ حکم وی حضرت علیؓ نے مَنیا۔ بعضے کہندے نیں' ایہ سعادت عاصم بن ثابت انصاریؓ نوں ملی۔ ایہ دونویں جنگی قیدی نہیں سن' جنگی مجرم سن' ایس لئی وڈھ دِتے گئے۔

غزوہ اُحُد

اُحُد دی جنگ واسطے قریش دے لشکر وچ ترِن ہزار جوان سن۔ اوہ آپنیاں زنانیاں نوں وی نال لیائے سن' تاں جے اوہناں دی عزّت خاطروی جنگ توں نہ نسن۔ اوہناں نال ترِن ہزار اونٹھ تے دو سو گھوڑے، سن۔ (**زاد المعاد** وچ گھوڑیاں دی تعداد دو سو لکھی ہے' **فتح الباری** وچ اک سو)

حضور پاک ﷺ اک ہزار بندے لے کے چلّے' پر منافقاں دا سردار' عبداللہ بن اُبی ترِن سو بندے لے کے وکھرا ہو گیا' تے **طبری** دے مطابق صرف ست سو مسلمان رہ گئے جنھاں وچ صرف سو آدمیاں کول زِرہاں سن۔

جنگ چھِڑی تے عرب دے اصول موجب پہلوں اکلّے اکلّے سُورے دا مقابلہ ہویا۔ اوہدے وچ کافر مسلماناں اگّے نہ کھلو سکّے' تے لگے گئے۔ معرکہ ہویا تے مسلماناں دے جذبے اگّے کافراں دا وڈا لشکر نہ کھلو سکیا۔ ساز سامان تے اسلحہ وی کم نہ آیا' اتے اوہناں دیاں زنانیاں دے طعنے مہنے وی کجھ مدد نہ کر سکے۔ کافر نسن تے مجبور ہو گئے۔

حضور ﷺ نے لشکر نوں کئیاں حِصّیاں وچ تقسیم کیتا سی۔ اک پاسے پہاڑ سی' دوجے پاسے ٹبّا سی۔ ٹبّے تے آپ ﷺ نے تیر اندازاں دی

ڈیوٹی لائی۔ **مستدرک حاکم** تے **مُسند احمد** وچ اے' سرکار ﷺ نے اوہناں نوں حکم دِتّا سی کہ اسیں مارے وی جا رہے ہوویے' یا غنیمت دا مال وی اکٹھا کر رہے ہوویے' تُساں اپنی جگہ نہیں چھڈنی۔ ایہو ای گل **بخاری شریف** وچ اے۔ **ابنِ ہشام** تے **ابنِ سعد** نے وی ایہو ای لکھیا اے۔

طبقات وچ لکھیا اے کہ فتح دے بعد غنیمت دے مال وچ حصّہ لین بارے گل بات ہوئی تے اوہناں دے امیر عبداللہ بن جُبیرؓ تے اوتھوں ہِلن تے وی تیّار نہیں سن' اُتھ دس بندے اوہناں دے ہم خیال سن۔ باقی مال غنیمت پِچھے بھج پئے۔ خالد بن ولید اوس ویلے کافر سی' اوہنے اپنے بندیاں نال دوجے پاسیوں ٹبّے تے چڑھ کے عبداللہ بن جُبیرؓ تے اوہناں دے سنگیاں نوں شہید کر دِتّا' تے مسلماناں تے ٹُٹ پئے۔

قریباً ترِن ہزار کافر ست سو مسلماناں تے پِل پئے۔ مسلمان اوس ویلے فتح دے نشے وچ سن' تے زیادہ تر غنیمت دا مال اکٹھا کرن لگے ہوئے سن۔ بھاجڑ پئی' پر حضور ﷺ اپنی جگہ توں نہیں ہلے۔ **مُسلم شریف** وچ حضرت انسؓ توں روایت اے کہ اوس ویلے آپ سرکار ﷺ دے نال صرف ست انصار تے دو مہاجر سن۔ طلحہ بن عُبیدُاللہؓ' اُمِ عمارہ نُسیبہؓ تے دوسرے چند صحابہؓ حضور ﷺ دے اگّے ڈھال بنے رہے۔ سعد بن ابی وقاصؓ سرکار ﷺ دی حفاظت لئی تیر اندازی کر رہے سن۔ **بُخاری شریف** وچ اے' حضور ﷺ نے فرمایا' سعد! ہور تیر چلا' تیرے تے میرے ماں پیو قربان!

حضور پاک ﷺ دے سامنے دی پیڑھ وچوں اک دند مبارک شہید

ہو گیا۔ ہوروی کئی زخم آئے۔ آپ دا خود سروچ کھُب گیا۔ ایس طرح آپ سرکار ﷺ خاصے زخمی ہو گئے۔ صحابہؓ نوں پتا لگا کہ حضور ﷺ کافراں وچ گھرے ہوئے نیں، تے دس کو صحابہؓ فوری طور تے واپس مُڑے، طلحہؓ تے سعدؓ کول آئے۔ مُشرکاں نوں وی پتا چلیا کہ حضورؐ اِکلّے رہ گئے نیں تے اوہ وی دھا کے پے گئے۔ ایس گھمسان دے رن وچ ابُودُجانہ، مُصعب بن عُمیرؓ، علی المرتضیٰ، سہل بن حنیف، مالک بن سنان، نُسیبہ بنتِ کعب مازینہ (اُمِ عمارہ) قتادہ بن نعمان، عمر بن خطّاب، حاطب بن ابی بلتعہ، ابو طلحہ تے عبدالرحمان بن عوف (رضی اللہ عنہم) نے خوب خوب جوہر وکھائے۔

مسلمان پہاڑ والے پاسے واپس ہوئے، تے حضرت طلحہ بن عبیداللہؓ جنھاں نوں اُنتالی زخم لگے سن، آپ سرکار ﷺ نوں موہڈیاں تے چک کے اوس چٹان تے جا اپڑے، جہدی لوکی اج وی زیارت کردے نیں۔ حضرت علیؓ تے سیّدہ فاطمۃُ الزہراؓ نے سرکارؐ دے زخم دھوتے۔

حضور ﷺ نے اپنی تلوار ابُودُجانہؓ نوں دِتّی سی، تے اوہناں ایس تلوار دا حق ادا کیتا سی۔ حضرت حمزہؓ نوں وحشی نے شہید کیتا۔ فیر اوہناں دی لاش دے ٹوٹے کیتے گئے۔ ابو سفیان دی بُڈھی ہند نے اوہناں دا کلیجا چبایا۔ حضرت حنظلہ (غسیلُ الملائکہ) شہید ہوئے، مُصعب بن عمیرؓ شہید ہوئے۔ حضرت حُذیفہؓ دے والد غلطی نال مسلماناں ہتھوں ای شہید ہو گئے۔ زیاد ابنِ سکنؓ زخمی ہو گئے، گھسٹدے گھسٹدے حضور ﷺ کول اپڑے تے آپ ﷺ دے قدماں تے سر رکھ کے جان دِتّی۔ انس بن النضرؓ، سعد بن ربیعؓ، عبداللہ بن جحشؓ، عبداللہ بن عمرو بن حرامؓ، عمرو بن الجموحؓ، خثیمہ، اُصیرمؓ تے دُوجے صحابیاں

(جیہڑے تعداد وچ ستّر سن) نے شہادت دی سعادت پائی۔

مُشرک اُحد توں واپس ٹُر پئے تے حضور ﷺ نے ستّر صحابہ کرامؓ نوں اوہناں دا پچھا کرن دا حکم دِتّا۔ **بُخاری شریف** وچ اے کہ اوہناں وچ حضرت ابوبکرؓ تے حضرت زُبیرؓ (رضی اللہ عنہما) وی سن۔ پر کافر نیڑے تیڑے رُکے ای نہیں۔ روحا اپڑ کے ساہ لیو نے۔

غزوہ احزاب / غزوہ خندق

حضور پاک ﷺ نے معاہدے دی خلاف ورزی، اُتے سازشاں کرن دے جُرم وچ بنی نضیر دیاں یہودیاں نوں مدینہ بدر کر دِتّا سی۔ اوہناں وچوں کُجھ خیبر وچ جا کے اباد ہو گئے۔ اوہ فیر اپنی عادت موُجب نچلے نہیں بیٹھے، سازش تیار کیتی۔ اپنے نمائندے عرب دے کونے کونے گھلّے۔ ہتھاریاں نوں مشورہ دِتّا کہ مسلمان اِکلّے دُکلّے قبیلے دے وس دے نہیں رہے۔ ہُن تے مل کے ایہناں نوں مُکاؤنا پئے گا۔ اِنج نہ ہویا تے ساڈا ساریاں دا جینا حرام ہو جائے گا۔

اک پاسیوں قریش، کنانہ، تہامہ تے دوجے ساتھی قبیلے ابُوسفیان دی قیادت وچ ٹُرے۔ مرّالظہران دے مقام تے بنو سلیم وی شامل ہو گئے۔ غطفانی قبیلے فزارہ، مرّہ، اشجع آ گئے۔ بنو اسد تے دوجے قبیلے وی اپڑ پئے۔

دس، بارہ (بعضے لکھدے نیں، چوّی ہزار) دا لشکر تیار ہو گیا۔ ایدھر مدینے پاک وچ سرکار ﷺ نے اصحابؓ نال مشورہ کیتا۔

حضرت سلمان فارسیؓ ایرانی ہون پاروں، خندق دے ذریعے دفاعی لڑائی دے طریقے توں واقف سن۔ اوہناں مشورہ دِتّا کہ مسلمان کھُلے میدان وچ مقابلہ

کرن دی بجائے محفوظ مقام تے اکٹھے ہون، تے آسے پاسے خندق کھود لین۔ تن
ہزار مسلمان ایس کم لگے۔ بعضیاں دے نزدیک وِیہاں دناں وچ خندق مکمل ہوئی۔
بُخاری، نسائی، تے **ترمذی** وچ خندق کھودن دے کئی واقعات بیان ہوئے
نیں۔ **ابنِ ہشام** کہندے نیں، کافراں دا لشکر اپڑن توں پہلوں، خندق تیار ہو گئی
سی۔

مسلمان خندق توں اندر لے پاسے تے کافر خندق باہر سن۔ اوہ حملہ کرن
لئی وَدھے تے اگے لمّی چوڑی خندق سی۔ حیران رہ گئے۔ ایہ کم اُگے کدی عرب وچ
ہویا ای نہیں سی۔ فیر وی اک واری اک مقام توں عَمرو بن عَبدِوُد تے کجھ ہور کافر
اندر آ گئے۔ حضرت علیؓ نے عَمرو نوں مار لیا، تے کجھ دُوجے کافر نس گئے۔
دوناں پاسیوں تیر چلدے رہے جہدے نتیجے وچ **طبری** کہندے نیں، چھے
مسلمان شہید ہو گئے۔ اٹھ دس کافر مارے گئے۔

بنو قُریظہ دے یہودی فیر ایس موقعے تے سازشاں وچ لگ گئے۔ اخیر، کُھل
کے مسلماناں نال دشمنی کرن دا فیصلہ کر لتونے۔ ہُن حال ایہ سی کہ سامنے دنیا جہان دے
دشمن اکٹھے ہو کے آ گئے سن تے، پچھوں، بلکہ اندروں یہودیاں دا خطرہ سی۔ ایس
موقعے نے نُعَیم بن مسعود (اک نو مسلم) بڑے کم آئے، اوہ مسلمان تے ہو گئے سن،
پر لوکاں نوں ایس حقیقت دا پتا نہیں سی۔ اوہناں قریش نوں ہور گلّاں، تے یہودیاں
نوں ہور گلّاں کر کے اوہناں دوناں وچ پھک پا دِتّی۔

اسلام دشمناں دے مختلف قبیلے اکٹھے ہو کے تے آ گئے سن، پر محاصرہ لمّاں
ہونا کافراں لئی مصیبت بن گیا۔ ایس سارے لشکر دا خرچہ قریشیاں نوں برداشت کرنا
پے رہیا سی۔ فیر، ہر قبیلے دی سوچ دا اپنا انداز سی۔ ہر قبیلے دی رگ دوجے توں وکھری

سی۔ اوہناں دی آپو وچ پھوٹ پے گئی۔

اودھر، حضور پاک ﷺ نے اپنے خیمے وچ پیر والے دن دعا منگی،
تے اللہ پاک نے سخت طوفان گھل دِتّا۔ اوس طوفان نے خیمے اکھیڑ دِتے، ہانڈیاں
اُڈ گئیاں۔ تے، سارے قبیلے، جہڑے اکٹھے ہو کے اسلام نوں ختم کرن چلے سن، واپس
چلے گئے۔ ایہ محاصرہ مہینا کُو رہیا۔ تے **امام بُخاری** موجب، کافر ناکام مُڑے،
آپ سرکار ﷺ نے فرمایا، ہُن اسیں ایہناں نال لڑاں گے۔ ہن ایہ لڑن
جوگے نہیں رہے۔

حضور پاک ﷺ دی گل اللہ دے فرمان "وَمَا یَنْطِقُ عَنِ الْھَوٰی۔ اِنْ
ھُوَ اِلَّا وَحْیٌ یُّوْحٰی" دے مطابق رب کریم دی گل ہُندی اے۔ ایس لئی سرکار
ﷺ دا ایہ فرمان پُورا ہونا ای سی۔

حملہ آوراں دا پچھا

غزوہ سفوان / غزوہ بدرِ اولیٰ

کُرز بن جابر بن حسیل فہری نے کجھ مشرک اکٹھے کیتے تے مدینے دے نیڑے واقع چراگاہ تے حملہ کر دِتا۔ ایہ چراگاہ وادی عقیق وچ جرف والے پاسے سی' مدینے پاک توں تن کو میل دور۔ **رسولِ رحمت** ﷺ تے **سیرتِ احمدِ مُجتبیٰ** ﷺ (جلد دوم) وچ ہے کہ اوس نے چراگاہ دے نگران حضرت ذر رضی اللہ عنہ نوں شہید کر دِتا' درخت وڈھے یا ساڑ دِتے' تے کجھ ڈنگر ہِک کے لے گیا۔ **الرحیق المختوم** وچ ہے کہ حضور ﷺ نے ستّر صحابہ کرام رضی اللہ عنہم نال اوہناں دا پچھا کیتا۔ **حضورِ پاک ﷺ کا جلال و جمال** وچ لکھیا اے کہ پہلوں کجھ صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ دی سرکردگی وچ مُشرکاں پچھے نسّے۔ پچھّے ای حضور ﷺ دی کجھ صحابی رضی اللہ عنہم لے کے اپڑ گئے۔ آپ ﷺ نے مدینے پاک وچ حضرت زید بن حارثہ رضی اللہ عنہ نوں اپنا نائب مقرر فرمایا' تے لشکر دا جھنڈا حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ عنہ کو بخشیا۔ جھنڈا چِٹا سی۔ کُرز بن جابر تے اوہدے سنگی ڈھور ڈنگر چھڈ کے نس گئے۔

حضور ﷺ پچھے گئے تے سہی' پر کوئی ٹکرا نہیں ہویا۔ **محمد جعفر شاہ پھلواروی** لکھدے نیں' بظاہر ایہ اک شرارت ای لگدی اے' پر درحقیقت کُرز فہری دا ایہ قدم اک طرح دا Test سی۔ مقصد ایہ سی کہ مسلماناں دا دفاع ویکھیے تے پرکھیے کہ یہودی رکناں کو مسلماناں دا ساتھ دین گے۔ **امیر**

افضل خاں دا کہنا اے کہ ایس حرکت توں مُراد ایہ اے کہ مسلماناں نوں پتا لگے کہ اوہ جیہڑے آس پاس گشتی دستے گھل رہے ہیں' اوہناں دے گھر تے وی حملہ ہو سکدا اے۔

یاد رکھن والی گل ایہ اے کہ اجے تیکر مسلماناں نے کافراں دے کسے قافلے تے حملہ نہیں کیتا' کسے طرح نال چھیڑ چھاڑ وچ پہل نہیں کیتی سی۔ ایہ پہلی اِٹ سی جیہڑی دشمناں نے مدینے پاک دی چراگاہ اُتے سُٹی' تے جنگ دے اسباب پیدا کیتے۔

جیہڑے لوکی مسلماناں تے ایہ اعتراض کردے نیں کہ مکّے وچ تے اوہ رہندے سن۔ مدینے پاک وچ آ کے اوہناں تجارتی قافلیاں نوں لُٹنا شروع کر دِتا تے لڑائی بھڑائی دا مُڈھ بدھا' اوہ ایسی حقیقت توں اکھاں چُراندے نیں کہ مدینے دی ریاست واسطے دفاعی معاہدے تے کیتے گئے' کسے لڑائی جھگڑے وچ پہل نئیں کیتی گئی۔ پہل کُرز بن جابر کولوں کافراں کرائی کہ اوہ کیوں چلیا تے مدینے دی چراگاہ تے حملہ کیتو سُو۔

واقدی تے **ابنِ سعد** لکھدے نیں کہ ایہ واقعہ ربیع الاول سن ۲ ہجری وچ ہویا' پر **ابنِ حبیب** ایہدی تاریخ ۱۲ جمادی الآخر دسدے نیں۔ **اسحاق النّبی علوی** دے نزدیک ایہ دو کیلنڈراں دا فرق اے' اختلاف نہیں۔

غزوہ سویق

بدر وچ مکّے دے کافراں دا جو حال ہویا' جیہڑی بُری طرح ہار ہوئی سانے' اوہنے ابوسُفیان نوں بڑا ذلیل کر دِتا سی۔ اوہنے بدلہ لین دا طریقہ ایہ کڈھیا جے

رات ویلے دو سو اونٹھ سواراں نوں لے کے مدینے دے نیڑے اک مقام عریض اُتے حملہ کر دِتا۔

رات نوں چوری چوری ایہ حرکت کرن والے بُزدل نسّے تے کھان لئی جیہڑے ستّو نال لیائے ہوئے سن، اوہ سُٹ کے نس گئے۔ ستّواں دے تھیلے مسلماناں نوں لبھّے۔ کتاباں وچ لکھیائے کہ عربی وچ ستّواں نوں سویق کہندے نیں، ایس لئی ایس واقعے داناں ای غزوہ سویق پے گیا۔

زادالمعاد تے **سیرۃ ابنِ ہشام** وچ اے کہ حضور پاک ﷺ نے ایس موقع تے وی مدینے پاک توں اپنی غیر حاضری وچ ابولُبابہ اوسی انصاریؓ نوں اپنا نائب بنایا۔

عام طور تے سویق دا مطلب ستّو ای کیتا جاندا اے۔ پر **امیر افضل خاں** نے ٹھیک لکھیائے کہ ایہ باجرے دی اک قسم اے جنھوں چولاں دی طرح اُبل کے کھا لیا جاندا اے۔ سویق نوں پنجابی تے پشتو وچ "سواق" کہندے نیں۔ نِکّے نِکّے دانے ہُندے نیں، اُتے چَولاں دی طرح پتلا چھلڑ ہُندا اے جنھوں چَولاں وانگر ای چھڑیا جاندا اے۔

ابنِ اسحاق تے **واقدی** دونویں کہندے نیں کہ ایہ غزوہ ذوالحجہ وچ ہویا۔ **واقدی** نے ۵ تاریخ دی طے کیتی اے، جہدے بارے وچ **اسحاق النبی علوی** دا کہنا ایں کہ تقویمی حساب نال صحیح اے۔

غزوہ حمراء الاسد

ابوسُفیان ہوری اُحد دی جنگ وچ پہلوں ہار کے، فیر خالد بن ولید دی سیانف تے ٹبّے والے مسلمان تیراندازی دی غلطی پاروں مسلماناں وچوں ستّر یا وَدھ نوں شہید کرن توں بعد، اوہناں دے کھلو جان توں مایوس ہو کے، واپس مُڑے۔ روحاء اپڑے تے گویڑ کیتیو نے کہ منصوبہ تے ناکام ای رہیا۔ شامی تجارت دا سارا نفع دی لا دِتّا، ساریاں عرب قبیلیاں کولوں چندہ وی لیا کہ مسلماناں دا زور بھن کے تجارت دے راہ محفوظ کرن چلے آں، جنگ دا سامان وی اکٹھا کیتا، تن ہزار بندے وی سن، ہلا شیری واسطے بُڈھیاں وی نال سن ـــــ تے بنیا کیہ۔ صرف حضرت حمزہؓ تے کجھ اور مسلمان شہید ہوئے، تجارتی رستیاں اُتے حملیاں دا خطرہ تے نہ مُکیا۔ فیصلہ ہویا، پئی فیر حملہ کراں گے۔

اودھر، حضور ﷺ نے جنگ مُکن توں بعد ستّر صحابہ کرامؓ نوں کافراں دے لشکر دا پچھا کرن لئی گھلیا۔ پر کافر تے مارو مار کر رہے سن۔ ٹاکرا نہ ہویا، تے صحابہ راتیں پچھے مُڑ آئے۔ حضور ﷺ نے دوجے دن فیر اکٹھ کیتا تے آپؐ پچھا کرن ٹُرے۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ جیہڑے لوکی ۱۵ شوال ۳ ہجری والے یُدھ وچ شریک سن، اوہناں نوں ای سرکار ﷺ نے نال لیا۔ **ابنِ سعد** لکھدے نیں کہ حضور ﷺ ایس حال وچ سن کہ چہرہ مبارک تے متّھا شریف زخمی سی، دند مبارک بھُریا ہویا سی۔ سجا مونڈھا وی ابنِ قمیہ دی تلوار نال زخمی سی تے دونویں گوڈے چھِلے ہوئے سن۔

حضور ﷺ صحابہؓ نوں نال لے کے حمراء الاسد تک تشریف لے

گئے۔ پر معبد خزاعی نے پہلوں ای ابوسفیان نوں جا دسیا کہ حضور ﷺ پچھے لگے آ رہے نیں۔ ابوسفیان نے سوچیا کہ اوہناں دے گھر جا کے حملہ وی کیتا سی، خالد بن ولید نے جنگی چال وی چلی، مسلماناں دے بندے وی بتھیرے مرے، پر اوہ اجے وی ساتوں چھڈ دے نہیں۔ اساں ہُن کیہ مقابلہ کرناں ایں۔ نسو۔ ایہو سوچ کے اوہ تیزی نال مکّے ول چلے گئے۔

سرکار ﷺ چار پنج راتاں باہر رہ کے، واپس مدینے تشریف لے آئے۔

غزوہ غابہ / ذی قرد

مُسلم شریف وچ حضرت سلمہ بن اَکْوَعؓ دی اک لمّی روایت وچ ایس مہم دا ذکر ملدا اے۔ ذی قرد ناں دے چوئے (چشمے) تے حضوُر پاک ﷺ دیاں اُونٹھنیاں سن۔ اوس چراگاہ تے کافراں نے حملہ کیتا۔ اونٹھنیاں دی راکھی کرن والے صحابیؓ نوں شہید کر کے ڈنگر لے گئے۔ کافراں دا سربراہ عبدالرحمان بن عُیَیْنَہ فزاری سی۔

حضرت سلمہ بن اکوعؓ نِکّی عمر دے سن، کھیڈن مَلّھن اودھر گئے ہوئے سن۔ کافراں دے پچھے لگ گئے۔ حضور پاک ﷺ دے غلام رباحؓ حضور ﷺ نوں خبر دین نسّے۔ سلمہؓ بڑے چھوہلے سن، اوہناں نے ڈاکواں دا پچھا کر کے، نالے تیر مار مار کے ڈنگر چھُڑا لئے۔ اوہناں دیاں ترتیمنی چادراں وی کھوہ لیاندیاں۔ راہ وچ پہاڑاں تے چڑھ کے مدینے پاک والیاں نوں اوازاں وی ماردے جاندے سن۔ کجھ ہور لوکی وی سلمہؓ دی ہاکاں تے نسّے، تے اوہناں دو مشرک مار لئے۔

حضور پاک ﷺ وی پنج ست سو سوار لے کے آ گئے۔ حضرت سلمہؓ نے سو بندیاں نال کافر ڈاکواں دا پچھا کرن دا اذن منگیا، تے ارادہ ظاہر کیتا پئی اینہاں ساریاں ڈاکواں نوں مُڈھوں مُکا دیاں گے۔ پر آپ سرکار ﷺ نے تعاقب دی اجازت نہ دِتّی۔

بعضے کہندے نیں، ایہ غزوہ ربیع الثانی ۶ ہجری وچ ہویا، تے بعضیاں دا کہنا اے کہ حُدَیْبیہ توں مگروں، خیبر توں ترن دن پہلوں پیش آیا۔ **شیخ محمد رضا مصری** نے ربیع الاول ۶ ہجری لکھیا اے۔

قاتلاں دا پِچھا

غزوہ بنُو لحیان

بنو لحیان نے رجیع دے مقام تے دس صحابہ کرامؓ نوں جیہڑے تبلیغ لئی گئے ہوئے سن، دھوکے نال گھیر لیا سی۔ اُتھاں نوں اوہناں آپ، تے دُوّنوں کے والیاں نوں دے کے، شہید کروا دِتّا۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ بنو لحیان، عسفان دے نیڑے تیڑے سن۔ حضور ﷺ عاصمؓ بن ثابتؓ تے باقی نو صحابیاںؓ اُتے کیتے گئے ظلم دا بدلہ لین لئی آپ خود نکلے۔

حضرت عبداللہ ابنِ اُمِّ مکتومؓ (نابینا صحابی) نوں مدینے دا گورنر بنا کے، دو سو صحابہ کرامؓ نوں نال لے کے حضور ﷺ ربیع الاول ٦ ہجری وچ مدینیوں نکلے۔ بنو لحیان نوں پتا لگ گیا تے اوہ نس کے پہاڑاں وچ جا چھپے۔ حضور ﷺ دو دیہاڑیاں اوتھے تشریف فرما رہے۔ ایدھر اودھر سریّے وی گھلے، پر کوئی بندہ نہیں جھلیا۔

آپ عسفان تے "کراع الغمیم" تیکر تشریف لے گئے، پر کسے لحانیے نال ٹاکرا نہیں ہویا تے مدینے پاک واپس تشریف لے آئے۔

ڈاکٹر غلام جیلانی برق نقوشِ وچ "تلقیح" دے حوالے نال لکھدے نیں کہ بنو لحیان قبیلہ ہُذَیل دی شاخ سی۔ تے حضور ﷺ نے ایس اطلاع اُتے اِنہاں دے خلاف ایہہ مہم ترتیب دتّی سی کہ اوہ کسے شرارت واسطے جمع ہو رہے نیں۔

معاہدے توڑن والیاں نال لڑائی

غزوہ بنو قینُقاع

یہودی سازش نہ کرن تے اوہناں دا کھادھا پیتا ہضم نہیں ہُندا۔ حضُور پاک ﷺ نے مدینے شریف اوندیاں ای یہودیاں دے اوہناں تناں قبیلیاں نال معاہدہ کر لیا سی جیہڑے مدینے پاک دے وسنیک سن۔ بنو نَضیر، بنو قَینُقاع تے بنو قُریظہ۔ **ابنِ خلدون** دے مطابق معاہدے وچ ضمانت دتّی گئی سی کہ یہودی مسلماناں نال تعاون کرن گے تے اوہناں دی مدد کیتی جائے گی۔ ظلم کرن گے تے اوہناں نوں ڈکیا جائے گا۔ مسلمان اوہناں دے خلاف کسے دی مدد نہیں کرن گے۔ جنگ ہوئی تے یہودی مسلماناں دی مالی مدد کرن گے۔ یہودیاں نوں پوری مذہبی ازادی ہووے گی ـــــ پر یہودی وی کدی سازش توں باز آئے نیں۔

اوہناں مسلماناں نوں بھیڑا چنگا کہنا شروع کر دِتّا۔ حضور ﷺ کول آ کے "السلامُ علیکم" دی جگہ "السّام علیکم" کہندے سن جِدھا مطلب موت دی دعا اے۔ مسلماناں نوں بددل کرن لئی صبح مسلمان ہون دا اعلان کردے سن، شامیں مُکر جاندے سن (**سورہ آلِ عمران**)۔ مسلمان قبیلیاں اوس تے خزرج نوں آپو وچ لڑاون دا پربندھ کردے تو نے۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ بدر دے واقعے توں مگروں بنو قینُقاع نے معاہدہ توڑن دا اعلان کر دِتّا سی۔ بھارے سُود تے قرض دے کے مال جائیداد قابو کر لیندے سن۔ ایہہ ساریاں حرکتاں نوٹ کیتیاں جا رہیاں سن کہ اک مسلمان خاتون جیہڑی یہودی دی دُکان توں سودا لین گئی، کجھ یہودیاں اوہدی بے حرمتی کیتی، اک مسلمان دکاندار نے اک یہودی لاہ دِتّا۔ یہودیاں مل کے

مسلمان نوں شہید کردتا۔ ایس تے وی حضور ﷺ اوہناں نوں سمجھاؤن گئے، پر اوہناں آپ سرکار ﷺ نال بدکلامی کیتی۔

ہُن گل اینی ودھ گئی سی کہ حضور پاک ﷺ نے شوّال سن ۲ ہجری وچ اوہناں دیاں گھراں نوں گھیرے وچ لے لیتا۔ پندرہ دن ایہہ محاصرہ جاری رہیا۔ فیر کجھ سفارشاں مَن کے، حضور ﷺ نے محاصرہ چُک لیا، پر اوہناں نوں مدینہ چھڈن دا حکم فرمادِتا۔

واقدی دے نزدیک ایہہ واقعہ شوّال دے اَدھ وچ ہویا، تے **ابنِ حبیب بغدادی** کہندے نیں، ۲ صفر نوں ہویا۔ ایہو جیہیاں تاریخاں نوں سیرت نگاراں دے اختلاف دے طور تے بیان کیتا جاندا اے۔ حقیقت ایہہ اے کہ دونویں سچے نیں۔ واقدی مکّی تے ابنِ حبیب مدنی کیلنڈر دے مطابق تاریخ دَس دے نیں پئے۔

حضور ﷺ نے ایس موقعے تے حضرت ابولُبابہؓ نوں اپنا نائب مقرر فرمایا۔ **استیعاب** وچ اے کہ ابولُبابہؓ ناں دے رتن صحابی سن۔ اک حضور ﷺ دے غلام، دوجے ابولبابہ اسلمیؓ تے تیجے ایہہ ابولبابہ رفاعہ بن منذر بن زید اوسی انصاریؓ۔ ایہہ اوہو ای نیں جنھاں غزوہ بنو قریظہ وچ یہودیاں نوں قتل ہون دا اشارہ کیتا، تے فیر پچھتا کے، 'کھانا پینا چھڈ دِتا سانے' تے اپنے آپ نوں کھمّ نال بنھ لیا سانے۔ اخیر، توبہ قبول ہوئی تے تاں گل بنی سی۔

غزوہ بنی نضیر

یہودی اُتوں تے معاہدے کرلیندے سن، پر وچوں سازشاں شرارتاں توباز

نہیں سن آوندے۔ بنو قینقاع دی جلاوطنی تے کعب بن اشرف دے قتل توں اوہناں دے جیہڑے حوصلے ٹُٹ گئے سن، غزوہ اُحد تے اوس توں بعد، خاص طور تے، رجیع تے بیرِ معونہ دے حالات نے اوہناں نُوں مُٹیاں ہویاں حوصلیاں نوں فیر جوڑ دِتا۔ یہودیاں نوں جُرأت ہوگئی کہ اوہ حضور پاک ﷺ نوں (نعوذ باللہ) قتل کرن دی سازشاں کرن لگ گئے۔

عمرو بن اُمیّہ ضمریؓ بئرِ معونہ والے حادثے توں بچ کے مدینے مُڑدیاں، راہ وچ بنو کلاب دے جنھاں دو بندیاں نوں مار دِتا سی، اوہناں دی دیت دے سلسلے وچ حضور ﷺ بنی نضیر دیاں یہودیاں نال گل بات کرن گئے تے اوہناں اک دیوار نال سرکار ﷺ نوں بٹھا کے، آپو وچ مشورہ کیتا تے اک بدبخت یہودی عمرو بن جحاش چکّی دا پُڑ لئے کے چھت تے چڑھ گیا۔ صلاح ایہہ بنائی گئی سی کہ ایہہ پُڑ اُتوں حضور ﷺ دے اُتے سُٹ دِتا جائے۔

جبریلِ امینؑ نے اللہ دے حکم نال آپ سرکار ﷺ نوں یہودیاں دی سازش دَس دِتی، تے آپ اوتھوں اُٹھ کے، جنھاں صحابیاںؓ نال گئے سن، اوہناں نال واپس تشریف لے گئے۔

ایہناں کم بختاں نال حضور ﷺ نے مدینے شریف وچ اوندیاں ای امن دا معاہدہ کرلیا سی۔ ایہہ ہر موقعے تے کوئی شرارت، کوئی سازش ضرور کردے رہے، پر ہن تے حد ای ہوگئی سی۔ ایس لئی حضور ﷺ نے اوہناں نوں دس دن دا نوٹس دِتا کہ مدینیوں نکل جان۔ جیہڑے رہ گئے، اوہناں دی گردن ماردِتی جائے گی۔ اوہ نہ مَنّے تے آپ ﷺ نے اوہناں دا محاصرہ کرلتا۔ اخیر اوہ ہار مَن گئے۔ سرکار ﷺ نے محاصرہ چُک لیا تے حکم دِتا پئی کہ اپنا سارا سامان لے کے

جدھر منہ اوندا اے' ٹُر جاؤ۔

غزوہ بنی نضیر ربیع الاول ۴ ہجری وچ پیش آیا۔ اللہ کریم نے ایس سلسلے وچ پوری سورۃ حشر نازل فرمائی۔ **بُخاری شریف** وچ ہے' حضرت عبداللہ ابن عبّاس رضی اللہ عنہ فرماوندے سن' ایہنوں سورۃ بنی النضیر ای کہو۔

غزوہ بنُو قُریظہ

سرکار ﷺ مدینہ طیبہ تشریف لیائے تے اونداں ای مدینے دیاں یہودیاں نال معاہدہ کیتا۔ اوس معاہدے وچ بنو قُریظہ دے یہودی وی شریک سن۔ حضور ﷺ دے اتھے تشریف لیاوَن توں پہلوں' بنو قریظہ نوں بنو نضیر دے مقابلے وِچ ہینا سمجھیا جاندا سی۔ حضور ﷺ نے ایہناں نوں اوہناں دے برابر مرتبہ دِتا۔ فیر جس ویلے بنو نضیر دیاں حرکتاں بدلے اوہناں نوں مدینے پاک چوں کڈھیا گیا' بنو قریظہ نے مسلماناں نال نواں معاہدہ کر لیا سی پئی اسیں ایہو جیسی کوئی حرکت نہیں کراں گے۔

پر' خندق والی لڑائی دے موقعے تے ایہناں معاہدے دی خلاف ورزی کیتی' تے مسلماناں دے خلاف علانیہ حملہ آوراں دی مدد کیتی' جنگ خندق توں بعد بنی قُریظہ واپس اپنے قلعے وچ آئے تے حیئ بن اخطب نوں وی نال لیائے جنھوں بغاوت دے جرم وچ سرکار ﷺ نے مدینے پاک توں جلاوطن کیتا ہویا سی۔ **طبری** کہندے نیں' غزوہ خندق توں مگروں حضور ﷺ دے حکم نال حضرت علی رضی اللہ عنہ بنو قریظہ نال اوہناں دیاں معاہدے دیاں خلاف ورزیاں تے گل بات

کرن آئے تے اوہناں کم بختاں نے حضور پاک ﷺ دی شان وچ گستاخانہ گلاں کیتیاں۔

حضور پاک ﷺ دے حکم نال بنو قریظہ دا محاصرہ کر لیا گیا' تے اوہ قلعہ بند ہو گئے۔ محاصرہ پنجی دن جاری رہیا' تے اوہ مجبور ہو کے حضور ﷺ دا حکم منن تے آ گئے۔ آپ سرکار ﷺ نے حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ نوں ایہ معاملہ سونپیا۔ اوہناں فیصلہ کیتا کہ سارے مرد قتل کر دتے جان۔ زنانیاں تے بچے غلام بنا لئے جان' اَتے مال اسباب مسلماناں وچ تقسیم کر دتا جائے۔ ایس فیصلے موجب بنو قریظہ دے چھے ست سو بندے قتل کیتے گئے۔

غزوہ بنو قریظہ ذی الحجہ ۵ ہجری وچ ہویا۔ ایس غزوے وچ گل بات دے دوران ابُو لُبابہ رضی اللہ عنہ نے بنو قریظہ نوں اشارے نال دَسیا پئی تُسیں قتل کر دِتے جاؤ گے۔ اپنی ایس حرکت تے اوہ خود ای شرمندے ہو گئے تے اپنے آپ نوں مسجد نبوی ﷺ دے اک تھم نال بنھ لیا کہ جد تیکر رب کریم مینوں معاف نہیں کرے گا' میں بدّھا رہناں ایں۔ ایہ ویہہ کُو دن بدّھے رہے' (**اُسد الغابہ** وچ اے' ست دن)' اخیر آیت نازل ہوئی تے حضور ﷺ نے اپنے ہتھاں نال ایہناں نوں کھولیا۔

غزوہ فتح مکہ

حُدیبیہ وچ جیہڑا معاہدہ ہویا سی' اوہدے مطابق مکے دے قریش تے مسلمان اک دوجے دے ساتھی قبیلیاں نال لڑنا نہیں سی۔ دو سال تے ایہدے تے

عمل ہویا۔ پر حضورِ پاک ﷺ دی حیات پاک دے ۶۱ ویں ورہے (سن ۸ ہجری وچ) بنو خزاعہ جیہڑے مسلماناں دے ساتھی سن، اوہناں دے خلاف مکّے والیاں نے بنو بکر نوں ہلا شیری دِتّی، تے اوہناں حملہ کر دِتّا۔ مکّے دیاں کافراں نے بنو بکر دی مدد وی کیتی۔ بنو خزاعہ دے بندے کسے طرح حضورﷺ کول اپڑن وچ کامیاب ہو گئے تے ساری گل بات دَس دِتّی۔

حضورِ پاک ﷺ نے مکّے دیاں قریشیاں نوں سُنیہا گھلیا کہ بنو خزاعہ دا "خون بہا" دیو، یا بنو بکر دی پشت پناہی توں باز آ جاؤ۔ نہیں تے 'حُدیبیہ دے معاہدے نوں ختم کر دیو۔ مکے دیاں مشرکاں نے جواب دِتّا کہ معاہدہ منسوخ۔

اوہناں نوں احساس تے جلدی ای ہو گیا جے اوہناں کولوں غلطی ہوئی اے۔ ایس لئی اوہناں ابو سُفیان بن حرب نوں مدینے بھیجیا۔ ابو سفیان دی دھی، حضرت اُمّ حبیبہؓ حضور ﷺ دے گھر سن۔ کوشش اوہنے بتھیری کیتی کہ معاہدہ فیر ہو جائے، پر اوہدی نہ چلی۔

حضور ﷺ نے اپنی تیاری دی خبر باہر نہ نکلن دِتّی۔ ایتھوں تیکر بھئی جیہڑے قریبی سن، اوہناں نوں وی نہ دَسیا۔ فیر رمضان دے شروع وچ حضرت ابو قتادہؓ نُوں اٹھ بندیاں نال بطن اضم ول بھیجیا۔ ایہ مدینے توں کوئی ۳۶ میل دور اے۔ لوکی سمجھے، حضور ﷺ جیہڑی تیاری کر رہے نیں، اوہ ایسے پاسے ول جان لئی ہونی ایں۔

حاطبؓ بن ابی بلتعہ نے ایک خط دے ذریعے قریش توں اطلاع دین دی کوشش کیتی کہ مسلمان مکّے تے حملہ کرن لگے نیں۔ پر حضورﷺ نے صحابہ کرامؓ نوں بھیجیا، جے فلانی جگہ اک زنانی حاطب دا خط لے کے جا رہی جے۔

حضرت علیؓ تے کجھ ہور صحابہؓ نوں ایہ مہم دِتّی گئی۔ اوہ زنانی تیکر اپڑ گئے پر اوہدے کولوں خط نہ نکلیا۔ حضرت علیؓ نے اوہنوں تڑی لائی تے کیہیا کہ حضورﷺ نے جو خبر دِتّی اے، اوہ کدی غلط نہیں ہو سکدی، ایس واسطے خط کڈھ دے۔ اوس زنانی نے آپنے والاں وچ خط بدھا ہویا سی۔ حضور ﷺ نے حاطبؓ نوں پُچھیا، تے اوہناں ایس حرکت دی وجہ دسی۔ صحابہؓ گرمی وچ سن۔ وجہ معقول ہُندی، نہ ہُندی، حضور ﷺ نے فرمایا، حاطبؓ غزوہ بدر وچ شامل سن، ایس لئی ا۔نہاں نوں معاف کیتا جاندا اے۔

حضورُ ﷺ دس ہزار بندیاں نال ۱۰ رمضان سن ۸ ہجری نوں مکّے ول ٹُرے۔ مرّالظہران دی وادی وچ اَپڑ کے آپ ﷺ نے پُڑاء کیتا۔ ابو سفیان ایتھے ای حاضر ہو کے اسلام لیایا سی۔

۱۷ رمضان نوں صبح سویرے، حضورِ پاک ﷺ مرّالظہران توں مکے ول ٹُرے۔ آپ ﷺ نے حضرت عبّاسؓ نوں حکم دِتّا کیونکہ اوہو ای ابو سفیان نوں لے کے آپ ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہوئے سن، ہُن اوہ ابو سُفیان نوں لے کے راہ وچ بہ جان تے اسلامی لشکر نوں ویکھن دین۔

انصار دا جھنڈا حضرت سعد بن عبادہؓ کول سی۔ اوہ ایہ شعر پڑھدے ابو سفیان کولوں لنگھے "اج مار دھاڑ دا دیہاڑا اے۔ اج قریشی ذلیل ہون گے۔ اج مکّے وچ وڈھ ٹُک دی اجازت ہووے گی"۔ حضورُ ﷺ نوں پتا لگّا، تے آپ ﷺ نے جھنڈا حضرت سعدؓ کولوں واپس لے کے اوہناں دے پُتر قیس نوں دے دِتّا۔۔۔۔۔۔ تے فرمایا۔ اج کعبے دی تعظیم کیتی جاوے گی۔ اج اللہ قریش نوں عزّت دئے گا۔

حضرت ابو سفیانؓ ایمان لیائے سن تے حضور پاک ﷺ نے فرما دتا
سی کہ جیہڑا ایہناں دے گھر وچ وڑ جائے گا' اوہنوں کجھ نہیں کیہیا جائے گا۔ فیر
فرمایا' جیہڑا اپنے گھر دے بوہے بند کر لئے گا' اوہنوں کجھ نہیں آکھیا جاوے گا' جیہڑا
خانہ کعبہ وچ اپڑ گیا' اوہ وی امان وچ آ گیا۔

اسلامی لشکر مکے وچ وڑیا۔ تے اک اَدھ جگہ تے نکی جیہی جھڑپ توں
وَدھ' کسے نوں مقابلے دی جُرأت ای نہیں ہوئی۔ دو صحابیؓ اکلّے ہو گئے تے اوہناں
نوں شہید کر دِتا گیا۔ کجھ کافراں جھڑپ دی جُرأت کیتی تے مارے گئے۔

حضور پاک ﷺ نے حضرت خالد بن ولیدؓ نوں اپنے سجّے پاسے' تے
حضرت زبیر بن عوامؓ نوں کھبّے پاسے رکھیا۔ حضرت ابو عبیدہؓ پیادیاں نال سن۔ ایہ
سب اپنے اپنے لشکریاں نال اڈو اڈ راہواں تے مکے وچ داخل ہوئے۔ حضور
ﷺ جس ویلے مکے وچ داخل ہوئے تے عاجزی پاروں آپ اینے جُھکے
ہوئے سن کہ آپ ﷺ دی داڑھی شریف دے وال کجاوے نال لگ رہے
سن۔

حضرت زبیرؓ کول حضور پاک ﷺ دا جھنڈا سی۔ اوہناں حجون وچ
مسجد فتح کول ایہ جھنڈا گڈ دِتا۔ تے آپ سرکار ﷺ دے پچھے پچھے مسجد حرام
وچ داخل ہوئے۔ کعبے وِچ وڑ کے حضور ﷺ نے سارے بُت توڑ بھن
دتے' نالے تصویراں تے ہور ایہو جیہیاں جیہڑیاں فضول شئیواں کعبے وچ ہے سن'
اوہ باہر سُٹ دِتیاں۔

حضور ﷺ حضرت اُسامہ بن زیدؓ اور حضرت بلالؓ نوں نال لے کے
کعبے شریف وچ داخل ہوئے' اندروں بوہا بند کر لیا' تے نماز ادا فرمائی۔

باہر تشریف لیائے تے مکے دے سارے لوکی اکٹھے سن' بھئی ہن ساڈی
قسمت دا کیہ فیصلہ ہُندا اے۔ آپ حضور ﷺ نے کعبے دا بُوہا دوہاں ہتھاں
نال ایدھروں اودھروں پھڑ لیا' تے فرمایا۔ قریشیو۔ دسّو' میں تہاڈے نال کیہ سلوک
کراں۔ اوہ بولے۔ تُسیں کریم تے مہربان بھرا او' تے ساڈے کریم تے مہربان بھرا
دے پُتر او۔ حضور ﷺ نے فرمایا۔ جاؤ' اج تہانوں کوئی نہیں پُچھے گا۔

حضور پاک ﷺ نے کعبے دی کُنجی عثمان بن طلحہ نوں واپس کر دِتی۔
حالاں ایہو عثمان سن جنھاں اک واری حضور ﷺ نوں کعبے دی کُنجی دین توں
انکار کر دِتا سی۔ آپ ﷺ نے فتح مکہ دے ایس موقعے تے کنجی سنبھالن دا کم
اوہناں دے سپرد کیتا تے فرمایا' تیرے کولوں چابی اوہو ای واپس لئے گا' جیہڑا ظالم
ہووے گا۔

نماز دا ویلا ہویا تے سرکار ﷺ نے حضرت بلالؓ نوں حکم دِتا کہ
کعبے دی چھت تے چڑھ کے اذان دیو۔ اوس ویلے ابو سفیان بن حرب' عتاب بن
اُسید تے حارث بن ہشام کعبے دے ویہڑے وچ بیٹھے ہوئے کجھ گلّاں کر رہے سن۔
فیر' ایہ تِنّے حضور پاک ﷺ دی بارگاہ حاضر ہوئے تے آپ ﷺ
نے اوہناں دیاں ساریاں گلّاں دَس دِتیاں جو اوہ آپو وچ کر رہے سن۔ ایہ سُن کے
حارث تے عتاب وی ایمان لے آئے۔

محسن اعدا وچ فتح الباری تے ابنِ خلدون دے حوالے نال

ایہناں سولہ بندیاں دے ناں لکھے نیں کہ ایہ ایہو جیسے مجرم سن کہ کسے طرح معافی
دے قابل نہیں سن' ایس لئی ایہناں ساریاں دا خون آپ سرکار ﷺ نے
مباح فرمایا۔ حکم دِتا کہ جتھے لبھن' وڈھ دیو: حضرت حمزہؓ دا قاتل وحشی' ابو سفیان

دی بھتیریں ہند جگر خوار' ابو جہل دا پُتر عکرمہ' عبداللہ بن ابی سرح' حارث بن ہشام' عبداللہ بن زبعری' زہیر بن ابو امیہ (حضرت اُمِّ سلمہؓ دا بھرا) صفوان بن اُمیّہ' کعب ابنِ زہیر' ہبّار بن اسود' سہیل بن عمرو بن عبدِ شمس' عبدالعزّیٰ بن اخطل دی لونڈی قرتنیٰ' بنو عبدالمطّلب دی نوکرانی سارہ' عبدالعزّیٰ بن اخطل' مقیس بن صبابہ' حویرث بن نقید۔

ایہناں وچوں پہلیاں دس بندیاں تے تن زنانیاں دی فیر جان بخشی کر دتّی گئی' صرف اخیر لے ہتن مارے گئے۔ ہویا ایہ کہ جیہڑے تے آپ سرکار ﷺ کول اپڑ گئے تے اوہناں معافی منگ لئی' یا مسلمان ہو گئے' اوہ معاف کر دتے گئے۔ جیہڑے کسے صحابیؓ دے ہتھے چڑھے' اوہناں لاہ دِتے۔

چیلنج دے جواب وِچ

غزوہ بدرِ موعد

غزوہ اُحُد توں واپس مکّے ول مُڑدیاں ابوسُفیان نے للکار کے کہیا سی کہ اگلے سال بدر دے مقام تے فیر اکٹھّے ہوواں گے۔ مسلماناں نے ایس تڑی دے جواب وچ اوتھے ملن دا وعدہ کیتا سی۔

ابوسفیان گھر تے بیٹھا سی' پر وچوں ڈریا ہویا سی۔ اوہنے نُعَیم بن مسعُود اشجعی نوں' جیہڑا مکّے آیا ہویا سی' وِیہہ اونٹھ دین دا وعدہ کر کے تیار کیتا کہ اوہ مسلماناں نوں بدر جاون توں روکے۔ نُعَیم نے مدینے اپڑ کے بتھیرا پروپگنڈا کیتا کہ ابوسفیان بڑے وڈّے لشکر تے ساز سامان نال آرہیا اے۔ اوہدا خیال سی' مسلمان ڈر ک جان گے۔ حضورُ ﷺ نے فرمایا' مینوں اکلّیاں وی جاناں پیا' تے میں بدر اپڑاں گا۔ کسے دی واہ نہ چلی' حضورُ ﷺ پندرہ سو صحابہ کرام رضی اللہ عنہم نوں لے کے ٹُرے۔ عبداللہ بن رواحہ رضی اللہ عنہ نوں مدینے پاک دا امیر بنایا۔

طبقات وچ اے کہ ابوسفیان دو ہزار بندے لے کے مکّیوں تے نکلیا' پر مرّ الظہران دے علاقے مجنہ اپڑ کے ڈر گیا تے واپس مُڑ گیا۔ بدر ول آیا ای نہیں۔ حضورؐ نے اٹھ دن انتظار کیتا۔ یکم ذی قعدہ توں ۸ ذی قعدہ ۴ ہجری تیکر۔ فیر واپس مدینے تشریف لے گئے۔

اسحٰق النبی علوی دی ترتیب دتّی ہوئی جدوَل دے مطابق مدنی ذوالقعدہ وچ مکّی شعبان سی۔ ایسے لئی **ابنِ اسحاق** تے **ابنِ حبیب بغدادی** شعبان لکھدے نیں' **واقدی** تے **ابنِ سعد** ذی قعدہ کہندے نیں۔

غزوے جنھاں وچ دشمن دی گیچی پہلوں ای نَپ لئی گئی

غزوہ بنی سُلیم / غزوہ قُرقُرۃ الکُدر

الرّحیق المختوم وچ **زاد المعاد**، **سیرۃِ ابنِ ہشام** تے **مختصر سیرۃ الرّسُول** ﷺ (عبداللہ بن محمد بن عبدالوہاب) دے حوالے نال لکھیا ہویا اے کہ ایہ غزوہ بدر توں واپسی توں ست دن بعد شوّال ۲ ہجری وچ پیش آیا۔ ابنِ اسحاق وی ایہو ای کہندے نیں۔ **ڈاکٹر غلام جیلانی برق** نے ابنِ جوزی دی تلقیح الفھوم دے حوالے نال لکھیا اے کہ ایہ واقعہ ۱۴، ۱۵ محرّم ۳ ہجری وچ ہویا۔ اصل وچ **واقدی** نے سب توں پہلاں ایہ لکھیا۔ **اسحاق النّبی علوی** دا کہنا اے کہ مکی کیلنڈر موجب شوّال، مدنی کیلنڈر موجب محرّم ای بن دا اے (نقوش۔ رسول ﷺ نمبر۔ جلد ۲)

حضُور ﷺ نوں خبر ملی کہ عرب دے دو قبیلے بنی سُلَیم تے بنو غطفان ارحیہ دے کول قرقرۃ الکُدر وچ جمع ہو رہے نیں تاں جے مدینے تے چڑھائی کیتی جائے۔ ایہ اٹّی کُو میل دور جگہ سی۔ آپ سرکار ﷺ دو سو بندیاں نوں نال لے کے روانہ ہوئے۔ جھنڈا حضرت علی (حیدرِ کرّارؓ) دے کول سی۔ مدینے پاک وچ عبداللہ بن اُمِ مکتومؓ نوں نائب بنا کے چھڈیا گیا۔ **الاستیعاب** وچ کِتے عمرو بن اُمِ مکتوم لکھیا اے، کِتے عبداللہ۔ اک جگہ ایہ وی کہیا گیا اے کہ شاید دونویں اِکّو ای شخصیت ہون۔

رتن چار دن بعد آپ سرکار ﷺ اوتھے اپڑے۔ شاید دشمناں نوں

پہلوں سُو لگ گئی سی، اوہ نس بھج گئے۔ پنج کُو سو اونٹھ چھڈ گئے سن۔ اوہ مسلمان ہِک لیائے۔ حضور ﷺ نے دو، دو اونٹھ ہر سپاہی نوں دِتّے، تے سو اونٹھ بیتُ المال وچ جمع کر لئے۔ رتن دن اوتھے رہ کے لشکر واپس مدینے آ گیا۔

غزوہ ذی امَر / غطفان / انمار

ذی امر نجد وچ بنو غطفان دے علاقے اندر اک چو آ سی۔ حضور ﷺ نوں دسیا گیا کہ بنو محارب دا رَئیس دعثور بن حارث، بنو ثعلبہ تے بنو محارب دے بندے اکٹھے کر رہیا ئے، جیہڑے مدینے تے حملہ کر کے لُٹ مار کرن گے۔ ایہ اکٹھ ذی امر دے مقام تے ہو رہیا سی۔ آپ سرکار ﷺ نے حضرت عُثمان بن عفانؓ نوں مدینے دا حاکم مقرر فرمایا تے ساڈھے چار سو صحابیؓ نال لے کے نکلے۔

غطفان دے قبیلیاں نوں خبر ہو گئی، تے اوہ ایدھر اودھر دیاں پہاڑاں وچ لُک چھُپ گئے۔ اوہناں دا اک بندہ لبھّا، حضور پاک ﷺ نے اوہنوں قید کرن دی بجائے اسلام دی دعوت دِتّی، اوہ مسلمان ہو گیا۔ آپ سرکار ﷺ پورا مہینا یا تقریباً" اک مہینا اوتھے ای گزاریا، فیر واپس مدینے پاک تشریف لیائے۔

سیرۃِ ابنِ ہشام نے **زاد المعاد** وچ اے کہ ایسے موقع تے حضور ﷺ نوں اِکلّیاں سُتا ہویا ویکھ کے دَعثور نے تلوار کھچ لئی سی تے کہیا سی ہُن تہانوں کون بچائے گا۔ حضور ﷺ نے فرمایا۔ "اللہ"۔ اوہدے ہتھوں تلوار ڈگ پئی تے معاملہ الٹ گیا۔ ایس ڈائلاگ دے نتیجے وچ دَعثور ایمان لے آیا۔ **بخاری شریف** وچ ایہ واقعہ کسے ہور غزوے دا اے۔ **بَیہقی** وی کہندے

نیں کہ واقعہ غزوہ ذات الرّقاع دے موقعے تے ہویا سی۔ **زرقانی** ا۔نہاں نوں دو علیٰحدہ علیٰحدہ واقعے سمجھ دے نیں۔

واقدی غزوہ ذی امر نوں ربیع الاول ۳ ہجری دا واقعہ کہندے نیں، تے ابنِ اسحاق ذوالحجہ ۲ ہجری دا۔ گل اوہو ای اے کہ کئی مدنی کیلنڈراں دے فرق موجب ایہ تاریخاں الگ الگ وکھالی دیندیاں نیں، ہے نہیں۔ پر **ڈاکٹر نصیر احمد ناصر** نے **پیغمبرِ اعظم و آخر** ﷺ وچ کمال کیتا اے، اوہناں ایس غزوے نوں محرم ۳ ہجری وچ واڑ دِتّا اے۔

غزوہ بحران / غزوہ بنو سُلیم

سرکار ﷺ نوں خبر ملی کہ مدینے پاک توں کوئی پنجاہ سٹھ میل دور فرع دے نیڑے تیڑے بحران دے مقام اُتے بنو سُلیم اسلام دی مخالفت لئی جمع ہو رہے نیں۔ آپ ﷺ نے ترِن سو صحابہ کرامؓ نوں نال لیا، عبداللہ بن اُمِّ مکتومؓ نوں مدینے وچ اپنی نیابت سونپی، تے ۶ جمادی الاوّل سن ۳ ہجری (جیہڑا مدنی کیلنڈر دے مطابق شعبان دا مہینا بن دا اے) نوں بحران ول تشریف لے گئے۔ اوتھے کوئی لشکر وشکر نہیں لبھا۔ **محمد ادریس کاندھلوی** لکھدے نیں کہ ایس دھاوے دی خبر سن کے سارے کافر نس بھج گئے سن۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ سرکار ﷺ نے اوتھے ۱۶ جمادی الاولیٰ تیکر قیام فرمایا۔

ابنِ ہشام تے **ابنِ قیّم** نے ایس غزوے دا سبب وی قریش دے قافلے دی تلاش لکھی اے، جیہڑی کسے طرح ثابت نہیں ہندی۔ **الرحیق المختوم** وچ ا۔نہوں فوجی گشت لکھیا گیا اے۔ **امیر افضل خان** دی

کہندے نیں کہ ایہ اک جنگی مشق تے حربی مظاہرہ سی۔ وڈا مقصد ایہ سی کہ بنو اسد، بنو ثعلبہ، بنو فزارہ، بنو سلیم، بنو غطفان یا دوجے قبیلے مدینے پاک توں دور ہی نسّے بھجے رہن۔ تاں جے کدی مکّے دے کافر مدینے اُتے حملہ کرن تے ایہ قبیلے لُٹ مار دے شوق وچ اوہناں دا ساتھ دین جوگے نہ ہون۔

غزوہ نجد

حضور پاک ﷺ غزوہ بنی نَضیر توں فارغ ہوئے ای سن کہ ربیع الثّانی یا جمادی الاوّل ۴ ہجری وچ پتا لگا پئی بنی غطفان دے دو قبیلے بنو محارب تے بنو ثعلبہ بدّوواں نوں مسلماناں نال لڑائی لئی تیار کر رہے نیں۔ ایہ خبر ملدیاں ای سرکار ﷺ نے نجد اُتے یلغار کر دِتّی۔ لُٹ مار دیاں تیاریاں کرن والے بدّوواں نوں بھاجڑ پے گئی تے اوہ پہاڑاں وچ جا چھپے۔

شرارتی کافر تے ایدھر اودھر ہو گئے۔ پر ایس لشکر نال مسلماناں دا رُعب قائم ہو گیا۔ زیادہ تر سیرت نگار ایسے غزوے نوں "ذات الرّقاع" کہندے نیں، پر **امام بخاری**، **ابنِ قیّم** تے **صفی الرحمان مبارکپوری** دا خیال اے کہ غزوہ ذات الرّقاع، غزوہ خیبر توں بعد پیش آیا سی۔

جد، ایہ حقیقت اے کہ غزوہ ذات الرّقاع وچ ابو مُوسیٰ اشعری تے ابو ہریرہ (رضی اللہ عنہما) موجود سن تے ذات الرقاع غزوہ بنی نضیر توں فوراً بعد ہو ای نہیں سکدا۔ ابو ہریرہؓ خیبر دی جنگ توں کجھ دن پہلوں ایمان لیائے سن، تے ابو موسیٰ اشعریؓ یمن توں چلّے تے حبشہ اپڑ گئے سن۔ حبشہ توں اوہناں دی واپسی اوس ویلے ہوئی سی جد حضور ﷺ خیبر وچ تشریف رکھدے سن۔ فیر حضور پاک

ﷺ نے غزوہ ذات الرقاع وچ "صلوٰۃِ خوف" پڑھی سی۔ تے سارے مَن دے نیں کہ پہلی صلوٰۃِ خوف غزوہ عسفان وچ پڑھی گئی سی جو ۵ ہجری دے اخیر وچ ہویا۔

ایس طرح ثابت ہندا اے کہ غزوہ نجد 'غزوہ ذات الرّقاع تو الگ سی۔

غزوہ بنو مُصطلق / غزوہ مُریسیع

حضور ﷺ تک خبر اَپڑی کہ بنو مصطلق دے سردار حارث بن ابی ضرار نے مدینے پاک تے حملے دا منصوبہ بنایا اے۔ خبر مُصدّقہ نہیں سی، حضور ﷺ نے بریدہ بن حُصیب اسلمی ؓ نوں تصدیق واسطے گھلیا۔ اوہناں مُڑ کے دسیا کہ خبر غلط نہیں۔

بنو مصطلق بنو خزاعہ دی اک شاخ سن تے مُریسیع وچ رہندے سن۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ ہے کہ حارث بن ابی ضرار اپنے قبیلے توں اَڈ، جتھے جتھے تعلّق واسطے والے لوک سن، اوتھے جا جا کے حضور ﷺ نال جنگ دی دعوت دیندا سی۔

حضورُ پاک ﷺ ۲ شعبان ۵ ہجری نوں صحابہ کرام ؓ نوں لے کے ٹُرے۔ زید بن حارثہ ؓ نوں مدینے دا امیر بنایا گیا۔ تے پہلی واری حضور ﷺ نے مومناں دیاں دو ماواں حضرت اُمِ سلمہ ؓ تے حضرت عائشہ ؓ نوں وی نال لیا۔

جھڑے دوروں دوروں بڑیاں پھڑّاں ماردے سن، جس ویلے آمنے سامنے داویلا اوندا سی تے عموماً" نس اُٹھدے سن۔ حارث دی اکٹھی کیتی ہوئی فوج وی

مسلماناں دے اون دی خبر سن کے بھَج گئی۔ اوہ خود وی نَس گیا۔ پر مُریسیع دیاں وسنیکاں نے مقابلہ کیتا۔ کافراں دے دس بندے مارے گئے تے اک مسلمان شہید ہویا۔ **شبلی نعمانی** چھے سو تے **المواہبُ اللّدُنّیہ** والے قسطلانی سَت سو بندیاں دی گرفتاری دی خبر دیندے نیں۔ حارث بن ابی ضرار دی دِھی برّہ وی قیدیاں وچ سی۔ حضور پاک ﷺ نے اوہناں دا ناں جُوَیریہ رکھیا، تے بعدوں ایہناں نوں اُمُ المؤمنین بنن دا شرف ملیا۔

ایس شادی دے موقعے تے حضور ﷺ نے بنو مصطلق دیاں ساریاں قیدیاں نوں رِہا فرمادِتّا۔ ایس سلوک باعث سارا قبیلہ مسلمان ہو گیا۔ بعد وچ حارث دی ایمان لے آئے۔

غزوہ خیبر

خیبر دے یہودی رغطفان دے قبیلے بنو فزارہ کنانہ تے ہَوذہ بن قیس نال مل کے اسلام دے مقابلے لئی تیاریاں کر رہے سن۔ مدینے دے منافقین اوہناں نوں مسلماناں دیاں خبراں اَپڑاندے سن۔ حضورُ پاک ﷺ نے حضرت عبداللہ بن رواحہؓ نوں خیبر ول گھلیا، پئی یہودیاں نوں سمجھان تے اوہناں نوں کسے معاہدے تے راضی کرن۔ پر منافقاں دے سردار عبداللہ بن اُبَی بن سلُول نے خیبر دیاں یہودیاں نوں سُنہیا گھلیا کہ تگڑے رہنا، ڈرنا نہ۔ مسلماناں وچ کُجھ نہیں جے۔

شبلی نعمانی لکھدے نیں کہ حضور ﷺ نے بنو فزارہ کو پیغام بھیجیا کہ تسیں خیبر والیاں دی مدد توں باز آجاؤ۔ اسیں خیبر فتح کر کے اوہدے لہنوں تہانوں وی حصّہ دیاں گے۔ پر اوہناں گل نہ مَنّی۔

حضور پاک ﷺ نے سباع بن عرفہ غفاریؓ نوں مدینے پاک دا گورنر بنایا، تے چودہ سو پیدل تے دو سو سوار لے کے خیبر ول ٹُرے۔ خیبر وچ اوس ویلے ویہہ ہزار دی فوج جمع سی۔

سرکار ﷺ تے غطفان تے خیبر دے مقام تے کُجھ فوج چھڈّی، باقی اگّے لے آئے۔ غطفان والے وی خیبر دیاں یہودیاں دی مدد واسطے تیار ہوئے سن۔ جس ویلے پتا لگا کہ کجھ فوج حضور ﷺ ساڈے لئی چھڈ گئے نیں، اوہناں نوں آپنی پے گئی تے اوہناں یہودیاں دی مدد دا خیال چھڈ دِتّا۔

خیبر دی ابادی دے اک حصّے وچ ناعم، صعب بن معاذ، زبیر، ابی، نزار، پنج قلعے سن۔ دُوجے حصے وچ قموص، وطیح تے سلالم تن قلعے سن۔ انہاں اُٹھ قلعیاں وچوں ساریاں توں پہلوں قلعہ ناعم تے حملہ کیتا گیا۔ حضور ﷺ نے جھنڈا حضرت علی المرتضیٰؓ نوں عطا فرمایا، تے پہلوں اسلام دی دعوت دین دا حکم دِتّا سی۔ قلعے دے، سردار مرحب نے مقابلہ لئی مبارزت منگی، حضرت علیؓ نکلے تے اوہنوں مار لیا۔ اک ہور مقابلہ ہویا۔ فیر زوردار لڑائی ہوئی تے مسلماناں دا قلعے تے قبضہ ہوگیا۔

قلعہ صعب دُوجا مضبوط قلعہ سی۔ حباب بن بدر انصاریؓ دی سربراہی وچ تن دن ایہدا محاصرہ رہیا۔ حضور ﷺ نے فتح دی دعا منگی تے حملے دا حکم دِتّا۔ شاموں اگّوں قلعہ فتح ہوگیا۔

قلعہ زبیر پہاڑی دی چوٹی اُتّے سی۔ ایہدا وی تن دن محاصرہ رہیا۔ یہودیاں مہینے توں ودھ دا راشن جمع کیتا ہویا سی۔ حضور ﷺ نے اوہ نالا بند کرا دِتّا، جہدے راہیں پانی قلعے نوں جاندا سی۔ نتیجہ ایہ نکلیا کہ یہودیاں نوں باہر نکل کے لڑنا پیا جہدے وچ کئی مسلمان شہید ہوئے، دس یہودی مارے گئے، پر قلعہ فتح ہوگیا۔

قلعہ ابی اتے حضرت ابُودُجانہؓ چڑھ گئے تے قلعے دی فتح دا سبب بنے۔ قلعہ نزار ساریاں توں مضبوط قلعہ سی۔ ایتھے بڑی **مشکل** دا سامنا ہویا تے حضور ﷺ نے منجنیق نال قلعے دی دیواراں تے گولے وساون دا حکم دِتّا۔ ایس طرح قلعے دیاں کنداں ڈھیاں تے مسلمان اندر وڑ گئے۔ بڑی لڑائی ہوئی تے یہودیاں نوں عبرت ناک شکست کھانی پئی۔

خیبر دے دوجے حصے دے تنے قلعے **واقدی** دے بقول، بغیر لڑائی توں مسلماناں دے ہتھ دے دِتے گئے۔ **ابنِ ہشام** لکھدے نیں، قلعہ قموص دے سلسلے وچ جنگ وی ہوئی سی۔

طبقاتِ ابنِ سعد وچ اے کہ خیبر دے معرکے وچ ترانوے یہودی مارے گئے۔ پندرہ صحابہؓ شہید ہوئے۔ **قاضی سلمان منصور پوری** ۱۹ کہندے نیں۔

غزوہ حُنین

عرب دے مشہور بزار ذوالمجاز دے کول، مکے تے طائف دے وچکار اک وادی اے، جہدا ناں حُنین اے۔ ایہنوں اوطاس وی کہندے نیں۔ ایتھے ہوازن تے ثقیف دے قبیلے اباد سن۔ مکّہ دی فتح توں مگروں، عام قبیلے تے مسلماناں کولوں ڈر گئے، پر ہوازن تے ثقیف حسد نال اکٹھے ہو کے مسلماناں نال لڑائی بارے فکر کرن لگ پئے۔ حضور ﷺ جس ویلے مکّہ فتح کرن ٹُرے سن، انہاں ایہ سمجھیا سی جے شاید ساڈے تے حملہ کرن لگے نیں۔ مسلماناں تے مکّہ فتح کر لیا، پر ایہ اپنی تیاری نوں استعمال کرن دا سوچن لگ پئے۔

هوازن دا سردار مالک بن عوف نصری سی، اوہنے سارے بندے اکٹھے کیتے، تے اوہناں نوں لے کے مدینے ول ٹُریا۔ ایہ اوطاس دی وادی وچ آ گئے۔ حضور پاک ﷺ نے حال پتا کرن واسطے بندہ بھیجیا، تے معلومات حاصل کرن توں بعد، بارہ ہزار مجاہداں نوں حُنین ول جان دا حکم دِتّا۔ کئی مسلماناں نے ایناں لشکر ویکھ کے فخر دے لفظ بولے، جیہڑے اللہ پاک نوں پسند نہ آئے۔

ایس لئی جس ویلے اسلامی لشکر حُنین اپڑیا، کافر پہلوں ای تیار سن، حملہ آور ہو گئے تے مجاہد شکست کھا کے پِچھے ہٹے۔ ایس موقع تے حضور ﷺ میدان وچ اوسے طرح ڈٹے رہے، جس طرح اُحُد وچ سن۔ تھوڑے جیہے بندے حضور ﷺ دے نال رہ گئے۔ حضور ﷺ نے نسّن والیاں نوں اواز دے کے بلایا، تے فرمایا، ویکھو، میں میدان وچ ہے گا جے۔ حضور ﷺ آپ سواری توں اُترے۔ زمین دی مٹی مُٹھ وچ لے کے کافراں ول سُٹی۔ اینے وچ صحابہ کرامؓ نوں وی ہوش آ گیا۔ بھجدیاں رُک کے واپس مُڑے، تے کافراں تے انج حملہ کیتیو نے جے لوہناں وچ بھاجڑ پے گئی۔ اوہناں نوں شکست ہوئی، مسلماناں نوں فتح نصیب ہوئی۔ بنی ثقیف دے ستّر بندے مارے گئے۔ کافراں دے ہتھیار، مال، بندے، زنانیاں بچے غنیمت دے طور تے مسلماناں دے ہتھ آئے۔ مالک بن عوف نصری بے وقوفی نال سپاہیاں دے بال بچے وی نال لے آیا سی۔

ایس جنگ وچ قیدیاں دی تعداد ہزاراں وچ سی۔ اوہناں وچ حضور ﷺ دی دُدھ شریک بھین حضرت شیماؓ وی سن۔ اوہناں مجاہداں نوں دسیا، تے حضور ﷺ نے اوہناں نوں کول بلایا۔ ویکھ کے آپ ﷺ دیاں اکھاں وچ اَتھرو آ گئے۔ آپ ﷺ نے اوہناں دی بڑی عزّت کیتی، تے انعام

اکرام، تحفے تحائف دے کے اوہناں نوں وطن اپڑا دِتّا۔

حضور ﷺ نے حکم دتا کہ حنین دا مال غنیمت تے قیدی جعرانہ وچ رکھے جان، تے خود آپ سرکار ﷺ طائف ول تشریف لے گئے۔

حُنین وچ کافراں دی فوج ہار کے طائف وچ جا پناہ گزین ہوئی سی، تے فیر جنگ دی تیاری شروع کر دتّی سانے۔ اوہ طائف دے قلعے وچ وڑ گئے۔ حضور ﷺ نے محاصرہ کر لیا۔ ویہہ دن محاصرہ جاری رہیا، پر قلعہ فتح نہ ہو سکیا۔ آپ ﷺ نے محاصرہ چھڈ دِتّا تے واپس جعرانہ تشریف لے آئے۔

چھ ہزار قیدی، ۲۴ ہزار اونٹھ، چالیہ ہزار بکریاں تے چار ہزار اوقیہ چاندی غنیمت وچ ہتھ آئے۔ حضور ﷺ نے دس دن بنو ہوازن دا انتظار کیتا۔ اوہ نہ آئے تے آپ ﷺ نے غنیمت وچ آئیاں چیزاں تقسیم کر دِتیاں۔

طائف تے اوطاس دا غزوہ

ہوازن تے ثقیف دے شکست کھان والے بندے اپنے سردار مالک بن عوف نصری نال، نس کے طائف ٹُر گئے۔ درید بن صمہ کئی ہزار بندیاں نال اوطاس چلا گیا، تے اوتھے پناہ لے لئی۔ حضور ﷺ نے تھوڑے جیہے بندے درید پِچھے بھیجے۔ اوہناں اوس نوں قتل کر دِتّا۔

حضور ﷺ طائف اپڑے تے قلعے دا محاصرہ کر لیا۔ **مسلم شریف** وچ حضرت انسؓ دی روایت اے کہ محاصرہ ۴۰ دن جاری رہیا۔ قلعہ فتح کرن دی کوشش وچ بہت سارے مسلمان شہید ہوئے۔ اخیر، حضور ﷺ نے محاصرہ ختم کر کے واپس چلن دا حکم فرما دِتّا۔

غزوہ تبوک

حضور ﷺ طائف اپڑے تے قلعے دا محاصرہ کر لیا۔ **مسلم شریف** وچ حضرت انسؓ دی روایت اے کہ محاصرہ ۴۰ دن جاری رہیا۔ قلعہ فتح کرن دی کوشش وچ بہوں سارے مسلمان شہید ہوئے۔ اخیر، حضور ﷺ نے محاصرہ مکا کے واپس چلن دا حکم فرما دِتا۔

شام دے جیہڑے سوداگر زیتون دا تیل ویچن واسطے مدینہ منورہ آوندے سن، اوہناں دسیا کہ رومیاں دا اک وڈا لشکر بلقاء اپڑ گیا اے۔ ایہدے وچ عرب قبیلے وی شامل ہو گئے نیں۔ ہرقل نے وی چالی ہزار فوجی بھیجے نیں۔ ایہ خبر سن کے حضور پاک ﷺ نے سفر دی تیاری دا حکم دتا۔ منافقاں نیں کئی سازشاں کیتیاں۔ لوکاں نوں کہیا، ایسو جیہی سخت گرمی وچ جہاد تے نہیں جانا چاہی دا۔ پر صحابہ کرامؓ نے جنگی تیاریاں وچ اپنی حیثیتوں ودھ حصہ لیا۔

رجب سن ۹ ہجری وچ ہون والا ایہ غزوہ تبوک ای سی جیہدے لئی حضور پاک ﷺ دی اپیل تے حضرت ابوبکر صدیقؓ نے گھر دا سارا سامان ای لے آندا سی۔ حضور ﷺ نے محمد بن مسلمہؓ نوں مدینے دا گورنر بنایا، تے اہل بیت دی نگرانی لئی حضرت علیؓ نوں چھڈیا۔ آپ ﷺ ۳۰ ہزار صحابہؓ تے دس ہزار گھوڑے لے کے چلے۔

تبوک اپڑے تے پتا لگیا کہ رومی فوج جمع ہون دی خبر سچی نہیں سی۔ اتھے کوئی مقابلہ نہیں ہویا۔ پر دشمن مرعوب ہو گئے، اتے آس پاس دے قبیلے دے آگواں نے حاضر ہو کے صلح دی درخواست کیتی تے جزیہ دینا منیا۔

تبلیغ توں بعد لڑائی

غزوہ وادی القریٰ

خیبر دی فتح توں بعد حضور پاک ﷺ وادی القریٰ تشریف لے گئے۔ یہودیاں نے تیراں نال سواگت کیتا۔ سرکار ﷺ دا اک غلام ماریا گیا۔ **بخاری شریف** وچ اے، کسے نے اوہنوں جنتی کہیا تے حضور ﷺ نے فرمایا، نہیں، اوہنے جنگ خیبر دے مال غنیمت وچوں اک چادر چوری کیتی سی، اوہدے تے اگ وس رہی اے۔

مطلب ایہ کہ جیہڑا بندہ مسلماناں دے اکٹھے مال وچوں چوری کرے، اوہنوں شہادت نے وی فائدہ نہیں دینا۔

حضور ﷺ نے پورے لشکر دا جھنڈا سعد بن عبادہؓ نوں دِتا۔ دو جھنڈے ہور وی بخشے، اک حباب بن منذرؓ نوں، تے دوجا عبادہ بن بشرؓ نوں۔ یہودیاں دا اک اک بندہ اوندا رہیا تے مردا رہیا۔ زیادہ یہودی حضرت زبیر بن عوامؓ تے حضرت علیؓ نے لاہے۔

اک اک بندے دے اون تے، حضور ﷺ یہودیاں نوں اسلام دی دعوت دیندے رہے۔ شام تک لڑائی ہوندی رہی۔ دوجے دن وی دوپہر تک جنگ ہوئی۔ اخیر، یہودیاں ڈھگی ڈھاہ دتی۔ سرکار ﷺ اتھے چار دن قیام فرمایا۔ تے اُنہاں نال وی خیبر والیاں جیہیا سلوک فرمایا۔

دشمن نوں پر کان لئی

غزوہ ذات الرقاع

مغازی دیاں کتاباں لکھن والے اس غزوے دا ذکر ۴ ہجری وچ کردے نیں۔ پر '**امام بخاری** نے ۷ ہجری دسیا اے۔ شاید ربیع الاول وچ۔ ایہدے وچ حضرت ابوہریرہؓ تے حضرت ابو موسیٰ اشعریؓ دا ذکر آوندا اے۔ حضرت ابوہریرہؓ وی خیبر توں بعد حضور ﷺ دی بارگاہ وچ حاضر ہوئے سن تے ابو موسیٰ اشعریؓ وی حبشہ توں اوس ویلے حضور ﷺ کول اپڑے جد خیبر فتح ہو چکیا سی۔ ایس لئی خیبر توں پہلوں تے ایس غزوے دا وقوع ممکن نہیں۔

قبیلہ انمار یا بنو غطفان دیاں دو شاخاں بنی ثعلبہ تے بنی محارب دے اکٹھ دی خبر سن کے حضور ﷺ نے مدینے دا انتظام حضرت ابوذر غفاریؓ یا عثمان غنیؓ دے حوالے کیتا تے چار سو (یا ست سو) صحابہ کرامؓ سمیت نجد دے علاقے ول رخ فرمایا۔ دو دن بعد نخل دے مقام تے بنو غطفان دیاں کجھ بندیاں نال آمنا سامنا ہویا، پر جنگ نہیں ہوئی۔

بخاری شریف وچ ابو موسیٰ اشعریؓ توں روایت اے کہ چھے بندیاں کول اک اوٹھ سی جہدے تے اسیں واری واری سواری کردے ساں۔ ایس طرح ساڈے پیر ڈاہڈے زخمی ہو گئے، نونہہ جھڑ گئے تے اساں اپنیاں پیراں تے لیراں لویٹ لیاں سن۔ ایسے لئی، ایس غزوے دا ناں "ذات الرقاع" (لیراں والا) پے گیا سی۔

ایس غزوے وچ لڑائی تے نہیں ہوئی۔ پر ایہدے نال بنو غطفان تے

دوجے قبیلے انج پر کے کہ فیر اوہناں نوں سر چکن دی جرات نہ ہوئی۔

حضور پاک ﷺ دا اوہ مشہور واقعہ وی **بخاری** موجب، ایسے غزوے وچ پیش آیا کہ آپ ﷺ اک رکھ تھلے ارام فرما رہے سن۔ آپ ﷺ نے تلوار رکھ نال ٹنگ دتی سی۔ حضرت جابرؓ کہندے نیں، اسیں دوجیاں رکھاں تھلے سوں گئے ساں جیہڑے دراڈے سن۔ اک کافر نے آ کے تلوار لاہ لئی۔ حضور پاک ﷺ جاگے تے کافر نے کہیا، تہانوں میرے کولوں کون بچائے گا۔ حضور ﷺ نے فرمایا۔ "اللہ"۔ کافر ڈر گیا، کنبن لگ پیا تے تلوار ہتھوں جا پیو سو۔ **بخاری** وچ اوس کافر دا ناں غورث بن حارث لکھیا اے، **واقدی** دعثور کہندے نیں۔

عُمرے دی نیّت والا "غزوہ"

حُدَیبیہ

ساڈیاں پُرانیاں نویاں سیرت نگاراں نے حضور پاک ﷺ دے ہر سفر نوں "غزوہ" لکھ کے بڑی گڑبڑ کیتی اے۔ معاہدیاں واسطے کوئی سفر کیتا گیا تے اوہ "غزوہ" جے کوئی فوجی گشت گھلی گئی تے اوہ "سریہ"۔ ایسے طرح حضور ﷺ ذی قعدہ ۶ ہجری وچ پندرہ کُو سو صحابہؓ **بخاری** تے **مسلم** وچ براء بن عازبؓ دی روایت اے کہ چودہ سو سن۔ جابر بن عبداللہؓ کہندے نیں، پندرہ سو سن) نوں نال لے کے عُمرے واسطے مکّے ول ٹُرے، تے اِنہوں وی کئیاں نے "غزوہ حُدَیبیہ" لکھیا۔

قریش نوں خبر ملی تے اوہناں خالد بن ولید نوں دو سو سوار دے کے اگّے گھلیا، پئی مسلماناں نوں روکے۔ بلدح وچ آمنا سامنا ہویا (**معجم البلدان** وچ اے کہ بلدح مکّے توں لہندے ول اک وادی اے) پر حضور ﷺ کترا کے حُدَیبیہ ول نکل گئے، تے اوتھے رُکے۔ ایتھوں آپ سرکار ﷺ نے خراش بن اُمیہؓ نوں مکّے گھلیا کہ اسیں لڑن تے نہیں آئے، اسیں تے عُمرہ کرن آئے آں۔ مُشرکاں نے اوہناں دا اونٹھ مار سٹیا۔ اوہ آپ مشکل نال بچے، تے واپس آ کے صورت حال دسّی۔

فیر، حضور پاک ﷺ نے حضرت عثمانؓ نوں مکّے گھلیا کہ کافر سانوں عُمرے توں نہ روکن، اسیں لڑن تے آئے نئیں۔ کافراں نے حضرت عثمانؓ نوں کہیا، ایس سال تے اساں عمرہ نئیں کرن دینا۔ تساں آپ عمرہ کرنا اے، تے آئے ہوئے ہو، کر لئو۔ حضرت عثمانؓ نے فرمایا، میں تے حضور ﷺ دے بغیر عمرہ نہیں کرنا۔ ایس تے، کافراں نے حضرت عثمانؓ نوں مکّے وچ روک لیا۔

ایدھر، حضورؐ پاک ﷺ دے ساتھیاں تیکر ایہ افواہ اپڑی کہ حضرت عثمانؓ نوں شہید کر دِتا گیا اے۔ آپ سرکار ﷺ نے ساریاں صحابیاںؓ کولوں عثمانؓ دے خون تے بیعت لئی۔ ایہ اوہو ای بیعت اے جہدے بارے اللہ پاک نے قرآن وچ فرمایا۔ "جیہڑے تہاڈی بیعت پئے کردے نیں، ایہ اللہ دی بیعت کر رہے نیں۔ اِنہاں دے ہتھاں توں اُتلا ہتھ تے اللہ پاک دا ای اے۔"

فتح الباری وچ اے کہ کافراں نوں ایس بیعت دا پتا لگّا تے ہل گئے۔ اوہناں صلح دی گل بات چھوہی۔ صلح دیاں جیہڑیاں شرطاں طے ہوئیاں، اوہناں وچ ایہ سی کہ مسلمان ایس سال مکّے وچ نہیں وڑن گے۔ اگلے سال اون گے، تن دن رہ کے عُمرے کر لین گے۔ دونویں گھر دس سال تیکر لڑائی نئیں کرن گے۔ جیہڑا مسلماناں نال چاہے، اوہناں نال مل جائے، جیہڑا قریشیاں نال شامل ہونا پسند کرے، اودھر ہو جائے۔ قریش دا جیہڑا بندہ نس کے مدینے جائے، اوہ واپس موڑ دِتا جائے گا، تے جیہڑا پناہ لین اودھروں قریش ول آیا، قریش نے واپس نہیں کرنا۔ (صلح دی پوری گل بات **بخاری**، **مُسلم**، **سیرۃِ ابنِ ہشام** تے **زاد المعاد** وغیرہ وچ درج اے)

اُنج تے اِنج لگدا سی، جے مسلماناں نے ڈِگ کے صلح کیتی اے، پر بعدوں اِنہاں شرطاں دا بڑا چنگا نتیجہ نکلیا، تے اللہ پاک نے ایس صلح پاروں فتح نیڑے ہون دی بشارت دِتّی۔ حضور ﷺ نے **اِنَّا فَتَحۡنَا لَکَ فَتۡحًا مُّبِیۡنًا** والی سُورت صحابہ کرامؓ نوں سُنائی تے ،بعضیاں نے حیران ہو کے پُچھیا۔ یا رسول اللہ

(صلی اللہ علیک وسلّم) ایہ واقعی فتح اے۔ **مُسند احمد**، **سُننِ ابو داؤد** تے **مستدرک حاکم** وچ اے، سرکار ﷺ نے فرمایا۔ سَونہہ رب دی، جہدے قبضے وچ میری جان اے، ایہ بڑی وڈّی فتح اے۔

فتح الباری وچ اے کہ صلح حُدَیبیہ توں لے کے مکّہ فتح ہون تیکر جنے بندے اسلام لیائے، اینے پہلیاں ورہیاں وچ مسلمان نہیں سن ہوئے۔ صلح حُدَیبیہ ذی قعدہ ۶ ہجری وچ ہوئی۔ **ابنِ سعد** دے مطابق حدیبیہ وَل مدینہ پاک توں روانگی دی تاریخ یکم ذیقعدہ، پیر اے۔ **اسحاق النبی علوی** کہندے نیں، جے چن تیہاں دا مَن لیئے تے پہلی ذی قعدہ نوں پیر ای بن دا اے۔

حضور ﷺ دے سفارتی سفر

غزوہ ابواء

ایہنوں **ابنِ اسحاق** تے **واقدی** وغیرہ پہلا غزوہ گِن دے نیں۔ **اسحاق النبی علوی** کہندے نیں کہ ایہ سفر مکّی کیلنڈر مُوجب صفر وچ تے مدنی کیلنڈر موجب جمادی الاول سن ۲ ہجری وچ پیر والے دن ہویا۔

حضُور پاک ﷺ نے ایس سفر دی قیادت آپ فرمائی۔ حضرت سعد بن عُبادہ رضی اللہ عنہ نوں مدینے پاک دا گورنر بنایا۔ تے حضرت امیر حمزہ رضی اللہ عنہ ایس مہم دا جھنڈا چُک سن۔ جھنڈا چٹا سی۔ مدینے توں کوئی اسّی کو میل دُور ابوا اک جگہ اے جہدے نال اک پہاڑی اُتے حضور پاک ﷺ دی والدہ پاک سیّدہ آمنہ سلامُ اللہ علیہا دی قبر مبارک اے (میرے ابّاجی راجا رشید محمود ہوراں اپنے ۹ سنگیاں سمیت ۱۹۹۲ وچ ریت دے صحرا راہیں ایس قبر دی زیارت کیتی سی۔ ہُن تے مستورا توں ابوا پنڈ تیکر سڑک بن گئی اے)

واقدی، **ابنِ سعد** تے **بلاذری** دا خیال اے کہ غزوہ ابوا یا ودّان دا مقصد قریش دے قافلے تے حملہ سی۔ پر ایس خیال دی کوئی اصل نہیں۔ کسے تاریخ وچ کسے قافلے دا پتا تھوہ نہیں لبھدا۔ **ابنِ اسحاق** تے **طبری** نے قریش دا قافلہ تے بنو ضمرہ نال گل بات، دونویں کم حضور ﷺ دے ایس سفر دا مقصد قرار دتے نیں۔ پر گل بنی نہیں۔

زیادہ تر سیرت نگار حضور ﷺ دے ہمراہیاں دی تعداد سٹھ لکھدے نیں۔ پر **امیر افضل خاں** نے سو ڈیڈھ سو لکھی اے تے **محمد صدیق**

قریشی نے دو سو لکھی اے۔ حضور ﷺ دا ایہ سفر دراصل اک سفارتی سفر سی، مقصد جہدا بہرحال مدینے دی ریاست قائم کرنا تے اوہدا دفاع ای سی۔ ایس طرح ایس سفر نوں دفاعی معاہدے کرن دے سلسلے دا پہلا سفر کہیا جا سکدا اے۔ کسے قریشی قافلے دا پچھا کرنا کسے طرح وی مطلوب نہیں سی۔ حضور پاک ﷺ نے پندرہ دن ایس سفر تے لائے تے بنو ضمرہ دے سردار، مخشی بن عمرو ضمری نال معاہدہ فرمایا۔ معاہدے دی تحریر ایہ سی: "ایہ محمد رسول اللہ (ﷺ) دی لیکھت اے بنو ضمرہ لئی۔ اوہناں دی جان مال محفوظ رہوے گا۔ جے اوہناں تے حملہ ہویا تے حملہ آور دے مقابلے وچ اوہناں دی مدد کیتی جاوے گی۔ ہاں جے ایہ لوکی مذہب دے معاملے وچ لڑپئے تے فیر نہیں۔ جس ویلے رسول اللہ (ﷺ) بنو ضمرہ والیاں نوں امداد لئی کہن گے، ایہ وی اپڑن گے"۔

شیخ عبدالحق محدث دہلوی نے **تاریخِ مدینہ** وچ لکھیا اے کہ مسلمان لشکر دی ملاقات وَدّان دے مقام اتے قریش دے قافلے نال ہو گئی سی، پر حضور ﷺ لڑائیوں بغیر ای مدینے واپس آ گئے سن۔ پر جس طرح پہلوں لکھیا جا چکیا اے، ایہ گل مُڈھوں بے اصل اے۔ نہ کوئی قریشی قافلہ ہے سی، تے نہ آمنا سامنا ہویا سی۔

ابنِ حزم ظاہری نے وی ایس سفر وچ صرف معاہدے دا ای ذکر کیتا اے، کسے قافلے دی پڑچول یا ٹاکرے دا کوئی ذکر نہیں۔

غزوہ بواط

ایہ سفارتی سفر ہجرت دے تیرھویں مہینے کیتا گیا۔ حضور پاک ﷺ

نے حضرت سعد بن معاذ ؓ نوں مدینے شریف دا گورنر بنایا۔ سعد بن ابی وقاص ؓ نوں جھنڈا پھڑایا۔ دو سو صحابی نال لئے تے رِضوی دے نیڑے بواط تشریف لے گئے۔

زیادہ تر مُڈھلے ماخذاں وچ اوندا اے کہ ایس مہم دا مقصد وی قریش دے کاروان نوں نشانہ بناؤنا سی۔ پر کسے پاسیوں ایہ گل نہیں کُھلدی کہ یہ کاروان کدھروں کدھر جا رہیا سی۔ نالے ایہ، تے ایس توں پہلیاں مہماں وچ کسے قافلے نال مسلماناں دا متھا کیوں نہ لگا۔ اصل گل ایہ اے کہ ایہ سفر وی سفارتی مقصد واسطے کیتا گیا سی۔ بریگیڈیئر **گلزار احمد** دے نزدیک ایس سفر وچ تربیت تے جغرافیائی معلومات، نالے فوجی گشت دے مقاصد ضرور حاصل کیتے گئے۔ کسے قافلے تے حملہ کرن دی کوئی گل نہیں سی۔ **رسولِ اکرم ﷺ کی سیاستِ خارجہ** وچ ہے کہ حضور ﷺ نے ایس سفر وچ بواط وچ رہن والیاں نال معاہدہ فرمایا تے ایہ سفر "میثاقِ مدینہ" دی ای اک کڑی سی۔ **اولادِ حیدر فوق بلگرامی** وی ایسے پہلو دے قائل نیں۔ **محمد جعفر شاہ پھلواری** وی ایس سفر دا مقصد معاہدہ کرنا ای کہندے نیں۔ **شاہ مصباح الدین شکیل** تے **ڈاکٹر غلام جیلانی برق** دے نزدیک البتہ ایس مہم دا مقصد قریش دا تجارتی قافلہ ای سی جیہڑا ایس توں پہلے قافلیاں دی طرح "بچ کے" نکل گیا۔

بواط ذی خشب دے کول سی۔ حضور ﷺ ایس سفر دے سلسلے وچ اک مہینا مدینے پاک توں باہر رہے۔

قریباً سارے سیرت نگار لکھدے نیں کہ ایہ سفر ربیع الاول سن ۲ ہجری وچ

ہویا۔ **ابنِ حبیب البتہ** ۳ ربیع الآخر نوں ایس سفر دا آغاز لکھدے نیں۔
اسحاق النّبی علوی دے نزدیک ایہ تاریخ ۳ نہیں ہو سکدی '۱۳' ہونی ایں۔
بہرحال' ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ ایہ سفروی مدینے پاک دی ریاست
نوں مضبوط کرن خاطر دوستی تے دفاع دے معاہدے کرن لئی کیتا گیا سی۔ تے ایس
وچ کسے لڑائی بھڑائی دا کوئی واقعہ نہیں ہویا۔

غزوہ ذُوالعشیرہ

واقدی دے نزدیک حضور رسولِ اکرم ﷺ دا ایہ چوتھا غزوہ سی
جیہڑا جمادی الاخر سن ۲ ہجری وچ ہویا۔ **واقدی** دی **مغازی الرّسول**
ﷺ وچ ہے کہ شام جان والیاں قریشی قافلیاں تے چھاپہ مارن لئی ایہ مہم
ترتیب دِتی گئی سی۔ مسلمان ڈیڈھ' دو سو سن۔ حضور ﷺ ایس غزوے
واسطے ڈیڈھ دو مہینے مدینیوں باہر رہے۔ **عبدالصمد رحمانی** نے لکھیائے
کہ ابوسفیان ہتھیار خریدن لئی شام جا رہیا سی۔ **الوفا باَحوالِ المصطفیٰ**
ﷺ وچ **عبدالرحمان ابنِ جوزی** تے **اَلْمَوَاہِبُ اللَّدُنّیہ** وچ
امام قسطلانی لکھدے نیں کہ ابوسفیان دا قافلہ شام توں واپس مکّہ ول جا رہیا
سی۔ **شیخ محمد رِضا مصری** دا خیال اے کہ مسلمان ذُوالعشیرہ دے مقام
تے اپڑے تے قافلہ کئی دن پہلوں گزر چکیا سی۔ **محمد حسین ہیکل**
کہندے نیں' ابوسفیان نے مسلماناں دی وجہ توں راہ بدل لیا تے کھسک گیا۔
تلقیح دے حوالے نال ڈاکٹر **غلام جیلانی برق** نے لکھیا اے کہ حضور
ﷺ نے مدینے پاک وچ حضرت ابوسلمہ ؓ نوں اپنا نائب مقرر فرمایا۔ چٹا

جھنڈا حضرت سیّد الشّھدا امیر حمزہ ؓ کول سی۔ **یٰسین مظہر صدّیقی**
کہندے نیں کہ بعض دُوجیاں گلّاں توں ظاہر ہندا اے کہ قریشی کاروان نخلہ
والے واقعے توں بعد رجب دی کسے تاریخ نوں چلیا سی' تے اُہدی واپسی دو مہینے بعد'
رمضان وچ ہوئی سی۔ جے ایہ گل صحیح اے تے **واقدی** تے **ابنِ سعد** دا ایہ
دعویٰ غلط ہو جاندا اے کہ غزوہ ذوالعشیرہ اوس کاروان اُتے حملے لئی ہویا سی۔
ذوالعشیرہ ۔ینبوع دے نیڑے قبیلہ بنو مدلج دا علاقہ سی۔ اصل وچ حضور
ﷺ دا ایہ سفروی مدینے دے دفاع واسطے سفارتی سفر سی۔ ایسے سفر وچ
حضرت علی ؓ بھوئیں تے سُتے ہوئے سن' حضور ﷺ نے اوہناں نوں جگایا
تے "ابوتُراب" دا خطاب دِتّا سی۔
بلاذری کہندے نیں' مسلمان بنو مدلج دے علاقے توں گزرے تے
اوہناں خوب مہمان نوازی کیتی۔ **طبری** نے ایس سفر دے ذکر وچ حضرت علیؓ دی
کیفیت بارے روایتاں بیان کیتیاں نیں۔ **یٰسین مظہر صدّیقی** دا خیال
اے کہ جے تجارتی قافلے مگر گئے ہُندے تے مسلمان سدھے تجارتی راہ ول
جاندے' بنو مدلج ول جان دی کیہ لوڑ سی۔ ایس لئی حق ایہ اے کہ ایہ سفروی'
پہلیاں سفراں تے فوجی گشتاں طرح دوستی تے ساتھ نبھان دے وعدے کرن کران
لئی سی۔ جنگ یا چھاپے دی نیّت نہیں سی۔
تاریخِ طبری وچ ہے کہ ذُوالعشیرہ وچ بنو مدلج تے اوہناں دے حلیف
(ساتھی) بنو ضمرہ نال معاہدے ہویا۔ **ابنِ حبیب**' **طبری**' **ابنِ ہشام** تے **ابنِ
سعد** بنو ضمرہ نال معاہدے دی گل کردے نیں۔ ایہدے توں **اسحاق النبی
علوی** نے ایہ نتیجہ کڈھیا اے کہ غزوہ ابواصفر وچ ہون دی گل صحیح نہیں۔ حضور

ﷺ جمادی الاولیٰ وچ پہلوں ذُوالعشیرہ گئے' تے فیر ابوا تشریف لے گئے سن۔

غزوہ بنو غفار / بنو اسلم

ایس سفر دا ذکر صرف **ابنِ حبیب بغدادی** نے کیتا اے۔ اوہ لکھدے نیں کہ ۱۴ شعبان سن ۲ ہجری نوں حضور ﷺ مدینہ منورہ توں چلے تے سفوان اپڑے۔ اوتھے آپ سرکار ﷺ نے قبیلہ بنو غفار نال لیکھت دی صورت وچ معاہدہ کیتا۔ ایسے طرح بنو اسلم نال وی معاہدہ کیتا۔ ایس غزوے وچ کوئی لڑائی نہیں ہوئی۔ **ڈاکٹر مُحمد حمیدُ اللہ** دی مرتّبہ کتاب **مجموعۃ الوثائق** السیاسۃ للعہد النّبوی و الخلافۃ الرّاشدہ (مطبوعہ قاہرہ ۱۹۴۱ء) وچ ایہناں دوناں معاہدیاں دامتن وی محفوظ اے۔ ایس لئی **ابنِ حبیب** دی گل سمجھ وچ اوندی اے حالاں جے دُوجیاں مُڈھلیاں کتاباں وچ ایس سفر دا ذکر نہیں لبھدا۔

ظلم دے خلاف ہون والے معاہدے وچ شرکت

حلفُ الفضُول

طبقاتِ ابنِ سعد وچ ہے کہ حلف الفضول دا معاہدہ مظلوماں دی مدد لئی کیتا گیا سی۔ **ڈاکٹر محمد حمید اللہ** لکھدے نیں کہ ایہدے وچ شریک ہون والیاں نے رب دی سَوہنہ کھا کے عہد کیتا سی کہ ظالم دے خلاف مظلوم دے حق وچ سارے اکٹھے رہواں گے۔ **رسولِ اکرم ﷺ کی سیاسی زندگی** توں اڈ' ایہو ای عہد **سِیَرُ الصّحابہؓ** وچ وی درج اے۔ **نقوش** (رسول ﷺ نمبر۔ جلد ۱۱) وچ درج مضمون "عہدِ نبوی ﷺ وچ عدلیہ اور انتظامیہ" وچ ہے کہ ایس سلسلے دا پہلا اکٹھ زُبیر بن عبدالمطّلب ؓ نے دارالنّدوہ وچ بلایا۔ فیر عبداللہ بن جُدعان دے گھر جا کے معاہدہ ہویا۔

ایہ عہد دو واری ہویا سی۔ پہلوں جرہم تے قطورا دے قبیلیاں دی شمولیت نال۔ **ضیاءُ النبی ﷺ** وچ ہے کہ جنھاں بندیاں نے پہلی واری ایس معاہدے دی گل چلائی سی' اوہ فضل بن فضالہ' فضل بن وداعہ تے فضیل (یا فضل) بن حارث سن۔ ایسے لئی ایہدا ناں "حلف الفضُول" پیا۔ ایہ گل **الوفا** وچ وی اے۔

عُروہ بن زُبیر کہندے نیں' حضرت حکیم بن حزام ؓ کولوں سُنیا کہ قریش جس ویلے حربِ فِجّار توں واپس آ رہے سن' اوس ویلے حِلفُ الفضول دا واقعہ پیش آیا۔ سرکار ﷺ اوودوں ویہیاں سالاں دے سن۔

ابوالاعلیٰ مودودی نے وی اوس ویلے حضور ﷺ دی عمر ویہہ سال ای لکھی اے۔ پر **الوفا** وچ **محمد بن حبیب ہاشمی** دے حوالے نال لکھیائے کہ ایہ گل پہلی وحی نازل ہون توں پنج سال پہلے دی اے۔ ایس طرح حضور ﷺ دی عمر مبارک ۳۵ سال بن دی اے، جیہڑی کسے طرح صحیح نہیں۔

پیر محمد کرم شاہ نے رومانیہ دے، **کونستانس جیور جیو** دے حوالے نال لکھیائے کہ حلف الفضول دے منصوبے دی تجویز حضور ﷺ دی سی، نالے ایس طرح نوجواناں دا اک دستہ منظم کیتا گیا سی، تاں جے اوہ مظلوم دا حق دلان۔ پر، ایہ گل ہور کسے ماخذ توں ثابت نہیں ہُندی۔ ڈاکٹر **محمد یُوسف گورایہ** نے ایہ تاثر دِتا اے کہ حلف الفضول دے نتیجے وچ "ثالثی" دا طریقہ وی شروع کیتا گیا، پر سچ ایہ اے کہ ثالثی دا طریقہ تے بہت پہلوں توں چل رہیا سی۔ **یعقوبی** نے مختلف قبیلیاں دے ثالثاں دی بڑی لمبی فہرست وی دِتی اے۔

سیرتِ دحلانیہ نے حضور ﷺ نال ایہ گل منسوب کیتی اے کہ میں خوشبولان والیاں دے حلف وچ موجود ساں۔ جد کہ واقعہ ایہ اے کہ خوشبولان والیاں دے حلف دا واقعہ تے حضور ﷺ دی ایس دنیا تے تشریف آوری توں وی پہلاں دا اے، جیہڑا بنی عبد مناف تے ابن قُصی دوچکار پیش آیا سی۔ "حلف الفضول" دے حوالے نال حضور ﷺ نے کسے جنگ وچ شرکت نہیں فرمائی لیکن مظلوم دی حمایت لئی کیتے گئے ایس معاہدے بارے چنگے خیالات دا اظہار سرکار ﷺ ضرور فرماندے رہے۔ اُتے آپ ﷺ دی ساری جنگی زندگی مظلوماں دی حمایت لئی ای گزری۔

سریّئے

جدوں دشمن نوں تیار ای نہ ہون دِتا گیا

سریّہ ابُو سلمہؓ / مہم قطن

کُوفے تے مکّے دے وچکار فید اک جگہ ہے۔ اوہدے نیڑے اک پہاڑ قَطَن اے۔ حضور پاک ﷺ نوں مُخبری ہوئی کہ اوتھے بنو خُزیمہ دی اک شاخ قبیلہ اسد اے۔ ایس قبیلے دے سردار دے دو پتر سلمہ تے طُلیحہ مدینے پاک تے حملہ کرن لئی جتھا اکٹھا کر رہے نیں۔ حضور ﷺ نے ابو سلمہ بن عبدالاسدؓ نوں ڈیڑھ سو بندے دے کے (جنھاں وچ مہاجر تے انصار، دونویں سن) اوہناں دے مقابلے لئی گھلیا۔ اوہناں نوں خبر ملی کہ مسلمان چڑھدے آرہے نیں تے اوہ تتر بتر ہو گئے۔ اونٹھ، بکریاں ہتھ آئے۔

البدایہ والنّہایہ وچ ہے کہ مال غنیمت دا خُمس (پنجواں حصّہ) کڈھن توں مگروں وی ہر بندے دے حصّے وچ ست ست اونٹھ تے بکریاں آئیاں۔

یہ سریّہ یکم محرّم ۴ ہجری نوں ہویا۔

سریّہ عبداللہ بن اُنیسؓ / مہم عُرنہ

عُرنہ دی وادی عرفات دے کول سی۔ ایتھے بنو لحیان رہندے سن۔ سردار سُفیان بن خالد سی۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ سرکار ﷺ نوں معلوم ہویا کہ سُفیان جنگ دی تیاری لئی فوج جمع کر رہیا اے۔ آپ سرکار ﷺ نے

اگلے حضرت عبداللہ بن اُنیس بن اسعدؓ نوں گھلیا کہ سفیان آپ وی بندے اکٹھے کر
رہیا اے، تے سُنیا اے جے دُوجیاں قبیلیاں نوں وی مدد واسطے کہندا پھردا اے،
اوہنوں مُکاؤ۔

عبداللہ بن اُنیسؓ نے اوہدا حلیہ پُچھیا تے ۵ محرم ۳ ہجری نوں عُرنہ ول ٹُر
پئے۔ اوتھے جا کے پہلوں سُفیان نوں پچھان لیو نے، فیر اوہدے نال یاری گنڈھی۔
موقع پا کے اوہدا سر لاہ لیا تے چھپدے چھپاندے مدینے شریف آ گئے۔

حضور ﷺ نے خوش ہو کر اوہنوں اپنا عصا مبارک عطا فرمایا، جیہڑا
اوہناں دی وصیت موجب قبر وچ اوہناں دے نال ای دفن کیتا گیا۔

حضورِ پاک ﷺ دا جلال و جمال وچ غلطی نال
سُفیان بن خالد دا ناں خالد بن سفیان لکھیا گیا اے۔

سریہ ذُوالقصّہ / سریہ محمد بن مسلمہؓ

مدینے پاک توں کوئی چوی کُو میل دور، نجد وچ بنو ثعلبہ ذوالقصّہ دے مقام
تے اکٹھے ہو رہے سن۔ حضور ﷺ نے حضرت محمد بن مسلمہؓ نوں دس آدمی
دے کے اوہناں ول بھیجیا۔ بعضے لکھدے نیں، سو کافراں نال لڑائی ہوئی۔ بعض
کہندے نیں، مسلمان سُتے ہوئے سن کہ کافراں نے اوہناں نوں شب خون مار کے
شہید کر دِتا۔ صرف زخمی محمد بن مسلمہؓ بچے۔ یہ سریہ ربیع الاوّل ۶ ہجری وچ (تے
بعضے لکھدے نیں، ربیع الثانی وچ) ہویا۔

سریہ ذوالقصّہ / سریہ ابُو عُبیدہ بن الجراحؓ

محمد بن مسلمہؓ دے ساتھیاں دی شہادت توں بعد حضور ﷺ نے

ابو عبیدہؓ نوں ذوالقصّہ ول روانہ فرمایا۔ چالی صحابہؓ اوہناں نوں نال دِتّے گئے۔ ایہ
راتوں رات سفر کر کے فجری اوتھے اپڑے تے چھاپہ ماریو نے۔ بعضے لکھدے نیں کہ
اوہ پہلوں ای ایدھر اودھر ہو گئے سن، بعضے کہندے نیں، اوس ویلے اوہ نس گئے۔
بہر حال 'اک بندہ ہتھ آیا' جیہڑا مسلمان ہو گیا۔ ہاں 'مال ڈنگر ہتھ آیا۔ **طبقاتِ
ابنِ سعد** وچ ایس سریے دی وجہ ایہ بیان کیتی گئی اے کہ بنو ثعلبہ بنو محارب تے
انمار مدینہ طیّبہ توں سَت کُو میل دور آ گئے سن۔ اوتھے اوہناں صلاح کیتی کہ چھاپہ
مارئیے، تے ڈنگر وچھے اگے لا لیائیے۔ حضور ﷺ نے ایس اطلاع اُتے ایہ
سریہ گھلیا سی۔ دوجے سیرت نگار **ابنِ سعد** دی تائید نہیں کردے۔

سریہ علی المرتضیٰؓ / فدک دی مہم

شعبان ۶ ہجری وچ ساڈے سچّے سرکار ﷺ نوں اطلاع ملی کہ بنو سعد
دا اک ٹولہ یہودیاں دی مدد کر رہیا اے۔ آپ ﷺ نے حضرت علیؓ نوں دو سو
بندے دے کے اوہناں دی گچی نپّن لئی گھلیا۔ راہ وچ اِنہاں اک جاسوس پھڑیا۔
اوہدے کولوں پتا لگا کہ اِنہاں دا سودا ہویا اے پئی یہودی اِنہاں نوں خیبر دی
کھجوراں دین گے، جے ایہ مسلماناں دے خلاف یہودیاں دی مدد کرن۔ اوہدے
کولوں ایہ خبر وی مل گئی کہ بنو سعد کٹھے کٹھے ہو رہے نیں۔ پر لگدا اے پئی اوہناں
نوں وی سُو لگ گئی سی۔ کیوں جے اوہ زنانیاں جاتکاں سمیت نس گئے۔ **طبقاتِ
ابنِ سعد** دے مطابق پنج سو اونٹھ تے دو ہزار بکریاں مسلماناں دے ہتھ لگیاں۔

سریہ عمر بن خطابؓ / تُربہ والی مہم

رب سچّے دے سچّے نبی ﷺ نوں پتا چلیا کہ نجران والے پاسے اک جگہ تُربہ وچ ہوازن قبیلے دے کجھ لوکی اکٹھ کر کے مسلماناں دے خلاف کارروائی کرن دے مشورے کر رہے نیں۔ حضور ﷺ نے شعبان ۷ ہجری وچ حضرت عمر فاروقِ اعظمؓ نوں تریہہ بندیاں نال اوس پاسے بھیجیا۔ ایہ راتاں نوں سفر کردے سن، تے دنیں ارام کردے سن۔ فیروی بنو ہوازن نوں سُو لگ گئی تے اوہ بھج نسے۔ حضرت عمرؓ نے اوہناں دے ساتھی تُربہ اپڑے تے **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ کسے لڑائی توں بغیر ای مسلماناں نوں واپس آؤنا پیا۔

سریہ ابو بکرؓ / بنی کلاب دی مہم

شعبان ۷ ہجری وچ حضرت ابو بکر صدیقؓ نوں نجد دے اک قبیلے بنو کلاب نال نجٹھن لئی گھلیا گیا۔ اوہ شرارت لئی تیار سن کہ حضرت ابو بکرؓ اوتھے اپڑ گئے تے جیہڑے بندے بچتے اوکھے سن، اوہناں نوں پھڑ کے مدینے پاک لے آئے۔

سریہ بشیر بن سعدؓ / فدک ول دی مہم

آقا حضور ﷺ نے فدک دے اک قبیلے بنو مرّہ دی گوشمالی لئی حضرت بشیر بن سعد انصاریؓ دی سربراہی وچ تریہہ صحابہؓ گھلے۔ ایہ سریہ وی شعبان ۷ ہجری وچ گیا، تے اوہناں دے ڈنگر اگے لا لئے۔ پر اگلی راتیں دشمن پچھوں اپڑ گیا۔ مسلماناں دے تیر مک گئے تے کافراں نے بہت ساریاں نوں شہید کر دتا۔ صرف بشیرؓ

زخمی حالت وچ کافی چر مگروں، مدینے اپڑے۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ اوہناں نوں ساتھی مدینے لے کے آئے سن۔

سریہ غالب بن عبداللہؓ / مَیفعہ دی مہم

مدینے پاک توں ۹۶ میل دور نجد وچ اک جگہ مَیفعہ سی۔ جتھے بنو عُوال تے بنو عبد بن ثعلبہ دے کجھ شرارتی جمع ہو کے منصوبے بنا رہے سن۔ حضور ﷺ نوں پتا چلیا تے آپ ﷺ نے رمضان ۷ ہجری وچ حضرت غالب بن عبداللہ لیثیؓ نوں اک سو تریہہ بندے دے کے اودھر گھلیا، لڑائی ہوئی تے کافر قبیلیاں نوں بڑی بھیڑی ہار ہوئی۔

ایس جنگ وچ حضرت اُسامہ بن زیدؓ ۱۴، ۱۵ سال دی عمر وچ نال سن۔ جنگ لڑیاں ہوئیاں اک کافر نہیک بن مرداس نوں تلوار مارن لگے تے اوہنے کلمہ پڑھ لیا۔ انہاں تلوار نہ روکی تے اوہنوں مار دتّا۔ حضور ﷺ تک خبر اپڑی تے آپ ﷺ بہت ناراض ہوئے۔ انہاں عرض کیتا کہ اوہنے موت دے ڈر توں کلمہ پڑھیا سی۔ **بُخاری شریف** وچ اے، حضور ﷺ نے فرمایا، توں کوئی اوہدے دل نوں چیر کے ویکھ لیا سی۔

الجناب دی مہم

معجم البلدان وچ اے کہ الجناب، خیبر تے وادی القریٰ دے وچکار اک جگہ اے۔ شوّال ۷ ہجری وچ آپ سرکار ﷺ نوں اطلاع ملی کہ عُیَینَہ بن حصن بنو غطفان دے کجھ بندیاں نال اوتھے موجود اے تے مدینہ منورہ تے حملہ کرن دی سوچ رہیا اے۔ آپ ﷺ نے حضرت بشیر بن سعد انصاریؓ نوں

تن سو بندیاں نال اوہدے ول بھیجیا۔

عُیَینَہ تے اوہدے سنگی ساتھی مسلماناں نوں ویکھدیاں سار اِی نس گئے۔

صرف دو بندے تے کجھ اونٹھ ہتھ آئے، **طبقات** وچ اے کہ اوہناں نوں مدینے لے آندا گیا۔ **الرحیق المختوم** وچ اے کہ حضور ﷺ دی بارگاہ وچ اپڑ کے، اوہ دونویں بندے ایمان لے آئے۔ **صفی الرحمان مبارکپوری** نے مسلمان سردار داناں بشیر بن کعب انصاریؓ لکھیا اے، جیہڑا درست نہیں۔

کدَیْد دی مہم

کدید حجاز وچ اک جگہ اے۔ جتھے صفر ۸ ہجری وچ بنو ملوح دے کجھ بندے مسلماناں دے خلاف کارروائی کرن دے خیال نال جمع ہوئے تے حضور ﷺ نے حضرت غالب بن عبداللہ لیثیؓ نوں دس صحابہؓ دے نال اوہناں ول گھلیا۔ **طبقات** وچ اے کہ انہاں رات ویلے اوہناں تے حملہ کیتا تے ڈنگر وچھا جو کجھ لبھا، لے آئے۔

سریہ شجاع بن ابی وہبؓ / رُسی دی مہم

مدینے پاک توں پنج منزلاں دور مکے تے بصرے دے راہ تے نجد وچ اک چشمہ رُسی سی۔ اوتھے قبیلہ بنو ہوازن دے کجھ بندے مسلماناں دے خلاف کسے فتنے دی تیاری لئی اکٹھے ہوئے۔ **المواہب اللدنیہ** تے **طبقات** وچ اے کہ حضور ﷺ نے شجاع بن ابی وہب الاسدیؓ نوں چوّی آدمیاں نال اوہناں ول گھلیا۔ پر اوہ مقابلے توں نس گئے۔ ایہ مال غنیمت لے کے مڑ آئے۔

ایس مہم نوں "سریہ ذات عرق" وی کہندے نیں۔

مہم ذات السلاسل

تلقیح الفہوم تے **طبقات** وچ اے کہ مدینہ طیبہ، ایہ خبر اپڑی کہ وادی القریٰ وچ بنو قضاعہ دے کجھ بندے فتنے نوں پروان چڑھا رہے نیں، مسلماناں دے خلاف کوئی حرکت کرنا چاہوندے نیں۔ حضور پاک ﷺ نے جمادی الآخر سن ۸ ہجری وچ حضرت عمروؓ بن عاصؓ نوں تن سو صحابہؓ دی اک جماعت نال اوس پاسے بھیجیا۔ اوتھے جا کے پتا لگا کہ مشرکاں دی تعداد بہت زیادہ ہے۔ ایس لئی اوہناں مدد منگی۔

سرکار ﷺ نے حضرت ابوعبیدہ بن جراحؓ نوں دو سو بندے دے مدد واسطے گھل دتا۔ **ابن اسحاق** لکھدے نیں کہ مسلماناں نے سلسل نال دے اک چوئے (چشمے) تے پڑاء کیتا سی، ایس لئی ایس مہم داناں "ذات السلاسل" پے گیا۔ **بعضے** لکھدے نیں کہ کافر قبیلیاں دے بندیاں نے زنجیراں نال اک دوجے نوں بنھ لیا سی کہ نسّن دا راہ ای بند ہو جائے، ایس لئی ایس مہم نوں ذات السلاسل (زنجیراں والی) کہندے نیں۔ پر، ایہ زنجیراں وی اوہناں نوں شکست توں نہ بچا سکیاں۔

سریہ غابہ

زاد المعاد وچ اے کہ ایہ سریہ عمرۃ القضا توں پہلوں ہویا اے۔ گل ایہ ہوئی کہ قبیلہ جشم بن معاویہ دا اک بندہ بہت سارے بندے لے کے غابہ آیا، تاں جے بنو قیس نوں مسلماناں نال لڑن لئی جمع کرے۔ حضور ﷺ نے حضرت

ابو حدردؓ نوں صرف دو بندے دے کے اوتھے گھلیا۔ اوہناں ایہو جیہی جنگی تدبیر کیتی کہ دشمن نوں شکست ہوئی تے ایہ تن بندے بہت سارے اونٹھ تے بھیڈ بکریاں لے آئے۔

سریہ ابو قتادہؓ / خُضرہ دی مہم

نجد وچ قبیلہ بنو محارب دے اک قصبے دا ناں خضرہ سی۔ **تلقیح الفہوم** تے **رحمتہ للعالمین** ﷺ وچ لکھیا ہویا اے کہ اوتھے بنو غطفان لشکر جمع کر رہے سن۔ ایس لئی اوہناں دی سرکوبی لئی حضورُ پاک ﷺ نے حضرت ابو قتادہ بن ربعی انصاریؓ نوں پندرہ بندے دے کے گھلیا۔ اوہناں دشمن دے بہت ساریاں آدمیاں نوں قتل یا قید کر لیا تے مال غنیمت وی بتھیرا لبھیو نے۔ اس مہم وچ اوہ پندرہ دن مدینیوں باہر رہے۔

ایہ سریہ شعبان ۸ ہجری وچ ہویا۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ مال غنیمت اینا سی کہ خُمس کڈھن توں بعد وی ہر مجاہد نوں بارہ اونٹھ ملے سن۔

سریہ خبط

بخاری شریف تے **مسلم شریف** وچ اک مہم وچ پیش اون والے واقعے دا ذکر اے۔ ایس مہم دے امیر ابو عبیدہ بن جراحؓ سن۔ حضرت جابرؓ بیان فرماوندے نیں اسیں تن سو سوار ساں۔ ایس مہم وچ سانوں بُھکھیاں رہنا پیا۔ ایتھوں تیکر پئی اسیں پتر جھاڑ جھاڑ کے رجھدے تے ڈِھڈ بھردے رہے۔ جھاڑے

جان والے پتّیاں نوں "خبط" کہندے نیں۔ ایس لئی ایس مہم دا ناں ای ایہ پے گیا۔

حضرت جابرؓ کہندے نیں، پہلوں تے اسیں اپنے اونٹھ ای ذبح کر کے کھانے شروع کر دِتّے۔ فیر رب کریم دی مہربانی نال سمندر نے اک بڑی وڈّی مچھی ساڈے ول کڈّھی تے سٹی، جنھوں اسیں دو ہفتے کھاندے رہے۔ ایہدا گوشت اسیں مدینے وی لیائے تے حضور ﷺ دی خدمت وچ پیش کیتا۔

ایہ پتا نہیں لگا کہ ایس مہم دا مقصد کیہ سی تے ایہ کیہڑے علاقے ول گھلی گئی سی۔ ایس سریّے نوں رجب ۸ ہجری وچ بیان کیتا جاندا اے۔ **الرحیق المختوم** وچ ایس گویڑ دے نتیجے وچ کہ ایہ کسے تجارتی قافلے پچھے نہ بھیجی گئی ہووے، ایہ لکھیا اے کہ صلح حُدیبیہ توں مگروں کسے تجارتی قافلے پچھے مسلمان نہیں گئے، ایس لئی ایہ صلح حدیبیہ توں پہلوں دا واقعہ ہو سکدا اے۔ پر **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ جُہینہ دی شرارتاں ڈکّن لئی ایہ مہم ترتیب دِتّی گئی سی، تے اوہ لشکر دی خبر سن کے نس بھج گئے سن۔

صفی الرحمان مبارکپوری دا اندازہ ٹھیک نہیں لگدا، تے دوجیاں سیرت نگاراں موجب ایہ گل ۸ ہجری دی اے۔ البدایہ والنہایہ دے حوالے نال **محمد ادریس کاندھلوی** نے اِنہوں رجب ۸ ہجری وچ بیان کیتا اے۔ اوہناں ایس مہم نوں "سریہ ابو عبیدہؓ بسوئے سیفُ البحر" لکھیا اے۔

سریہ قُطبہ بن عامرؓ

ایہ سریہ تُربہ دے نیڑے تبالہ دے علاقے وچ قبیلہ خثعم دی اک شاخ ول گھلیا گیا۔ قُطبہ بن عامرؓ دے نال ویہہ آدمی سن تے دس اونٹھ۔ ایہ لوکی واری

واری سواری کردے سن۔ انہاں نے شب خون ماریا تے بڑی سخت لڑائی ہوئی۔ دونواں پاسیاں دے بڑے بندے پھٹڑ ہوئے۔ قطبہ بن عامرؓ کجھ نال دیاں سمیت شہید ہو گئے۔ پر مسلمان جت گئے تے دشمناں دے بال بچے تے بھیڈاں بکریاں مدینے ہِک لیائے۔ **تلقیح الفھوم** وچ اے کہ ایہ سریہ وادی بیشہ گیا سی' تے اوہ فسادی نیت تے جمع ہوئے سن۔ سریہ صفر ۹ ہجری وچ ہویا۔

مہم بنی کلاب

بنو کلاب نجد وچ رہندے سن۔ خبر ملی کہ اوہ حملے دی تیاری کر رہے نیں۔ **طبقات** وچ اے کہ حضور پاک ﷺ نے ربیع الاوّل سن ۹ ہجری وچ حضرت ضحاک بن سفیانؓ نوں اوہناں ول گھلیا۔ **صفی الرحمان مبارکپوری** لکھدے نیں' ایہ سریہ بنو کلاب نوں اسلام دی دعوت دین لئی گھلیا گیا سی' پر اوہناں نال کردیاں ہویاں لڑائی چھیڑ دتی۔ مسلماناں نے اوہناں نوں شکست دِتی تے بنو کلاب دا اک بندہ ماریا وی گیا۔

سریہ علقمہ بن مجززؓ

ربیع الثانی ۹ ہجری وچ سرکار ﷺ نے حضرت علقمہ بن مجزز مدلجیؓ نوں تن سو آدمی دے کے جدّے دے ساحل ول بھیجیا۔ ایہدی وجہ ایہ سی کہ کجھ حبشی جدّے جمع ہو گئے سن تے اوہ مکّے پاک تے ڈاکہ مارنا چاہوندے سن۔ علقمہؓ اک جزیرے تیکر گئے۔ **فتح الباری** وچ اے کہ حبشیاں نوں مسلماناں دے آون دا پتا چلیا تے اوہ نس گئے۔

سریہ اسامہؓ بن زید

حضور پاک ﷺ نوں اطلاع ملی کہ رومی حملے دی تیاری کر رہے نیں۔ آپ ﷺ نے حضرت اسامہ بن زیدؓ نوں بلایا۔ جیہڑے ۱۷ کو سال دے سن۔ آپ ﷺ نے ۲۶ صفر سن ۱۱ ہجری نوں اوہناں نوں روم جان لئی لشکر دی تیاری دا حکم دتا۔ ۲۸ صفر نوں سرکار ﷺ دی طبیعت خراب سی' پر آپ ﷺ نے جھنڈا بنایا تے اسامہؓ نوں عطا فرمایا۔

مدینے دے قریب جرف دے مقام تے لشکر اکٹھا کیتا گیا۔ پر حضور ﷺ دا وصال ہو گیا' تے بعدوں' بڑے بڑے مشوریاں دے باوجود' حضور ﷺ دے خلیفہ حضرت ابوبکر صدیقؓ نے فرمایا' میں اوس لشکر نوں کیویں روک سکناواں جنھوں میرے آقا ﷺ نے خود تیار کیتا ہووے۔ ایہ مہم حضرت ابوبکرؓ دی خلافت دے شروع وچ روانہ ہوئی۔

حضور ﷺ دی توہین کرن والیاں دا انجام

عصماء دا قتل

۲۵ رمضان سن ۲ ہجری نوں حضور پاک ﷺ دی اجازت لے کے اک انصاری، عُمیر بن عدیؓ نے عصماء نوں قتل کرن دا ارادہ کیتا۔ عصماء شاعرہ سی۔ یزید بن زید دی تیویں سی۔ حضور ﷺ دی بدتعریفی دے شعر کہہ کے مجمعیاں وچ سناوندی سی۔ اسلام وچ حضور پاک ﷺ دی توہین ایہو جیہا جرم اے، جہدی کوئی معافی نہیں۔ ایہدی سزا صرف قتل اے۔ آقا حضور ﷺ تے رحمتُ للعالمین نیں۔ آپ ﷺ نے تے جنھوں جنھوں چاہیا، معاف فرما دتا۔ بلکہ اصل ایہہ اے کہ جیہڑا وی حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہو کے معافی دا طلبگار ہویا، آپ نے اوہنوں بخش دِتا۔ پر، حضور ﷺ دی توہین ایہو جیہا جرم اے جنھوں آپ سرکار ﷺ دے بغیر دنیا دی کوئی طاقت معاف نہیں کر سکدی۔ رب تعالیٰ آپ وی معاف نہیں کردا۔

عُمیر بن عدی انصاریؓ دی نظر اینی کمزور سی، جے اوہ جہاد وچ شریک نہیں سن ہو سکدے۔ اوہناں آقا حضور ﷺ کولوں اجازت طلب کیتی کہ میں عصما نوں لاہ دیناں۔ اذن ملیا تے اوہناں راتیں اوس کم بخت دے گھر وڑ کے تلوار اوہندی ہِک چوں لنگھا دتی۔

ایس قتل دی ایس لحاظ نال اہمیت اے کہ مستقبل دے رُشدی جان لین جے حضور ﷺ دی توہین دا کیہ انجام ہُندا اے۔ آپ سرکار ﷺ دی توہین کافر مشرک کرے، یا مسلماناں جیہا ناں رکھن والا کوئی بدبخت، انجام اوہدا ایہو

ای ہونا چاہی دا اے۔

ابو عفک دا قتل

حضور پاک ﷺ نے "میثاقِ مدینہ" ناں دا جیہڑا عہد نامہ تیار کیتا سی، اوہدے تے یہودی راضی تے ہو گئے سن۔ پر، سازشاں توں تے ایہہ کدی وی باز نہیں آئے۔ ابو عفک اک سو سالہ بُڈھا یہودی سی۔ شاعری نوں وی مُنہ ماردا سی۔ بندے اکٹھے کر کے اسلام اتے حضور پاک ﷺ دے خلاف بکواس کردا رہندا سی۔ سالم بن عُمیرؓ بدر وچ وی شریک سن، پر جد وی ابو عفک دیاں حرکتاں دا سُن دے سن، گرمی کھاندے سن۔ اوہناں نذر مَنّی سی کہ اللہ پاک دے محبوب ﷺ دی توہین دا بدلہ دین لئی اوہدی سری لاہن گے، تے جے ایس کوشش وچ شہادت مل گئی تاں وی چنگا اے۔ پر ایہہ کم سرکار ﷺ دی اجازت توں بغیر نہیں سن کر سکدے۔

بدر وچ شہادت نہ پا سکے، تے آپ سرکار ﷺ نوں عرض کر کے ابو عفک نوں مارن دی اجازت لئی۔ شوّال ۲ ہجری دی اک تتّی رات نوں اوہدے گھر وڑے، ویہڑے وچ سُتّے ہوئے بدبخت نوں جہنّم گھل کے واپس مُڑ آئے۔ مطلب ایہہ اے کہ کئیاں غازیاں دی طرح، حضور ﷺ دی توہین کرن والیاں نوں للکار کے وی ماریا جا سکدا اے، تے چُپ چپیتیاں وی رگڑا دِتا جا سکدا اے۔ ایہو جیہا ذلیل بندہ دنیا تے نظریں نہیں اونا چاہی دا۔

اسحاق النبی علوی کہندے نیں، ایہہ واقعہ مکّی کیلنڈر دے مطابق شوّال نوں، تے مدنی کیلنڈر دے مطابق محرّم نوں ہویا سی۔

سریہ محمد بن مسلمہؓ / کعب بن اشرف دا قتل

ابنِ اسحاق، **ابنِ سعد** دے علاوہ **بُخاری شریف** وچ وی کعب بن اشرف دے قتل دا قصہ بیان ہویا اے۔ کعب بن اشرف مسلماناں دے خلاف تے حضورِ اکرم ﷺ دی ہجو وچ شعر لکھدا سی، تے کافراں نوں مسلماناں دے خلاف بھڑکاوندا رہندا سی۔ **فتح الباری** وچ اے، کہ اک واری اوہنے حضور ﷺ نوں (نعوذ باللہ) قتل کرن دی سازش وی کیتی سی۔

بخاری شریف وچ حضرت جابرؓ کولوں روایت اے، سرکار ﷺ نے فرمایا، کعب بن اشرف نے اللہ تے اوہدے رسول (ﷺ) نوں تکلیف پہنچائی اے، اوہنوں کیہڑا قتل کرے گا۔ محمد بن مسلمہؓ نے کھڑے ہو کے ایس سعادت دی اجازت منگی۔ اوہناں ایہ اذن وی چاہیا کہ جس طرح دھوکا شو کا دے کے ہو سکے، اوہنوں مار سکّن۔ اجازت لے کے، اوہناں ابو نائلہ سلکان بن سلامہؓ تے اک ہور صحابیؓ نوں نال لیا۔ شیخ محمد رضا مصری دے مطابق کعب بن اشرف محمد بن مسلمہؓ دا ماماں سی۔ ابو نائلہؓ اوہندے دُدھ شریک بھرا سن۔ انہاں نے کعب دے قلعے وچ جا کے، دھوکے نال اوہنوں قتل کر دِتّا۔

کعب بن اشرف ہور وی کئی اسلام دشمن حرکتاں کردا سی، **محمد ادریس کاندھلوی** لکھدے نیں کہ اوہدے قتل دا سب توں وڈّا سبب ایہ سی کہ اوہ آخر الزمان نبی ﷺ دی شان دے خلاف شعر کہندا سی۔ ابنِ تیمیہؒ نے **الصّارم المسلول علیٰ شاتمِ الرسُول** ﷺ وچ ۲۲ صفحیاں تے ایہدی تفصیل بیان کیتی اے۔

محمد بن مسلمہؓ ہوری کعب بن اشرف دا سر نال ای لے آئے سن۔ اوہدے سر دی نمائش نال یہودیاں دیاں سازشاں نوں چنگا ڈکا لگّا۔ کعب بن اشرف دا قضیہ حضورِ پاک ﷺ دی عمر پاک دے ۵۶ ویں ورھے وچ ای (۱۴ ربیع الاول ۳ ہجری نوں) مک گیا۔ **اسحاق النبی علوی** دے خیال وچ ایہ تاریخ مدنی کیلنڈر دے مطابق اے۔

اسلام دے بد ترین دُشمن دا قتل

سریّہ عبداللہ بن عتیکؓ / قتلِ ابی رافع

ابورافع عبداللہ بن ابی الحقیق (یا سلّام بن ابی الحقیق) بڑا مالدار یہودی سی تے خیبر دے نیڑے رہندا سی۔ مسلماناں دے خلاف کافراں مشرکاں نوں ورغلان لئی ودھ چڑھ کے حصّہ لیندا سی۔ بنو قُریظہ دیاں سازشاں توں مسلمان فارغ ہو چکے سن۔ **طبقات** وچ اے کہ ابو رافع نے مسلماناں نال جنگ لئی اک وڈّا گروہ اکٹھّا کیتا۔ **فتح الباری** وچ اے کہ اوُس قبیلے دیاں بندیاں نے کعب بن اشرف نوں قتل کیتا سی۔ خزرج دیاں لوکاں نے حضور ﷺ کولوں اجازت منگی کہ اوہ ابو رافع یہودی دیاں سازشاں اگےّ بنھ بنھدے نیں۔

حضوُر ﷺ نے عبداللہ بن عتیک، مسعود بن سنان، عبداللہ بن اُنیَس، ابو قتادہ حارث بن ربعی تے خزاعی بن اسود (رضی اللہ عنھم) نوں ابو رافع دے قتل واسطے بھیجیا۔ **بخاری شریف** وچ حضرت براء بن عازبؓ نے ابو رافع دے قتل دا پورا واقعہ بیان کیتا اے جہدے وچ اے کہ ابنِ عتیکؓ نے اِکلّیاں اوہنوں ماریا سی۔ **ابنِ اسحاق** کہندے نیں، پنجے اوہدے گھروُڑ گئے سن تے عبداللہ بن اُنیسؓ دی تلوار نے اصل کم وکھایا۔

سیرتِ ابنِ ہشام وچ اے کہ ایس سریّے وچ عبداللہ بن عتیکؓ دی لت ٹُٹ گئی سی۔ قاضی محمد سلیمان سلمان منصور پوری لکھدے نیں کہ ایہ سریّہ ذی قعدہ یا ذی الحجہ ۵ ہجری وچ روانہ ہویا سی۔ **ابنِ سعد** لکھدے نیں، ایہ واقعہ رمضان ٦ ہجری وچ ہویا۔ **محمد ادریس کاندھلوی** نے جمادی الثّانی ۳ ہجری وچ ا ینہوں نیڑ دتّا اے۔ حالانکہ آپ ای اوہناں **البدایہ والنھایہ** دے حوالے نال ایہ وی لکھیا اے کہ ابو رافع غزوہ اَحزاب (خندق) وچ مکّے دیاں کافراں نوں مسلماناں تے چڑھا کے لیا سی۔ کاندھلوی نے ایہ دھیان نہیں کیتا کہ غزوہ اَحزاب دی گل سچ اے تے فیر ایہ واقعہ ۳ ہجری کا کیکن ہو سکدا اے۔

تبلیغ واسطے جان والے

سریّہ القرا/ بیرِ معونہ

صفر ۴ ہجری وچ نجد دے اک قبیلے عامر بن صعصعہ دے سردار ابوالبراء عامر بن مالک نے حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہو کے کہیا' نجد والیاں نوں اسلام دی دعوت دین خاطر اپنے کجھ بندے گھلو۔ آپ سرکار ﷺ نے فرمایا' مینوں نجد والیاں تے اعتبار نہیں۔ اوہنے کہیا' میں ضامن آں۔

بُخاری شریف وچ ہے کہ سترّ صحابہؓ نوں گھلیا گیا۔ **ابنِ اسحاق** چالی کہندے نیں۔ ستر والی روایت نوں ای سیرت نگاراں نے اختیار کیتا اے۔ مُنذر بن عمروؓ نوں امیر مقرر کیتا گیا۔ بیرِ معونہ اپڑ کے ایہناں حرام بن ملحانؓ نوں حضور ﷺ دا خط دے کے عامر بن طفیل ول گھلیا۔ عامر بن طفیل ابوالبراء دا بھتریا سی۔ اوہنے حرام بن ملحانؓ نوں شہید کروا دِتا۔

باقی صحابہ تے حملہ کرن لئی اس نے اپنے قبیلے بنی عامر نوں کہیا' پر اوہ ابوبراء دی پناہ پاروں' دور ای رہے۔ اوہنے بنو سُلیم دے ترِن قبیلیاں عصیہ' رِعل تے ذکوان نوں نال لیا تے صحابہ کرامؓ دا محاصرہ کر لیا۔ اوہ وی لڑے پر سارے شہید ہو گئے۔ صرف کعب بن زید بن نجارؓ زخمی حالت وچ شہیداں تھلے آ کے بچے' تے عُمرو بن امیّہؓ قیدی ہوئے' اوہناں نوں نذر پوری کرن لئی ازاد کر دتّا گیا۔

عُمرو بن اُمیّہ ضمریؓ نے واپس مُڑدیاں راہ وچ بنو کلاب دے دو بندے قتل کر دتّے۔ اوہناں کول حضورؐ پاک ﷺ دا امان نامہ سی کہ اوہناں نوں مسلمان کجھ نہیں کہن گے۔ عمرو نوں پتا نہیں سی۔ **بخاری** تے **زاد المعاد** وچ اے کہ سرکار ﷺ نوں پتا لگا تے آپ نے اوہناں دی دیت دِتّی۔

حضور پاک ﷺ نوں بیرِ معونہ تے رجیع دیاں واقعیاں دا بہت دکھ ہویا' **واقدی** لکھدے نیں کہ ایہناں دوناں واقعیاں دا حضور ﷺ نوں اکو راتیں پتا چلیا سی۔ **ابنِ سعد** لکھدے نیں کہ آپ سرکار ﷺ نوں ایہناں واقعیاں توں وَدھ کسے گل دا دکھ نہیں سی ہویا۔

بیرِ معونہ دے حادثے وچ عامر بن فہیرہؓ تے نافع بن بُدیلؓ جیہے صحابی شہید ہوئے سن۔

سریّہ رجیع

جدوں بیرِ معونہ دا واقعہ ہویا' اوہناں دناں وچ ای عضل تے قارہ قبیلیاں دے کجھ لوک حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے کہن لگے کہ ساڈا قبیلہ اسلام لیونا چاؤ ہندا اے' کجھ سیانے بندے ساڈے نال گھلو' تاں جے اوہ اوہناں نوں اسلام دے حکم سمجھان۔ بعض روایتاں نیں کہ حضور ﷺ نے سَت' تے بہتیاں روایتاں نیں کہ دس بندے گھل دِتّے۔

ابنِ سعد لکھدے نیں کہ حضرت مرثدؓ انچارج سن۔ **ابنِ اسحاق** کہندے نیں کہ مرثدؓ یا عاصمؓ امیر بنائے گئے سن۔

جس ویلے ایہ صحابہؓ عسفان تے مکّہ مکرّمہ دے وچکار رجیع دے مقام تے اپڑے۔ تے بنو لحیان دے دو سو لشکر تے ایہناں تے حملہ کر دتا۔ باقی شہید ہو گئے۔ حضرت خُبیبؓ تے حضرت زید بن دثنہؓ گرفتار ہو گئے۔ اوہناں نے دوناں نوں مکّے دے کافراں اگے ویچ دِتّا۔ حضرت خُبیبؓ نوں مشرکاں سُولی تے چڑھا دِتّا' تے حضرت زیدؓ نوں صفوان بن امیّہ نے خرید کے شہید کر دِتّا۔

امام بخاری کہندے نیں کہ ایہ سریہ تبلیغ واسطے نہیں بلکہ حالات پتہ کرن لئی گھلیا گیا سی، پر ایہ گل درست نہیں۔

ابنِ اسحاق تے **ابنِ سعد** دونویں کہندے نیں کہ رجیع تے بیرِ معونہ دے واقعے صفر ۴ ہجری وچ ہوئے۔ **ابنِ ہشام** کہندے نیں، پہلوں رجیع، فیر بیرِ معونہ دا حادثہ ہویا اے۔ **ابنِ سعد** دا خیال دوسرا اے۔ **بخاری شریف** وچ دوناں نوں اکٹھا لکھیا اے۔

تبلیغی وفد دا جنگ کرنا

بنو سُلَیم نوں اسلام دی دعوت

شوّال ۸ ہجری وچ حضورِ پاک ﷺ نے حضرت خالد بن ولیدؓ نوں تن سو پنجاہ بندے دے بنو خُزَیمہ تے بنو سُلَیم نوں اسلام دی دعوت دین لئی گھلیا۔ حضرت خالدؓ نے اوہناں دے کئی بندیاں نوں (اک غلط فہمی دی وجہ توں) قتل کر دِتّا جس تے آپ سرکار ﷺ نے سخت ناراضگی دا اظہار فرمایا۔ بنی خزیمہ نوں "دیّت" دِتّی، اوہناں دا جیہڑا مال ضائع ہویا سی، اوہ بھریا۔ ایہ کم آپ ﷺ نے حضرت علیؓ ہتھوں کرایا، تے کجھ عرصہ حضرت خالدؓ دی ایس حرکت توں اوہناں نال ناراض رہے۔

یمن دی مہم

حضورِ پاک ﷺ نے حضرت علیؓ نوں تن سو سواراں نال اسلام دی تبلیغ لئی یمن بھیجیا۔ ایہ ہدایت دی فرمائی کہ جے اوہ تہاڈے تے حملہ نہ کرن، تے اوہناں نال لڑائی نہ کرنا۔ حضرت علیؓ نے اوتھے اپڑ کے اوہناں نوں اسلام دی دعوت دِتّی تے اوہناں تیر مارنے شروع کر دِتّے۔ ایہدے تے لڑائی چھڑ گئی تے وِیہ یمنی مارے گئے۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ اے کہ ایہ بندے مروا کے اوہناں نوں عقل آ گئی تے اوہناں اسلام قبول کر لیا۔

مظلوماں دا بدلہ لین لئی لڑائی

سریہ محمدؐ بن مسلمہؓ / قرطا دی مہم

بنو کلاب دیاں ظالموں نے ای بیرِ معونہ وچ ستّر مبلّغ صحابیاںؓ نوں شہید کر دتّا سی۔ اوہناں ستّراں وچ حضرت عامر بن فہیرہؓ وی سن۔ حضور پاک ﷺ نوں ایس واقعے دا بڑا دکھ سی۔ جس ویلے مدینہ منوّرہ اندروں تے بارھوں خطریاں توں محفوظ ہو گیا تے، آپ ﷺ نے بنو کلاب ول توجّہ فرمائی۔

۱۰ محرّم ۶ ہجری نوں سرکار ﷺ نے حضرت محمد بن مسلمہ انصاریؓ نوں جنھاں اپنے مامے کعب بن اشرف نوں لاہیا سی، تریہہ سوار دے کے بنو کلاب والیاں دے قبیلے قرطاس ول گھلیا۔ آپ ﷺ نے فرمایا کہ انہاں دین دیاں دشمناں نوں گھیر لینا، چھڈنا نہ۔ ایہ دستہ اوتھے اپڑیا تے کجھ لوکی تے پہلوں ای بھج گئے۔ جیہڑے لبھے، قتل ہو گئے۔ ڈیڑھ سو اونٹھ تے تن ہزار بکریاں غنیمت سن۔

ڈاکٹر غلام جیلانی برق نقوش وچ چھپے اپنے مضمون وچ **ابن الجوزی** دی "تلقیح" دے حوالے نال لکھدے نیں کہ قُرطاء نجد دے اک قبیلے عامر بن صعصعہ دی شاخ سی۔ پتا لگا کہ ایہ مدینے تے حملہ کرن دی تیاری کر رہے نیں۔ ایس لئی حضور ﷺ نے محمد بن مسلمہؓ نوں تریہہ بندے دے کے بھیجیا سی۔ دشمن تے نس کے پہاڑاں ول چلے گئے، تے مسلمان مال غنیمت لے کے واپس آ گئے (پر ایہ گل درست نہیں)

سیرتِ حلبیہ وچ اے کہ بنو حنیفہ دا سردار ثمامہ بن اُثال مُسیلمہ کذّاب دے کہن تے، بھیس وٹا کے حضور ﷺ نوں (نعوذُ باللہ) قتل کرن

دے ارادے نال نکلیا ہویا سی۔ اوہ محمد بن مسلمہؓ ہوراں دے ہتھے چڑھ گیا۔ ایہناں اوہنوں پھڑ لیا۔ سرکار ﷺ نوں ویکھ کے، تے آپ دی گل بات سن کے، ثمامہ مسلمان ہو گئے۔

فیر، حضرت ثمامہ بن اُثالؓ نے مکّے دیاں کافراں نوں جنس گھلنی بند کر دتّی۔ بھُکھے مَرن لگے تے حضور ﷺ نوں رشتے داریاں تے انسانیت دے واسطے دے کے لکھیو نے، پئی ثمامہ نوں فرماؤ، سانوں بھُکھیاں نہ مارے۔ **زاد المعاد** وچ اے، حضور پاک ﷺ نے مکّے دیاں کافراں دی رسد جاری کرائی۔

سریّہ عُکاشہؓ / سریّہ غمر

تلقیح وچ اے کہ نجد دا اک قبیلہ اسد شرارت تے تُلیا ہویا سی، حضور ﷺ نوں خبر ملی تے آپ نے یہ سریّہ گھلیا۔ **طبقاتِ ابنِ سعد** وچ ایس سریے دی کوئی وجہ نہیں دتّی گئی۔ **محمد ادریس کاندھلوی** تے **صفی الرحمان مبارکپوری** نے وی کسے وجہ توں بغیر ای ایس سریّے دا ذکر کیتا اے۔ **عبدالصّمد رحمانی** البتہ لکھدے نیں کہ رجیع دے حادثے دا اصل سبب عضل تے قارہ ای بنے سن، تے ایہ بنو اسد وچوں ای سن، ایس لئی بنو لحیان دے ہتھ نہ اون توں بعد ایہ سریّہ ترتیب دتّا گیا۔

امیر افضل خاں البتہ لکھدے نیں کہ محرّم ۴ ہجری وچ قطن دی مہم (سریّہ ابو سلمہؓ) وچ وی بنو اسد دی سرکوبی ای کرنی سی، پر اوہ نس بھج گئے سن۔ فیر، جنگ خندق ویلے ایہ دوجیاں کافراں نال مل کے مدینے تے حملہ آور ہون آئے سن،

ہُن بجائے اس دے کہ ایہ عُیینہؓ دی طرح مدینے تے چھاپہ مارن دی کوشش کرن، اینہاں نوں سُدھ کرن دی لوڑ سی، ایس لئی سریہ غمر بھیجیا گیا۔

غمر اک چوئے دا ناں سی۔ حضور ﷺ نے عُکاشہؓ بن محصن نوں چالی آدمیاں نال ربیع الاوّل وچ (تے بعضے لکھدے نیں، ربیع الآخر وچ) گھلیا۔ مسلماناں دے اون دا پتا چلیا تے دشمن نس گئے۔ جنگ دی نوبت نہیں آئی۔ دو سو اونٹھ غنیمت وچ لبھے۔

طرف دی مہم

بنو ثعلبہ / بنو اسد جنھاں دے دو قبیلیاں قارہ تے عضل دی غدّاری نے رجیع دا حادثہ جنم دتا سی، قابو نہیں سن آ رہے۔ اوہناں لئی مہماں گھلیاں گئیاں، پر اوہ ایدھر اودھر ہو جاندے سن۔ جمادی الثّانی ۶ ہجری وچ فیر اک واری حضرت زید بن حارثہؓ نوں پندرہ بندیاں نال طرف ول گھلیا گیا۔ اوہ اپڑے تے بنو ثعلبہ نس گئے۔ چونتی اونٹھ تے کجھ بکریاں ہتھ آئیاں۔ **طبقات** وچ اے کہ طرف ناں دا چشمہ مدینے پاک توں ۳۶ میل دور اے۔

صلح دے سُنیہے تے لڑائی

سریہ عبدُاللہ بن رواحہؓ

ابو رافع سلّام بن ابی الحقیق قتل ہو گیا تے یہودیاں نے اسیر بن رزام نوں اپنا سردار بنا لیا۔ اوہنے مسلماناں نال مقابلے دیاں تیاریاں شروع کر دِتیاں تے بنو غطفان تے دوجیاں قبیلیاں نوں وی نال ملا لیا۔ حضورِ پاک ﷺ نوں پتا چلیا تے آپ نے حضرت عبداللہ بن رواحہؓ نوں ترِیہہ بندیاں نال گھلیا کہ اسیر نوں نال لے آؤ، اوہدے نال گل بات کریے۔

اسیر بن رزام وی تریہہ بندے لے ٹُریا۔ ہر اونٹھ اتے اک مسلمان تے اک یہودی سوار سی۔ اسیر دے نال عبداللہ بن اُنیسؓ سن۔ اوہنے راہ وچ تلوار مار کے حضرت عبداللہؓ نوں شہید کرن دی کوشش کیتی جدے تے لڑائی چھِڑ گئی۔ مسلماناں وچوں صرف عبداللہ بن انیسؓ ای زخمی ہوئے۔ سرکار ﷺ نے اوہناں دے زخماں تے اپنی تُھک شریف لائی تے پھٹ بھر گئے۔

ڈاکوآں تے حملہ

سریہ اُمّ قرفہ / سریہ وادی القریٰ

زرقانی کہندے نیں، اک واری حضرت زید بن حارثہؓ تجارت دا مال لے کے بنو فزارہ کولوں لنگھے سن کہ اوہناں حملہ کر کے اینہاں دا سامان کھوہ لیا سی تے اینہاں نوں پھٹڑ کر دتا سی۔ زیدؓ مدینہ منورہ واپس آ گئے سن۔ حضور پاک ﷺ نے بنو فزارہ دے علاج لئی حضرت زیدؓ نوں ای اک لشکر دے کے گھلیا۔ بنی فزارہ دی سردار فاطمہ بنتِ ربیعہ سی جہدی کُنیت اُمّ قرفہ سی۔ **زرقانی** لکھدے نیں، ایہ مہم کامیابی نال مُڑی۔

طبقات وچ اے کہ اُمّ قرفہ وی لڑدی لڑدی ماری گئی سی، اوہدی دھی قید ہو گئی سی۔ مسلماناں نے اپنا اوہ سامان جیہڑا بنو فزارہ نے ڈاکا مار کے کھوہیا سی، واپس لے لیا۔

قاضی سلمان منصور پوری دا کہنا اے کہ ایس مہم وچ حضرت ابوبکر صدیقؓ وی سن، ایس لئی سردار زیدؓ نہیں ہونے، صدیقؓ ہون گے۔ **راجا محمد شریف** وی ایہو ای لکھدے نیں۔ **امیر افضل خاں** دا خیال اے کہ زیدؓ تے زخمی سن، ایس لئی شاید حضرت صدیقِ اکبرؓ نے مہم اپنی نگرانی وچ سر کیتی ہووے۔

الرحیق المختوم وچ اے کہ ایہ سریہ رمضان ۶ ہجری وچ ہویا۔ وجہ ایہ سی کہ بنو فزارہ دی ایس شاخ نے منصوبہ بنایا سی کہ دھوکے نال حضور ﷺ نوں (نعوذ باللہ) قتل کر دتا جائے۔ ایس مہم وچ سلمہ بن اکوعؓ وی سن۔

حِسمیٰ دی مہم

حضرت دِحیہ کلبیؓ قیصرِ روم نوں مل کے واپس آ رہے سن۔ ایہ حِسمیٰ اپڑے تے قبیلہ جزام دیاں بندیاں نے اوہناں دا راہ روکیا تے مال اسباب لُٹ لیا۔ دِحیہؓ نے مدینے پاک اپڑ کے سرکار ﷺ نوں واقعہ دسیا تے آپ ﷺ نے حضرت زید بن حارثہؓ نوں پنج سو آدمی دے، جمادی الآخر ۶ ہجری وچ حسمیٰ گھلیا۔ دِحیہؓ وی نال سن۔ اینہاں راتاں نوں سفر کیتا۔ تے اوتھے اپڑ کے فجر ویلے حملہ کر دتا۔ سردار تے کئی ہور مارے گئے۔ اک ہزار اونٹ، پنج ہزار بکریاں تے کئی بندی وان لے کے صحابہ کرامؓ واپس آئے۔

ابنِ سعد کہندے نیں، رفاعہ بن زید کول حضور ﷺ دا امان نامہ سی تے اوہناں دے رشتے دار وی قید ہوئے سن تے اوہناں دا سامان وی پھڑیا گیا سی۔ رفاعہ حضور ﷺ دی خدمت وچ حاضر ہوئے۔ سرکار ﷺ نے فرمایا، سارا مال واپس کر دتا جائے۔ حضرت علیؓ ایہ حکم لے کے اپڑے تے حضرت زیدؓ نے سارا کجھ واپس کر دتا۔

مُرتد ڈاکواں دا پِچھا

سریّہ کُرز بن جابرؓ / عُرینہ دی مہم

قبیلہ عُرینہ دے اٹھ بندے مدینے پاک آئے تے اتھے ای رہن لگ پئے۔ کجھ دیہاڑے لنگھے تے کہن لگے، 'اسیں مجھّاں گانواں دا دودھ پین والے ساں، مدینے پاک وچ آب و ہوا سانوں موافق نہیں، ایس لئی جے سانوں کسے چراگاہ وچ چھڈ دتّا جائے تے بڑا چنگا اے۔

مدینے پاک دے نیڑے ذوالجدر ناں دی چراگاہ سی، جتھّے آقا حضور ﷺ دیاں اونٹھنیاں سن۔ انہاں اٹھاں نوں اوتھے گھل دِتا گیا۔ کجھ دن کھا پی کے موٹے تگڑے ہو گئے تے مرتد ہو گئے۔ آجڑی حضرت یسارؓ نوں قتل کر کے، اوہناں دے اَنگ وڈھ کٹ دتیونے، تے پندرہ اونٹھنیاں لے کے نس گئے۔

سرکار ﷺ نوں پتا لگا تے آپ نے حضرت کُرز بن جابر فہریؓ نوں (شوّال ۶ ہجری وچ) ویہہ بندے دے کے اوہناں دا پچھا کرن دا حکم دتا۔ اُتھّے مرتد پھڑے گئے تے اوہناں نوں سخت سزا دتی گئی۔

واقدی تے **ابنِ سعد** دا کہنا اے کہ ایہ سریّہ شوّال وچ ہویا۔ بُخاری کہندے نیں، 'نہیں، ایہ واقعہ صلح حُدَیبیہ توں بعد، تے خیبر دی فتح توں پہلوں ہویا سی۔

حملے دا مزا چکھان لئی سریّہ

سریّہ جموم

ربیع الاخر ۶ ہجری وچ حضرت زید بن حارثہؓ نوں جموم ول گھلیا گیا۔ جموم مرّ الظہران (بن وادیٔ فاطمہ) وچ بنو سُلَیم دے اک چوئے (چشمے) دا ناں اے۔ سیرت دیاں کتاباں وچ ایہ وضاحت نہیں گی، پئی حضرت زیدؓ نال کنّے بندے سن۔

طبقاتِ ابنِ سعد وچ اے کہ اوتھے قبیلہ مُزینہ دی اک عورت ملی جہدا ناں حلیمہ سی۔ اوہنے اوہ جگہ دسّی جتھے نس جان والے بنو سلیم دا مال ڈنگر سی۔ حضرت زیدؓ اوتھوں اونٹھ، بکریاں تے جیہڑے بندے لبھے، نال لے آئے۔ ایہ واپسی دو دن بعد ہوئی۔ قیدیاں وچ حلیمہ تے اوہدا بندہ وی سی۔ حضور ﷺ نے اوہناں دوواں نوں آزاد کر دتّا۔

تلقیح وچ جگہ دا ناں جموم یا جموح لکھیا ہویا اے۔ **حیاتِ پیغمبرِ اعظم** ﷺ وچ ایہ جگہ مدینہ منورہ توں چار بُرد (تقریباً" ۴۸ میل) دے فاصلے تے دسّی گئی ہے۔ جد کہ **محمد ادریس کاندھلوی** دی **سیرۃ المصطفٰی** ﷺ وچ ایہ فاصلہ چار میل لکھیا ہوا اے، جیہڑا غلط اے۔

حضورِ پاک ﷺ **کا جلال و جمال** وچ اے کہ بنو سُلَیم دے ایہ لوکی جنھاں تے چڑھائی کیتی گئی، خندق دی جنگ وچ شریک سن۔ اُنج وی مسلماناں دے خلاف سازشاں / کارروائیاں وچ شریک رہندے سن۔

خبر رسانی لئی گھلیا گیا سریہ

سریہ عبداللہ بن جحشؓ / سریہ نخلہ

حضور پاک ﷺ نے عبداللہ بن جحش اسدیؓ دی قیادت وچ اٹھ صحابہؓ دی مہم غزوہ سفوان / بدرِ اولیٰ توں واپس آ کے، نخلہ ول گھلی۔ نال اک خط دتّا جیہڑا دو دن سفر کرن توں مگروں کھولنا سی، تے اوہدے تے عمل کرنا سی۔ خط وچ لکھیا سی: "میرا ایہ خط پڑھ کے ٹُردے رہنا۔ مکہ تے طائف دے وچکار نخلہ جا کے رُکنا۔ اوتھے قریش تے نظر رکھنا تے اوہناں دیاں خبراں پتا کرنا"۔ آپ سرکار ﷺ نے حضرت ابنِ جحشؓ نوں ایہ وی فرمایا سی کہ سنگیاں کولوں پُچھ لیناں۔ جے کوئی ساتھ نہ دینا چاہے تے اوہنوں مجبور نہ کرناں۔ **ابنِ اسحاق** موجب مہم وچ شریک اَٹھے بندے مہاجر سن۔ ساتھ کسے نہیں چھڈیا۔

جس ویلے اوہ فرع دے نیڑے بحران نال دی اک کان کول اپڑے، سعد تے عتبہ (رضی اللہ عنہما) دا اوٹھ گواچ گیا۔ اوہ اوٹھ نوں ڈھونڈدے رہ گئے تے باقی چھے بندے نخلہ جا پہنچے۔ اوتھوں قریش دا اک نکا جیہا تجارتی قافلہ لنگھیا۔ رجب وی اوہناں مقدس مہینیاں وچوں ہے جہدے وچ جنگ ممنوع سی۔ پر مسلماناں نے سوچ وچار توں مگروں ایہ فیصلہ کیتا کہ حملہ کیتا جاوے۔ واقد بن عبداللہؓ دے تیر نال عمرو بن حضرمی ماریا گیا۔ عثمان بن عبداللہ تے حکم بن کیسان گرفتار کر لئے گئے تے ایہناں دے مال اسباب تے قبضہ کر لتا گیا۔

سرکار ﷺ نوں پتا چلیا کہ حرمت والے مہینے وچ جنگ کیتی گئی اے تے آپ ﷺ دی طبیعت تے بڑا بوجھ پیا۔ بعد وچ سورہ بقرہ دی ۲۱۷ویں آیت نازل ہوئی۔ سعدؓ تے عتبہؓ جیہڑے پچھے رہ گئے سن، واپس آ گئے تے حضور ﷺ نے فدیہ لے کے دونویں بندی وان چھڈ دتّے۔ **الاستیعاب** وچ اے کہ حکم بن کیسان نوں ازاد کیتا گیا تے اوہ ایمان لے آئے، اتے مدینے وچ ای رہ گئے۔ ۴ ہجری وچ بیرِ معونہ وچ حکمؓ شہید ہوئے۔ عثمان کافر ای رہیا تے کافر ای مریا۔

ابنِ خلدون کہندے نیں، عمرو بن حضرمی پہلا بندہ اے جیہڑا مسلماناں ہتھوں ماریا گیا تے ایہ پہلا مال غنیمت سی جیہڑا مسلماناں دے ہتھ آیا۔

کارل بروکلمن، فرانسسکو گبریئل، منٹگمری واٹ وغیرہ نے ایس مہم دے اسیں سمجھدے آں کہ مختلف غزویاں تے سریّاں وچ قریش دے تجارتی قافلیاں دا پہلوں نکل جانا، آمنا سامنا نہ ہونا، تے صرف اک ادھ واری چھوٹی موٹی لڑائی ہونا، دراصل حضور ﷺ دی جنگی حکمتِ عملی دا نتیجہ سی۔ مشہور اے کہ مارے تو پدایا چنگا۔ اِنہاں ساریاں مہماں دا ایہ اثر ہویا کہ مکّے والیاں اوس تجارتی رستے نوں غیر محفوظ جان لیا جیہڑا قلزم دی کندھی تے شام تیکر جاندا سی۔ ہُن اوہناں عراق والا راہ اختیار کیتا۔ ایس توں پہلاں غزوہ سویق وچ جو حرکت ابو سفیان تے اوہدے سنگی کر چکے سن، راتو رات ڈاکا ماریا تے نس گئے، اوہدا بدلہ وی لاہنا سی۔ ایس لئی حضور ﷺ نے جمادی الثانی ۳ ہجری وچ (**واقدی** تے **ابنِ سعد** دے مطابق ایہ تاریخ مدنی حساب نال اے۔ **ابنِ اسحاق** ربیع الاول دسدے نیں، جو مکّی کیلنڈر دے مطابق اے) حضرت زید بن حارثہؓ نوں سو صحابہ

کرامؓ نال قردہ ول گھلیا۔

زید بن حارثہؓ حضور ﷺ دے غلام سن' پر آپ سرکار ﷺ نے اوہناں نوں پتر بنایا ہویا سی۔ ایہ اوہناں دی پہلی مہم سی۔ مہاجراں تے انصاراں وچوں نامور قبیلیاں دے وڈے وڈے آگو حضرت زیدؓ دی سپہ سالاری دے ماتحت سن۔

قریش دے تجارتی قافلے دا لیڈر صفوان بن امیہ سی۔ اوہنے رہبری لئی بنو بجل دے فرات بن حیان نوں نال لیا۔ ایہ قافلہ مال لے کے مڑیا تے زید بن حارثہؓ ہوری جاپئے۔ قافلے دی حفاظت لئی نال آئے ہوئے سورمے تے نس گئے۔ **ابنِ خلدون** تے **منٹگمری واٹ** لکھدے نیں' حضرت زیدؓ سارے قافلے نوں حوالے نال مسلماناں دے خلاف بڑا کجھ لکھیا اے' ایس پروپیگنڈے دا بڑا بھرپور جواب مسلمان سیرت نگاراں نے وی دتا اے۔ ڈاکٹر **یاسین مظہر صدیقی** دا جواب تے **نقوش** کی بارھویں جلد دے صفحہ ۲۹۶ توں ۳۱۹ تیکر چھپیا اے۔

تجارتی سفر

سریہ وادی القریٰ

طبقاتِ ابنِ سعد وچ لکھیا اے کہ حضرت زید بن حارثہؓ اک تجارتی قافلے دے نال شام توں واپس آ رہے سن۔ بتھیرا سامان وی نال سی۔ رجب ۶ ہجری دا زمانہ سی۔ قافلہ شام تے مدینہ پاک دے وچکار اک مقام وادی القریٰ اپڑیا۔ قبیلہ فزارہ دی ڈاکو جماعت بنی بدر نے قافلہ لٹ لیا' سامان کھوہ لیا۔ حضرت زیدؓ زخمی حالت وچ مدینہ طیبہ اپڑے۔ حضرت زیدؓ نے بدلہ لین دی قسم کھادی۔

قاضی سلمان منصور پوری کہندے نیں کہ باراں آدمی حضرت زیدؓ دی کمان وچ فوجی گشت تے سن۔ کافراں نے چھپ کے حملہ کیتا تے کئی صحابہ کرامؓ نوں شہید کر دتا۔ حضرت زیدؓ تے دو ہور صحابہ زخمی حالت وچ مشکل نال مدینہ منورہ اپڑے۔

امیر افضل خاں دا خیال اے' دونویں گلاں درست ہو سکدیاں نیں۔ تجارتی قافلے دی حفاظت واسطے وی تے مجاہد نال ہندے، ہون گے۔

تجارتی قافلے تے حملہ

سریہ زید بن حارثہؓ / سریہ قردہ

مدینے ہک لیائے۔ زرقانی دے مطابق مال اک لکھ درہم دا سی۔ فرات بن حیان مسلمان ہو گئے۔

امیر افضل خان کہندے نیں کہ حضور پاک ﷺ نے ایس سریہ زید بن حارثہؓ تیکر اک سال وچ مدینے پاک دے آسے پاسے گشتی دستے وی گھلے۔ بنو سلیم، بنو غطفان، بنو فزارہ تے بنو ثعلبہ وغیرہ ول سفر کیتے، بعضیاں نے اسلام قبول کر لیا، بعض رُعب تھلے آ گئے۔ ساریاں نوں ایہ پتا لگ گیا کہ مسلماناں ول منہ کرنا کوئی سوکھی گل نہیں گی۔ مدینہ منورہ دے اندر یہودیاں دے قبیلے بنو قینقاع نوں اوہناں دیاں سازشی سوچاں سمیت شہروں کڈھ دِتّا گیا۔ سرکار ﷺ دی توہین کرن والے تن چار بندیاں نوں قتل کروا دِتّا گیا۔۔۔۔۔ تے فیر جمادی الثانی توں شوال ۳ ہجری تیکر کوئی چھوٹی موٹی مہم وی مدینیوں باہر نہ گھلی گئی۔

آپ نوں ﷺ پتا سی کہ ہُن کافراں چُپ نہیں رہنا۔ ہن ایہ کوئی حرکت کرن ای کرن۔ تے اوہدی تیاری واسطے یکسو ہونا ضروری اے۔ ظاہر ہے کہ فیر دشمناں نے تیار ہو کے مدینے پاک تے حملہ کیتا، اُحد دی جنگ ہوئی۔

جزیہ نہ دین والیاں تے حملہ

سریہ عُیینہ / مہم بنو تمیم

بنو تمیم نے قبیلیاں نوں بھڑکا کے جزیہ دی ادائیگی روک دِتّی تے حضور ﷺ نے محرّم سن ۹ ہجری وچ عُیینہ بن حصن فزاریؓ نوں پنجاہ سواراں نال اوہناں ول گھلیا۔ بنو تمیم حملے دی تاب نہ لیا سکے تے نس اٹھے۔ اوہناں دے یاراں بندے، اکّی زنانیاں تے تریہہ بچے گرفتار ہوئے۔ بعد وچ اوہناں دے دس سردار آئے، اسلام قبول کیتا، تے اپنے بال بچے تے حضور ﷺ دے تحفے تحائف لے کے واپس گئے۔

گشتی دستے

سریہ حمزہؓ / سریہ سیف البحر

واقدی، **ابنِ سعد** تے **بلاذری** لکھدے نیں کہ اسلام دا پہلا سریہ حضور ﷺ دی ہجرت توں چھ مہینے مگروں، رمضان سن ا ہجری وچ ترتیب دتا گیا۔ حضور ﷺ دے چاچا جی حضرت حمزہ بن عبدالمطلبؓ نوں تریہہ (۳۰) صحابہؓ دی سربراہی وچ گھلیا گیا۔ **واقدی**، **ابنِ جوزی** تے کجھ ہور نال دا خیال اے کہ ایہ سریہ قریشی کارواناں تے چھاپہ مارن لئی بھیجیا گیا سی۔ **طبری** تے **ابنِ اثیر** دیاں تحریراں توں ثابت ہندا اے کہ یہ مہم العیص تے اوہدے آس پاس قبیلہ جُہینہ ول توری گئی سی۔ چِٹا جھنڈا ابو مُرثد غنویؓ (کنانہ بن حصین) دے ہتھ سی۔ سچ ایہ اے کہ ایہ مہم فوجی گشت سی۔ کسے لڑائی دا کوئی خیال سی، نہ سوال۔

ایہ جتھا حضرت حمزہؓ دی سرکردگی وچ سیف البحر اپڑیا تے دوجے دن اک قریشی قافلہ وی اوتھے آ گیا سی، جہدے وچ تن سو بندے سن، ابوجہل اوہناں دا سرکردہ سی۔ آمنا سامنا ہویا تے دوناں گھراں نے صفاں بدھیاں کر لیاں۔ پر بنو جُہینہ دے مجدی بن عمرو نے لڑائی نہ ہون دتی۔ اوہ مکّے ول مڑ گئے، ایہ مدینے واپس آ گئے۔

جے قریش دے قافلے تے حملہ کرنا ہندا تے تن سو بندیاں لئی صرف تریہہ مسلمان نہ ہندے۔ نالے اوہ علاقہ جُہینہ والیاں دا سی جہڑے خزرج (انصار) دے یار بیلی سن۔ اوس علاقے وچ دوجا قبیلہ مُزینہ سی۔ اوہ اوس (انصار) دے حلیف سن۔ اینہاں دوواں قبیلیاں ول فوجی مہم گھلی ای نہیں سی جا سکدی۔ کیوں جے، عرب دستور موجب ایہ دونویں قبیلے انصار دے ساتھی سن، تے انصار تے مہاجر بھرا بھرا بن چکے سن۔ فیر، ایسے جُہینہ قبیلے دے مجدی بن عمرو نے لڑائی نہ ہون دتی۔

مطلب ایہ نکلدا اے کہ ایس فوجی گشتی دستے دا آمنا سامنا تے قریشی قافلے نال ہویا، پر نہ لڑائی کرن دا ارادہ سی، نہ لڑائی ہوئی۔ **ڈاکٹر محمد یٰسین مظہر صدیقی** کہندے نیں کہ ایس مہم دا اصل مقصد قبیلہ جُہینہ نال دوستی دے تعلقات قائم کرنا سی، تے اہدے وچ کامیابی ہوئی۔ بلکہ ایسے دوستی نے قریش دے قافلے نال جھگڑا وی نہ ہون دتا۔

امیر افضل خاں دا خیال اے کہ ابوجہل اپنے دو تن سو ساتھی لے کے بحیرہ قلزم دے کنارے کنارے ایہ پڑچول کر رہیا سی کہ مسلمان کتنے کو چوکنے نیں۔ حضرت حمزہؓ تے اوہناں دے ساتھیاں نوں تک کے اوہنوں سمجھ آ گئی کہ حضور ﷺ ایس علاقے دی فوجی اہمیت نوں جان دے نیں تے اتھے فوجی گشت گھلدے نیں، ایسے لئی کافر مڑ کے فیر مدینے پاک دے اینے نیڑے کدی نہیں آئے۔

سریہ عُبیدہ بن حارث / سریہ رابغ

واقدی تے **بلاذری** کہندے نیں کہ ایہ اسلام دی دوجی مہم سی۔ سٹھ صحابہ کرامؓ دے سربراہ حضرت عبیدہ بن حارثؓ سن۔ (ایہ حضور ﷺ دے، رشتے وچوں) چاچے سن۔ بدر دی لڑائی وچ ایہناں دا پیر وڈھیا گیا، تے بعدوں

وفات پا گئے) ایہ سریّہ شوّال سن ۱ ہجری وچ ہویا۔ **ابنِ سعد** دے نزدیک ایس مہم دا
جھنڈا وی چٹّا سی تے حضرت مسطح بن اثاثہؓ دے ہتھ سی۔ مدینہ پاک توں کوئی پنجاہ
میل دور جحفہ (شام تے مصر والیاں دا میقات) دے نیڑے رابغ دی وادی سی۔
اوتھے احیاء نال دا اک چو آ سی۔ اوتھے مکے دے دو سو کافراں دے جتھے نال ٹاکرا ہو
گیا۔ قریشی کاروان دا آگو ابو سفیان سی۔ لڑائی تے نہیں ہوئی، پر حضرت سعد بن ابی
وقاصؓ نے کجھ تیر چھڈے۔ بعضے لکھدے نیں، کافراں وی تیر چلائے، پر تلوار دی
نوبت نہیں آئی۔

ابنِ اسحاق تے **یعقوبی** ایس مہم نوں اسلام دی پہلی مہم کہندے
نیں۔ اوہناں دے خیال موجب ایہ سٹھ یا اسّی مسلمان ثنیۃ المرۃ ول گئے سن۔ نالے
قریشی جتھے دا لیڈر عکرمہ بن ابو جہل یا کرز بن حفص سی۔

۱۔ اوہناں سیرت نگاراں وچوں کوئی وی ایہ نہیں کہندا کہ ایہ مہم قریش دے
خلاف گھلی گئی سی۔ ایہ گل البتہ کہی گئی اے کہ سعد بن ابی وقاصؓ نے اپنے لیڈر
حضرت عبیدہؓ نوں تجویز دتی کہ قریش دب گئے نیں، اوہناں دا پچھا کر کے پھڑ لینے
آں، پر لیڈر نے ایہ گل نہ منّی، تے مسلمان وی مدینے پاک ول واپس مڑ گئے۔

ڈاکٹر غلام جیلانی برق **ابنِ جوزی** دے حوالے نال لکھدے نیں کہ ایس
م دا مقصد قریش دے تجارتی قافلیاں نوں روکنا سی۔ پر ایہ گل ثابت نہیں ہندی۔
وں جے ایہ علاقہ خزاعہ تے بنو ضمرہ دا سی، نالے حاجیاں دا رستہ سی، تجارتی گزرگاہ
ے ای نہیں سی۔ خزاعہ تے بنو ضمرہ دا مدینے دے انصار نال دوستی دا رشتہ سی، تے
ناں دے علاقے وچ تجارتی قافلیاں تے چھاپہ مارنا سمجھ وچ ای نہیں اوندا۔ ایس
ثابت ہُندا اے کہ ایہ سریّہ دی فوجی گشت تے اپنے حلیف قبیلیاں نال دوستی

مضبوط کرن لئی ہویا سی۔ جیہڑے تیر چلے، اوہ ایہڑ واہ ای چلا دتے گئے سن۔

امیر افضل خاں نے کاڈھ کڈھی اے کہ سریّہ سیف البحر تے سریّہ
رابغ وچ مسلماناں دے فوجی دستیاں نوں ویکھ کے کافراں نوں پسوڑی پے گئی، تے
اگوں لئی اوہناں نوں اپنے تجارتی قافلیاں نال وی محافظاں دا پربندھ کرنا پیا، جے
کدرے، مسلمان اوہناں دے تجارتی قافلے لُٹ ای نہ لین۔ ایس طرح جیہڑے
بندے اوہناں دے خیال موجب گھروں بے گھر ہو گئے سن، اوہ اینی جلدی اینے
طاقتور ہو گئے سن کہ اوہناں کولوں ڈرنا ای چنگا سی۔

سریّہ سعد بن ابی وقاصؓ / سریّہ خرار

سریّہ رابغ توں ٹھیک اک مہینے بعد ذی قعدہ وچ ایہ مہم آقا حضور
ﷺ نے خرار ول گھلی۔ سعد بن ابی وقاصؓ ایہدے قائد سن۔ حضور
ﷺ نے اوہناں نوں دس دتا سی کہ قریش دا اک قافلہ اوتھوں لنگھ رہیا
ہووے گا، پر تُساں خرار توں اگے نہیں جانا۔ ایہو ای ہویا، ایہ اوتھے اپڑے تے
قافلے نکل چکیا سی، ایہ اوہدا پچھا کر سکدے سن، پر سرکار ﷺ نے منع کیتا
ہویا سی، ایس لئی پچھے نہیں گئے۔ **ابنِ اسحاق، ابنِ ہشام** مہم وچ اٹھ بندے
دسدے نیں، واقدی نے ویہہ، راکی کہے نیں۔ یعقوبی کہندے نیں کہ مسلماناں
نوں بنو ضمرہ دے کجھ ڈنگر لبھ گئے سن تے اوہ ایہ ڈنگر ہِک کے مدینے لے آئے،
پر حضور رسول اللہ ﷺ نے ایہ بنو ضمرہ نوں واپس کر دتے۔ "حضور پاک
ﷺ دے سپاہی" **امیر افضل خاں** دے نزدیک ایہ مہم سریّہ رابغ دا
Follow سی۔ دشمن نوں ایہ دسنا مطلوب سی پئی

Domination of Land لئی مسلمان چوکس نیں۔

ایس جتھے نوں ہدایت سی کہ رستے توں ہٹ کے سفر کرن۔ ایس مہم دا جھنڈا وی حضور ﷺ نے سفید ای رکھیا سی جیہڑا مقداد بن عمروؓ دے کول سی۔ **طبری** نے لکھیا اے کہ جیہڑا قافلہ کافراں دا لنگھیا سی، اوہدے وچ سٹھ بندے سن۔

ڈاکٹر یاسین مظہر صدیقی (نقوش۔ جلد ۱۲) دا خیال اے کہ **یعقوبی** موجب ایہ علاقہ بنو ضمرہ کول سی تے اوہناں دے ڈنگر واپس کرن توں ایہ نتیجہ نکلدا اے کہ بنو ضمرہ نال حضور ﷺ دا معاہدہ ہو چکیا سی۔ ڈاکٹر ہوری کہندے نیں کہ ہو سکدا اے، ایہ معاہدہ سریّہ رابغ دے موقع تے ہویا ہووے۔ پر ایہ گل صحیح نہیں۔ کیوں جے، بنو ضمرہ نال معاہدہ تے حضور ﷺ نے صفر سن ۲ ہجری وچ اوس سفر وچ کیتا سی، جیہڑا "غزوہ ابوا" دے ناں نال مشہور اے۔ ایہدا ذکر الگ کیتا جا رہیا اے۔

جیہڑے سیرت نگار کافر کاروان دے نال کھیہن نوں ایس مہم دا مقصد کہندے نیں، اوہناں دی گل ٹھیک نہیں لگدی۔ ایہ ہُندا تے بندے تھوڑے نہ ہُندے، نالے ایہ سارے بندے پیادے نہ ہندے۔ معلوم ہُندا اے کہ ایہ مہم وی علاقے دے آس پاس دی خبر رکھن لئی فوجی گشت دے طور تے گھلی گئی سی۔

سریّہ ابان بن سعیدؓ

حضور پاک ﷺ خیبر ول تشریف لے گئے تے ایس خیال نال کہ

نجد دے بدّو بعد وچ کوئی حرکت نہ کرن، آپ ﷺ نے حضرت ابان بن سعیدؓ دی کمان وچ اک سریّہ گھلیا۔ مسلماناں دا کسے نال ٹاکرا تے نہیں ہویا، لڑائی دی نوبت تے نہیں آئی۔ پر، ایس مہم دی تفصیلات کتے نہیں ملدیاں۔ شاید ایہ سریّہ صفر ۷ ہجری وچ گیا سی۔ ایہدا ذکر **بُخاری شریف** وچ اے (باب غزوہ خیبر) **حافظ ابنِ حجر** لکھدے نیں، مینوں ایہدا کجھ پتا نہیں۔

بُتاں نوں توڑنا

عُزّٰی دی تباہی

معجم البلدان مطابق، مکّہ مکرّمہ توں دس میل دے فاصلے تے نخلہ ناں دا اک باغ سی۔ اوس باغ دے اک درخت دا ناں عزّٰی سی۔ لات تے منات توں مگروں اک ہور بت گھڑ کے اوس درخت تھلّے رکھ دتّا گیا، تے اوہنوں وی عرباں نے پُوجنا شروع کر دتّا۔

فتح مکّہ توں پنج دن مگروں حضور پاک ﷺ نے حضرت خالد بن ولیدؓ نوں ترسٹھ سوار دے کے ایہ ہدایت فرمائی کہ اوہ عُزّٰی نوں بھن تروڑ آون۔ **تلقیح الفہوم** تے **کتاب الاغانی** وچ اے کہ اوہناں ایس حکم دی "فوراً" تعمیل کیتی۔

سواع دی تباہی

سواع قبیلہ ہُذیل دا بُت سی جیہڑا مکّہ مکرّمہ توں تن میل دور رہاط وچ گڈیا ہویا سی۔ حضور پاک ﷺ نے فتح مکّہ توں بعد، حضرت عمرو ابن العاصؓ نوں

حکم دتا کہ سواع نوں ڈھاہ دین۔ اوہناں ایہ سعادت حاصل کیتی۔

منات دی تباہی

فتح مکّہ توں بعد کعبے وچ دھرے ہوئے تن سو سٹھ یا کجھ گھٹ ودھ 'بُت ڈھاون توں مگروں' حضور ﷺ نے مختلف قبیلیاں دے علٰحدہ علٰحدہ بُتاں دا وی تیاپانچا کروایا۔

منات اوس' خزرج تے غسان دا بُت سی جیہڑا مکّے پاک توں شمال والے پاسے اک جگہ مُشلّل وچ ہے ہی۔ حضور پاک ﷺ نے فتح مکّہ توں بعد' حضرت سعد بن زید اشہلیؓ نوں حکم فرمایا کہ منات نوں ڈھاہ دین۔ سعد نوں ویہہ سوار وی دتّے گئے۔ **تلقیح الفہوم** وچ اے' اوہناں نے لات دا پسّڑا کر دِتّا۔

سریّہ علی المرتضیٰؓ / مہم الفُلس

حضور ﷺ نے ربیع الاوّل سن ۹ ہجری (**طبقات** وچ اے کہ ربیع الثّانی وچ) حضرت علی المرتضیٰؓ نوں قبیلہ طے ول گھلیا کہ لوہ قلس نال دے بُت نوں ڈھاہ دین۔ حضرت علیؓ نال ڈیڈھ سو بندہ' سو اونٹھ تے پنجاہ گھوڑے سن۔ جھنڈا چِٹّا سی تے جھنڈیاں کالیاں سن۔ مسلماناں نے نُور پیر دے ویلے قلس نوں ڈھاہ دِتّا' بندے قیدی بنالئے تے ڈنگراں تے قبضہ کر لتّا۔

قیدیاں وچ حاتم طائی دی بیٹی وی سی۔ حاتم طائی دا پُتر عدی تے شام ول نس گیا سی۔ مدینے پہنچے تے حضور ﷺ نے حاتم طائی دی دھی دی عزّت کیتی تے اوہنوں ازاد کر دِتّا۔

ماآخذ و مراجع

☆ اُسُدُ الغابہ فی معرفتِ الصّحابہ (ابنِ اثیر) ☆ اسلامی ریاست: عہدِ رسالت کے طرزِ عمل سے استشہاد (ڈاکٹر محمد حمید اللہ) ☆ اُسوۃُ الرّسُول ﷺ۔ جلد اوّل و دُوم (سیّد اولاد حیدر فوقؔ بلگرامی) ☆ اَصحّ السِّیَر (عبدالرؤف داناپوری) ☆ الاصابہ فی تمیزِ الصّحابہؓ (ابنِ حجر عسقلانی) ☆ البدایہ والنہایہ۔ حصّہ دوم (حافظ ابنِ کثیر الدمشقی ☆ الرّحیقُ المختوم (صفی الرحمان مبارکپوری) ☆ السِّیرتُ الحلبیہ۔ جلد اوّل (علی بن بُرہان الدین حلبی) ☆ السِّیرۃُ النّبویہ۔ حصّہ اول۔ (ابی الفدا اسماعیل ابنِ کثیر) ☆ الغزوات الکبریٰ و معارک الفتح فی العراق والشّام و مصر (عبدالکریم غزال) ☆ المشاہد (حکیم رحمان علی) ☆ المواہبُ اللّدنّیہ (قسطلانی) ☆ الوفا باحوالِ المصطفیٰ ﷺ (عبدالرحمان ابنِ جوزی) ☆ بُخاری شریف ☆ پیغمبرِ اعظم و آخر ﷺ (ڈاکٹر نصیر احمد ناصر) ☆ پیغمبرِ انسانیت ﷺ (محمد جعفر شاہ پھلواروی) ☆ پیغمبرِ عالم ﷺ (عبدالصّمد رحمانی) ☆ تاریخِ ابنِ خلدون' جلد اول ☆ تاریخُ الخُلفا (امام جلال الدین سیوُطی) ☆ تاریخِ طبَری ☆ تاریخِ مدینہ (شیخ عبدالحق محدّثِ دہلوی) ☆ تلقیح الفہوم اہل الاثر (ابنِ جوزی) ☆ جرنیل صحابہؓ (نواز رومانی) ☆ جوامع السّیرۃ (امام ابنِ حزم ظاہری) ☆ حبیبِ خدا ﷺ (اشرف علی تھانوی) حضرت محمد ﷺ کی جنگی حکمتِ عملی کا ایک اجمالی خاکہ (محمد ایوّب) ☆ حضور ﷺ کا بچپن (شہناز کوثر) ☆ حضورِ پاک ﷺ کا جلال و جمال (امیر افضل خاں) ☆ حیاتُ الصّحابہؓ۔ جلد اول (محمد یُوسُف) ☆ حیاتِ طیبّہ میں پیر کے دن کی اہمیت (شہناز کوثر) ☆ حیاتِ محمد ﷺ (محمد حسین ہیکل) ☆ خطباتِ بہاولپور (ڈاکٹر محمد حمید اللہ) ☆ رحمتؐ للعالمین ﷺ۔ جلد اول و دوم (قاضی محمد سلیمان سلمان منصورپوری) ☆ رسولِ اکرم ﷺ اور یہودِ حجاز (برکات احمد) ☆ رسولِ اکرم ﷺ کی سیاستِ خارجہ (محمد صدیق قریشی) ☆ رسولِ اکرم ﷺ کی

سیاسی زندگی (ڈاکٹر حمید اللہ) ☆ رسولُ اللہ ﷺ کا نظامِ زندگی (خواجہ عبدالقدّوس صدّیقی) ☆ رسولُ اللہ ﷺ میدانِ جنگ میں (احسان بی اے) ☆ رسولِ رحمت ﷺ تلواروں کے سائے میں (حافظ محمد ادریس) ☆ رسولِ کریم ﷺ کی جنگی سکیم (عبدالباری) ☆ زاد المعاد (ابنِ قیّم) ☆ سِیَرُ الصّحابہ۔ جلد دُوم۔ مہاجرین حصّہ اوّل (شاہ معین الدین ندوی) ☆ سیرتِ ابنِ ہشام۔ جلد اوّل ☆ سیرتِ احمدِ مجتبیٰ ﷺ۔ (شاہ مصباح الدین شکیل) ☆ سیرۃُ النبی ﷺ۔ جلد اوّل (شبلی نعمانی) ☆ سیرتُ المصطفیٰ ﷺ (محمد ابراہیم سیالکوٹی) ☆ سیرۃَ المصطفیٰ ﷺ (محمد ادریس کاندھلوی) ☆ سیرتِ پاک (شہناز کوثر) ☆ سیرتِ دحلانیہ (احمد بن زین دحلان) ☆ سیرتِ سرورِ عالم ﷺ۔ جلد دُوم۔ (ابو الاعلیٰ مودودی) ☆ سُنَنِ ابی داوٗد ☆ سُنَنِ ابنِ ماجہ ☆ سُنَنِ نَسائی ☆ ضیاءُ النبی ﷺ (پیر محمد کرم شاہ) ☆ طبقاتِ ابنِ سعد ☆ عہدِ نبوی ﷺ کے غزوات و سرایا (ڈاکٹر رؤف اقبال) ☆ عہدِ نبوی ﷺ کے میدانِ جنگ (ڈاکٹر حمید اللہ) ☆ غزواتِ اسلام (سیّد شاہد احمد) ☆ غزواتُ النّبی ﷺ (نور بخش توکّلی) ☆ غزواتِ رسول اللہ ﷺ (بریگیڈیئر گلزار احمد) ☆ غزواتِ مقدّس (محمد عنایت اللہ وارثی) ☆ غزواتِ نبوی ﷺ (مصطفیٰ خاں) ☆ غزوۂ اُحُد (محمد احمد باشمیل) ☆ فتح الباری (ابنِ حجر عسقلانی) ☆ قوسِ قُزح (شہناز کوثر) ☆ کتاب المعارف (ابنِ قُتیبہ) ☆ محمدٌ رّسولُ اللہ ﷺ (شیخ محمد رضا) ☆ مختصر سیرۃُ لرسول ﷺ (عبداللہ بن محمد بن عبدالوہّاب) ☆ مدارجُ النبوت (شیخ عبدالحق محدّث ہلوی) ☆ مُستدرک حاکم ☆ مُسلم شریف ☆ مُسند امام احمد بن حنبل ☆ مُحسنِ اعدا (ابو قاسم رفیق دلاوری) ☆ معارج النّبوت فی مدارج الفتوت (مُلّا معین واعظ کاشفی) ☆ جم البلدان (یاقوت الحموی) ☆ مغازی الرسول ﷺ۔ واقدی۔ (اردو ترجمہ از بشارت ں خاں) ☆ مغازیٔ رسول اللہ ﷺ۔ عُروہ بن زبیر (اردو ترجمہ از سعید الرحمان علوی) ☆ مفردات القرآن (امام راغب اصفہانی) ☆ نقوش۔ رسول نمبر۔ جلد ۲، ۴، ۶، ۷، ۱۱، ۱۲۔

اخبارِ نعت

ناموسِ مصطفیٰ (ﷺ) ایکشن کمیٹی

نعت کی وہ عملی صورت جو خون کے غیرت گروپ کی روشنائی سے صفحاتِ تاریخ پر نقش ہوتی ہے، اس کا موضوع تحفّظِ ناموسِ رسالت ہے۔ آیندہ کے لیے ماہنامہ "نعت" میں "ناموسِ مصطفیٰ ﷺ ایکشن کمیٹی" کے سرکلر، پریس ریلیز اور ضروری اطّلاعات بھی شائع کی جائیں گی۔

مادرِ سیّدہ و سردارِ دوجہاں ﷺ کی قبرِ انور کو ڈھانے کے سانحے کی اطلاع مدیرِ نعت نے کمیٹی کے کنوینر نذیر احمد غازی ایڈووکیٹ کو دی تو انھوں نے ۱۳ مارچ کو غازی لا چیمبر میں ہنگامی اجلاس طلب کرلیا۔ اجلاس میں صاحبِ فکر و دانش حضرات کے علاوہ مختلف دینی تنظیموں کے نمایندوں نے بھی شرکت کی۔ ڈاکٹر سرفراز احمد نعیمی کی صدارت میں طے پایا کہ ۲۰ مارچ کو جامعہ نعیمیہ میں علما کا اجلاس ہو گا اور اسلامی ممالک کے سفیروں اور شاہ فہد کو احتجاجی مراسلے دیئے جائیں گے۔ رائے عامہ کو بیدار کرنے کے لیے بھی کئی تجاویز زیرِ بحث آئیں۔

حلقۂ ادب

حلقۂ ادب کا چوتھا باقاعدہ ماہانہ اجلاس ۶ مارچ کو شیخ شاہد مقبول صدر ڈسٹرکٹ بار ایسوسی ایشن کی صدارت میں ہوا جس میں مدیرِ نعت راجا رشید محمود نے حضور ﷺ کی معاشی زندگی پر گفتگو کی۔ اپریل کے اجلاس میں اسی موضوع پر مدیرِ نعت کی گفتگو جاری رہے گی۔ یہ اجلاس ہر انگریزی مہینے کے پہلے ہفتے کے دن، نماز مغرب کے بعد غازی لا چیمبر میں ہوتا ہے۔

حلقۂ درودِ پاک

قریباً" آٹھ نو سال حلقۂ درودِ پاک کا ماہانہ اجلاس، چاند کی بارھویں تاریخ کو مختلف مقامات پر ہوتا رہا۔ اب کچھ عرصے سے یہ اجلاس جامع مسجد عکسِ گنبدِ خضرا۔ اپر مال، پل نہر، لاہور میں ہو رہا ہے۔ نمازِ عصر کے فوراً" بعد شروع ہو کر عام طور سے نمازِ مغرب تک درودِ پاک پڑھا جاتا ہے اور اِسی موضوع پر گفتگو ہوتی ہے۔ بعد میں نعتیہ کلام پڑھا جاتا ہے۔

☆ ۱۵ شوال المکرم کو جامع مسجد شاہ شمس قاری، جی او آر، لاہور میں سیدُ الشہدا حضرت امیر حمزہ رضی اللہ عنہ کا یوم منایا گیا جس میں مدیرِ نعت نے سید الشہدا رضی اللہ عنہ کے محامد بیان کیے۔

☆ دعوتِ عمرہ کے ڈائریکٹر غلام محمد مدنی کے والد شیخ امام الدین رمضان المبارک میں انتقال فرما گئے تھے۔ پچھلے دنوں ان کے چہلم کے موقع پر مدیرِ نعت نے والدین کے حقوق کے موضوع پر گفتگو کی۔

☆ ایوانِ درود و سلام کے فعال رکن، ناصر حسین انصاری کی والدہ کے سالانہ ختم کے موقع پر نعت خوانی ہوئی اور مدیرِ نعت نے گفتگو کی۔

☆ ۱۲ مارچ کو بیتُ السادات اسلام پورہ میں ایک نعتیہ مشاعرہ ہوا جس میں مشکور حسین یاد، عاصم گیلانی، اجمل نیازی، وحید الحسن ہاشمی، عقیل روبی، عبدالکریم خالد، ظفر چشتی، علی ظہیر منہاس، راجا رشید محمود اور دوسرے شعرا نے اپنا کلام سنایا۔ سید محمد رضا زیدی نے نعت خوانی کی۔

تعارفِ کُتُب

حضرت سیدہ آمنہ رضی اللہ عنہا

محبتِ رسولِ کریم ﷺ کے ایک مظہر، محمد رحیم دہلوی اب تک سیرتِ تاجدارِ دو عالم ﷺ پر ۱۵۔ سدا بہار کتابیں لکھ چکے ہیں۔ "حضرت سیدہ آمنہ رضی اللہ عنہا" ان کی تازہ تالیف ہے۔ جس میں وہ اپنے مخصوص محبت بھرے اُسلوب میں سرکار ﷺ کی والدۂ کریمہ رضی اللہ عنہا کے ذاکر ہوئے ہیں۔ ادارہ "نعت" کو ان کی یہ گرانقدر تالیف اُس دن ڈاک سے ملی ہے جس سے ایک دن پہلے یہ پریشان کُن رُوح فرسا خبر ملی کہ سیدہ آمنہ رضی اللہ عنہا کی قبرِ مبارک کو بلڈوز کر دیا گیا ہے۔ اللہ کریم کتاب کے مؤلف کو اجرِ عظیم عطا کرے، اُن کی محبتوں اور سعادتوں میں اضافہ فرمائے اور آقائے دو جہاں ﷺ کی والدۂ معظّمہ کی قبرِ پاک کی بے حُرمتی کرنے والوں کو ذلّت و نکبت کے ساتھ نشانِ عبرت بنائے۔

کتاب صرف ۸۰ صفحات پر مشتمل ہے لیکن محبت کی زبان میں لکھی گئی ہے اور ہدیہ صرف گیارہ روپے ہے۔ ناشر مکتبہ رضیہ۔ رضیہ محل۔ جھیل پارک۔ طارق روڈ۔ ڈی ۱۲۔ ۴۳۔ بلاک ۶۔ پی ای سی ایچ سوسائٹی، کراچی ہے۔

صدقے جاواں محمد ﷺ دی شان اُتوں

ہاجرہ مشکور ناصری کا پنجابی مجموعۂ حمد و نعت حال ہی میں طبع ہوا ہے۔ شروع میں ڈاکٹر سید اختر حسین اختر مدیرِ "لہراں" پروفیسر فاخرہ شجاع اور محمد علی چراغ نے شاعرہ اور ان کے کلام پر گفتگو کی ہے۔ شاعری کیا ہے، محبت کی زبان میں عقیدت کا اظہار ہے جس کا ہدیہ "دعائیں بحقِ شاعرہ" ہے۔ ہمارے نزدیک اس کتاب کی اہمیت یوں بھی مسلّم ہے کہ مشہور مفکر و دانشور، "بولیاں اکھاں" کے شاعر، چودھری رفیق احمد باجوہ ہاجرہ مشکور ناصری اور ان کی شاعری کے مدّاح ہیں۔ شاعرہ کا پتا یہ ہے: ۲/۲۲۔ ای۔ گلی نمبر ۲۔ النور ٹاؤن۔ والٹن روڈ۔ لاہور

توہینِ رسالت کے مُرتکب بدبخت لوگ

بشیر حسین ناظم اور اقبال احمد فاروقی کئی سال گزرنے کے باوجود حضورِ اکرم ﷺ کی توہین پر ڈِھٹائی کا مظاہرہ کر رہے ہیں اور توبہ کی طرف مائل نہیں ہوئے۔ شاید وہ لوگ جن کے دلوں اور کانوں پر اللہ تعالیٰ مُہر لگا دیتا ہے اور آنکھوں پر پردہ ڈال دیتا ہے' اِسی قسم کے بدبخت ہوتے ہیں۔ مولانا احمد رضا بریلوی تو حضورِ اکرم ﷺ کی شان سے کمتر کوئی حرف یا شوشہ بھی برداشت نہ کر سکتے تھے' ان کے نام لیواؤں نے اقبال احمد فاروقی کو "مرکزی مجلسِ رضا" کا سربراہ اور بشیر حسین ناظم کو نعت خواں مان رکھا ہے۔

تفُو بر تو اے چرخِ گرداں تفُو

۱۹۹۹ کے شمارے

جنوری	کراچی کے شعراءِ نعت
فروری	حقیر فاروقی کی نعت
مارچ	نعتیہ تبرکات
اپریل	سرکار ﷺ دی جنگی زندگی
مئی	مکّی زندگی کے مسلمان
جون	عابد بریلوی کی نعت
جولائی اگست (اشاعتِ خصوصی)	تحفظِ ناموسِ رسالت

CPL 106
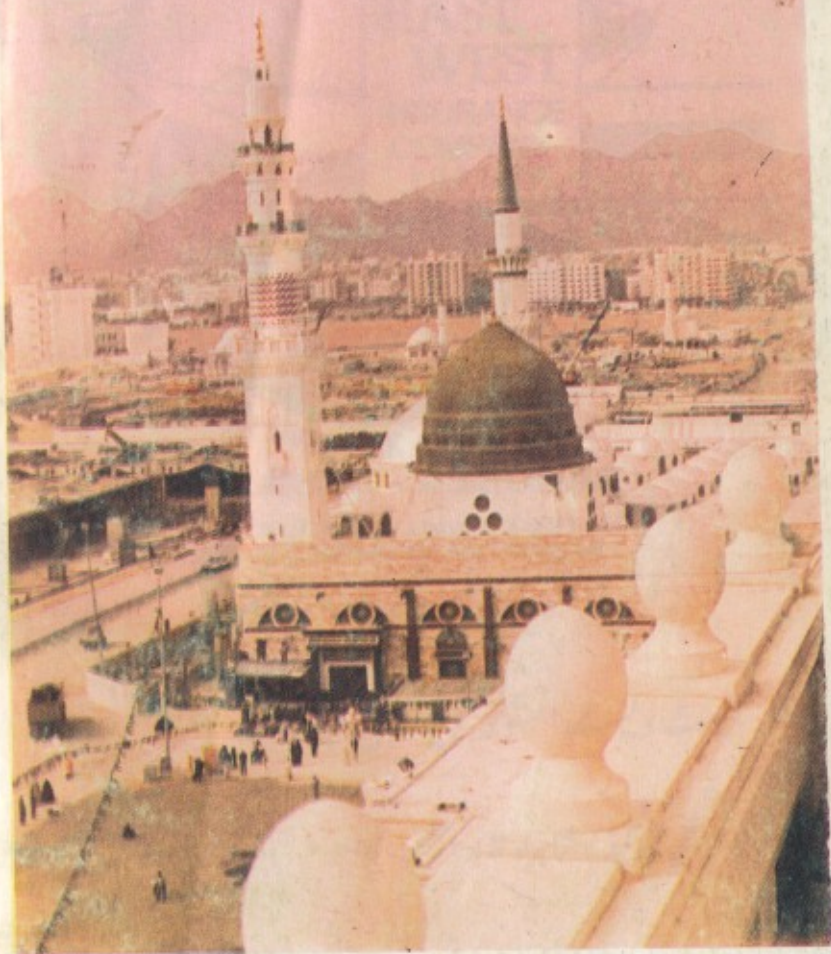
[شہر یارِ مدینہ ﷺ کی بارگاہِ اقدس و اطہر اور شہر کا کچھ حصہ]